

Київський національний економічний університет

На правах рукопису

Дерев'янку Ігор Петрович

УДК 94.002.(477:438) "1918/1921"

Українсько-польські відносини 1918-1921 рр.: політичний аспект

Спеціальність 07.00.02 - всесвітня історія.

Дисертація
на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник
Салабай Володимир Федотович,
кандидат історичних наук,
професор

Київ-2004
ЗМІСТ

ВСТУП.....	3-9
РОЗДІЛ I	

Історіографія та джерельна база дослідження.....	10-25
РОЗДІЛ II.	
Процес формування та зміст українсько-польських відносин у 1918-1919 рр.	26-88
2.1. Проблеми українсько-польських взаємовідносин у 1918 р. та програмні засади головних польських політичних сил щодо України.....	26-44
2.2. Розвиток та характер українсько-польських відносин у 1919 р.....	45-67
2.3. Українсько-польські переговори наприкінці 1919 р., їх підсумки та значення.....	68-88
РОЗДІЛ III.	
Українсько-польські взаємовідносини в контексті Варшавського договору.....	89-138
3.1. Українсько-польські переговори в березні - квітні 1920 р.: кінцева стадія оформлення міждержавної угоди.....	89-101
3.2. Політичний, військовий та економічний аспекти Варшавського договору, його умови, характер та оцінки.....	102-126
3.3. Наслідки та значення польсько-українського союзу.....	127-144
РОЗДІЛ IV.	
Польща та українське питання в контексті Ризьких мирних переговорів 1920-1921 рр.....	145-167
4.1. Політичні позиції Польщі в українській справі в аспекті Ризьких польсько-радянських переговорів восени 1920 р.....	145-164
4.2. Вплив березневих трактатів 1921 р. на польсько-українські стосунки. Занепад та припинення міждержавного співробітництва.....	165-174
ВИСНОВКИ.....	175-186
Список використаних джерел.....	187-209

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Стрімкий вир політичних подій кінця 80-х-початку-90-х, що охопив Центральну та Східну Європу, кардинально змінив хід історії та сутність розвитку європейських держав. Крах радянської імперії ознаменував нову еру в історичному житті українського народу. Вікові прагнення поколінь української еліти до незалежності та соборності стали реальною дійсністю. Однією із перших держав, що визнала незалежність України, була Республіка Польща, країна, яка протягом століть помітно впливала на розвиток історичної самобутності українського народу. “Історичний момент, який наступив, - зазначив Президент Польщі А.Квасневський, - дає великі шанси й Україні, й нам, і всій Європі. Великі імперії, які трактували менших партнерів - Польщу або Україну - як інструменти своєї політики, вже ніколи не відродяться”.[303]

Сьогодні важливого теоретичного і практичного значення набуває з’ясування й об’єктивне висвітлення ролі і місця України у світовій спільноті на різних, особливо переломних, етапах історії. Актуальність теми полягає в тому, що самостійний розвиток України вимагає конструктивного формування та налагодження приязних міждержавних відносин. Вагомою складовою цього аспекту проблеми є вивчення змісту та розвитку українсько-польських взаємовідносин 1918-1921 рр.

Польща протягом свого історичного існування була життєво зацікавлена у позитивному вирішенні українського питання у власних національних інтересах, тому сучасний рівень міждержавних відносин багато в чому спирається на попередній досвід, у даному випадку - на спробу досягнення взаємовигідного порозуміння і співпраці між щойновідновленими Другою Річчю Посполитою і українською державністю.

Сучасний розвиток українсько-польських відносин носить динамічний та поступальний характер, що обумовлюється близькістю геополітичних позицій та збігом національних інтересів у багатьох сферах, їх глибинними історичними та культурними зв'язками. Українсько-польські відносини, незважаючи на трагічну і складну спадщину, безповоротно вступили у стадію конструктивної та всебічної співпраці. Договір про дружні відносини та співробітництво від 18 травня 1992 р. між Польщею та Україною заклав міцні основи стратегічного партнерства і рівноправства. Президенти України і Польщі погоджуються з думкою, що шлях до дружби і єднання лежить насамперед “через правду і взаєморозуміння”. [307]

Проте на заваді до повного примирення та всебічного порозуміння обох сторін стоїть психологічний бар'єр у вигляді синдрому упередженості, негативних стереотипів, а то й проявів ворожості, породжених трагічними й драматичними подіями історичного минулого. Такий стан суспільної свідомості можливо подолати через ретельне вивчення та об'єктивне тлумачення історії українсько-польських відносин.

У польському суспільстві ще не викорінено повністю реваншистських настроїв. Організації “кресув'якув”, “шанувальників Львова” висувають територіальні претензії до України. Але найвпливовіші політичні кола Польщі, широкий загал засобів масової інформації не підтримують та рішуче засуджують ці погляди, що не відповідають стратегії формування відносин з Україною. [117, с. 16]

Офіційна Варшава зацікавлена у співпраці та зміцненні зв'язків з Україною, у запобіганні деформуючих зовнішніх впливів та шовіністичних нашарувань. Перший посол Польщі в Україні Є.Козакевич підкреслював: “Одним із найважливіших завдань польської зовнішньої політики є поширення і зміцнення різноманітних двосторонніх інструментів у наших двосторонніх відносинах з Україною, які полегшили б їй шлях до європейських інституцій”. [135, с. 21]

У 1995 р. посол України в Польщі П.Сардачук з гіркотою та сумом зазначав, що під час св'яткування 75-ліття з дня Варшавської битви, жодним словом не було згадано про війська УНР, які мужньо обороняли Львів, Замостя та інші території Польщі. Український політик стверджує, що “...є сили, на превеликий жаль, у Польщі, які називають себе патріотами, але хотіли б сіяти неприязнь між народами, сіяти українофобію”. Але не зважаючи на ці негативні моменти, П.Сардачук підкреслив, що за останні роки у розбудові українсько-польських відносин зроблено стільки позитивного, скільки не було зроблено за десятиліття. [136, с. 39]

Польський політик Я.Куронь, зокрема, акцентує свою увагу на тому, що “сьогодні серед польських політиків свідомість того, наскільки важлива Україна для Польщі, дедалі зростає”. [303] Хоча Україна і надалі продовжує асоціюватись у традиційній свідомості поляків передусім з минулими конфліктами та негараздами.

До того ж освітньо-виховний процес підрастаючого покоління у Польщі на превеликий жаль і досі не позбавлений ознак українофобії та зверхності. Польській молоді історична картина українсько-польських взаємин подається під таким кутом зору, який вигідний нашим сусідам. Таке трактування реліктів минулого не відповідає історичній правді та дійсності і живить шовіністичні настрої у польському суспільстві та претензії за нібито нанесені українцями їм образи.

Утім, лідери Польщі та України у Спільній декларації намагались об'єктивно оцінити історичну ходу драматичного минулого, коли “завдяки обопільній згоді й зусиллям обидві сторони відповідним документом підвели ризику під протиріччями минулих літ і почали розбудову цілком нових, плодотворних, взаємовигідних, добросусідських відносин”. [182, с. 387]

Нова якість сучасних українсько-польських стосунків спричинила підвищений науково-пізнавальний інтерес до подій 1918-1921 рр. Найбільш суперечливим і трагічним періодом історії українсько-польських взаємин стали буремні роки 1918-1921 рр., коли відбувався не лише процес оформлення відносин, а й вирішувалась майбутня доля обох народів.

Аналіз українсько-польських відносин зазначеного періоду дає змогу поглибити знання про зміст взаємин УНР з Польщею, визначити сутність зовнішньої політики польської держави в українському питанні, виявити нездоланні суперечності, що породжували конфронтації та конфлікти між обома сторонами та створити цілісно-об'єктивну картину недавнього минулого.

Актуальність роботи посилюється й тією обставиною, що в радянській історіографії дослідженню українсько-польських відносин 1918-1921 рр. приділялась незначна увага, зокрема, ця проблема була предметом фальсифікацій та ідеологічної заангажованості.

Мета дослідження. На основі архівних та опублікованих документальних матеріалів, спеціальної літератури здійснити комплексний, об'єктивний аналіз критеріїв українсько-польських відносин в контексті тогочасної міжнародної ситуації та геополітичних інтересів провідних країн. Загальна мета конкретизована в таких основних завданнях дослідження:

- розглянути проблеми формування українсько-польських відносин у 1918 р. та їх складові;
- дослідити причини налагодження стосунків між Україною та Польщею у 1919 р.;
- простежити еволюцію польської зовнішньої політики в українському питанні у 1919-1920 рр.;
- висвітлити та конкретизувати здобутки та прорахунки української дипломатії у контексті становлення українсько-польських відносин;
- дати науково достовірну оцінку українсько-польському військово-політичному союзу;
- проаналізувати відносини під час припинення польсько-радянської війни і підписання Ризького мирного договору;
- з'ясувати суть та причини занепаду українсько-польської співпраці у період національно-визвольних змагань;
- запропонувати конкретні пропозиції та рекомендації стосовно подолання синдрому упередженості, негативних тенденцій, розходжень в поглядах, оцінках, як джерел взаємних претензій, образ та звинувачень.

Об'єктом дослідження є становлення та розвиток українсько-польських відносин 1918-1921 рр., що включає в себе насамперед шляхи та витоки військово-політичного співробітництва між державами.

Предметом наукового пошуку став політичний аспект українсько-польських відносин у 1918-1921 рр.

Методи дослідження ґрунтуються на таких концептуальних принципах, як науковість, історизм та об'єктивність. Важливі компоненти названих принципів - встановлення історичної послідовності аналізованих процесів, проблемний та хронологічний методи розгляду історичних подій, без чого неможливе здійснення узагальнюючих висновків, рекомендацій і пропозицій.

Територіальні рамки роботи охоплюють історико-географічні регіони - Західну Україну, Наддніпрянську Україну та центральні й східні райони Польщі.

Хронологічні рамки охоплюють період з лютого 1918 р. по березень 1921р . Вибір верхньої межі пов'язаний з підписанням УНР Брестського мирного договору, зокрема, таємного додатку, що започаткував зростання конфронтації з Польщею. Нижня межа обумовлена підписанням Ризького мирного договору між Польщею та більшовицькою Росією, який фактично позбавляв провід УНР подальшої співпраці з польським урядом. Процес розвитку українсько-польських взаємин можна умовно розділити на кілька історичних періодів:

- з часу підписання Брестського мирного договору до падіння Гетьманату і приходу до влади Директорії (9 лютого - 14 грудня 1918 р.);

- від початку дипломатичного діалогу між УНР та Польщею до вислання урядом УНР місії А.Лівицького до Варшави на чергові переговори (31 грудня 1918 р. - 3 жовтня 1919 р.);

- від завершальної фази переговорного процесу між представниками УНР і Річчю Посполитою Польською до підписання Варшавської угоди (28 жовтня 1919 р. - 21 квітня 1920 р.);

- від початку спільної боротьби УНР та Польщі проти більшовицької Росії до підписання польською стороною перемир'я (25 квітня - 12 жовтня 1920 р.);

- з часу припинення поляками військових дій проти Росії і згорання військової допомоги УНР до підписання Ризького мирного договору (18 жовтня 1920 р. - 18 березня 1921 р.)

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є узагальнюючим дослідженням теми розвитку українсько-польських відносин 1918-1921 рр. У такій постановці і відповідних хронологічних межах тема не набула належного висвітлення в історичній літературі. Ґрунтовно висвітлено основні проблеми формування українсько-польських відносин у 1918 р., проаналізовано динаміку взаємин у 1919 р., охарактеризовано деталі переговорів навесні 1920 р., розкрито зміст та значення Варшавського договору, розглянуто ставлення країн Антанти і США до українсько-польського союзу та спільного виступу проти більшовицької Росії, визначені етапи розвитку відносин. Крім того, з'ясовано роль Петлюри і Пілсудського у поступальному розвитку українсько-польських відносин, виявлені причини поразки "київського походу". У контексті міжнародних відносин висвітлені доктрини офіційної Варшави, польських політичних сил щодо українського уряду, який перебував на зламі 1920-1921 рр. на еміграції в Польщі. Разом з тим, проведений історико-порівняльний аналіз дозволив встановити непослідовність у політиці польського уряду стосовно України.

Автор намагався переглянути усталені концепції і погляди на цю проблематику та здійснив спробу проаналізувати досягнення і надбання вітчизняної, еміграційної та польської історіографії з метою переосмислення і конкретизування тематики та надання їй об'єктивного та цілісного характеру.

Практичне значення проведеного дослідження полягає у тому, що його теоретичні висновки, узагальнення та конкретний фактичний матеріал можуть бути використані у навчально-виховній роботі, при підготовці та написанні спеціальних праць, підручників. Зібраний фактичний матеріал буде корисним для подальшого наукового дослідження українсько-польських відносин. Значний інтерес для фахівців, політичних діячів можуть становити висвітлені у праці погляди українських керівників періоду визвольних змагань на роль України у світовому співтоваристві, на її міжнародні відносини та вибір союзників.

Апробація результатів дослідження була здійснена у доповідях та виступах на конференціях: “Розвиток історичної науки в Україні (до 10-річчя незалежності України)” (Київ, 2001) та “Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин” (Київ, 2002). Основні положення та висновки дисертації обговорювались на засіданнях кафедри політичної історії Київського національного економічного університету. Результати опубліковані у 6 наукових працях загальним обсягом 2,1 друкованого аркуша, з яких 3 роботи (1, 3 друк.арк.) - у фахових виданнях.

РОЗДІЛ I. Історіографія та джерельна база дослідження.

Історіографія. В історіографії з обраної дисертантом теми можна умовно виділити декілька періодів: 1) 1920-і роки - кінець 30-х р.; 2) з початку 1950-х років - кінець 80-х р.; 3) з 1991 р. по сьогоднішній день.

Перші спогади й дослідження, що відображали перебіг подій між Польщею та Україною, тернистий шлях до згоди, військово-політичний союз та його наслідки, з'явилися у міжвоєнний період. У більшості випадків вони належали безпосереднім учасникам визвольних змагань. Керівники українського

національно-визвольного руху, військові, дипломати у своїх інформаційно-аналітичних публікаціях намагались висвітлити складний процес відносин з Польщею, проаналізувати причини поразки спільного походу проти радянської Росії, дати загальну оцінку польським позиціям в українській справі на переговорах в Ризі. Значна частина творів української політичної еліти означеного відтинку часу, що базувалась на спостереженнях та спогадах, була позбавлена ґрунтовно-джерельного і аналітично-узагальнюючого матеріалу. Зі зрозумілих причин цим працям були притаманні суб'єктивізм та полемічність. До того ж вони відзначалися помітною публіцистичністю викладу. Ідеологічна заангажованість та емоційні нашарування не дозволяли авторам об'єктивно та неупереджено підходити до аналізу українсько-польських відносин. Проте ці творчі намагання, що містять в собі важливі узагальнення, оригінальні думки та погляди і в сучасний період не втратили своєї актуальності і проблематики, і надалі залишаються об'єктом і джерелом цінної інформації для істориків сьогодення.

Період першої половини 1920 р. був часом активної публіцистичної діяльності С.Петлюри, який у багатьох статтях і листах вдався до аналізу і висвітлення власного бачення проблеми взаємовідносин України з Польщею. Зокрема, лідер УНР акцентував увагу на важливості та необхідності українсько-польського порозуміння та усвідомлював усю складність подолання між народами небажаних стереотипів.[69; 67; 70]

Особливу увагу також привертають праці І.Мазепи, в яких він розглядає передумови формування українсько-польських взаємин, причини підписання Варшавської угоди. Однак він не може не відмітити хибність вибору польського вектору, негативні прояви співробітництва з поляками, що призвели в кінцевому результаті до занепаду УНР.[154; 155; 156]

Свою історичну цінність має творча спадщина українського політичного діяча М.Ковалевського, який дав ґрунтовну та неупереджену оцінку українсько-польським відносинам, Варшавському договору, визначив сутність польської зовнішньополітичної концепції в українському питанні. Проте проблематика українсько-польських взаємин у його працях має фрагментарний характер.[277]

Варто зазначити працю колишнього ад'ютанта С.Петлюри О.Доценка, в якій простежується послідовний розвиток українсько-польських відносин 1919-1920 рр. Утім, у його роботі не висвітлені події після підписання Варшавського договору.[63; 64]

Цінними історіографічними доробками є праці українських дипломатів О.Шульгіна, В.Кедровського, О.Лотоцького, А.Марголіна, В.Панейка. Однак, вони відображають лише окремі аспекти українсько-польських взаємин. О.Шульгін у своїй праці намагається довести правильність дій С.Петлюри у стосунках з Польщею, що призвели до підписання Варшавської угоди. Дипломатичний представник у Латвії В.Кедровський у своїх спогадах висвітлив перебіг польсько-радянських переговорів у Ризі, оцінив дії Польщі по відношенню до УНР як зрадницькі.[202; 203; 276; 280; 282]

Попри глибокі ідеологічні розбіжності, зовнішньополітична орієнтація С.Петлюри на Польщу не була сприйнята і рішуче засуджена М.Шаповалом, Є.Коновальцем, Д.Дорошенком, В.Липинським, Н.Григорієвим. Українсько-польський союз вони розглядали у своїх творах як такий, що загрожував українській ідеї, не відповідав суспільній свідомості та не сприяв продовженню

боротьби проти більшовицької Росії. Зокрема, найбільш ґрунтовне вивчення історії українсько-польських відносин означеного періода репрезентують праці М. Шаповала.[198; 199; 137; 120; 145; 110]

Проблемі Варшавської угоди, зокрема присвячена публікація С.Шелухіна, в якій він вдається до критичного аналізу пунктів договору. Такий упереджений підхід та відсутність позитивізму, який усе-таки давав договір не створюють ґрунтовних підстав для відтворення об'єктивної панорами минулого.

Суттєво відрізняється своїм змістом та характером від спогадів інших учасників визвольних змагань, праця Ю.Тютюнника, написана з метою дискредитації керівного центру УНР й особисто С.Петлюри. Проте попри суб'єктивізм та заідеологізованість, в спогадах піднімається питання проблеми українсько-польських відносин в 1920-1921.[200; 192]

У післявоєнний період проблему стосунків між Польщею та Україною в контексті розвитку української революції, продовжували досліджувати історики української діаспори. Проте, слід зазначити, що їх можливості у дослідженні тематики були в певній мірі обмежені у зв'язку з відсутністю необхідних документальних та архівних джерел. Погляди західних українців у розгляді проблеми ґрунтувались переважно на мемуарній літературі, що породжувало, у свою чергу, неточності та суб'єктивізм. До того ж твори учених діаспори були позначені признаками тенденційності та упередженості. А відтак, відображення характеру відносин і відтворення перипетій військово-політичного союзу між Польщею та Україною були позбавлені ґрунтовності та цілісності.

У той же час, праці західних дослідників не втратили свого наукового значення, оскільки вони насичені значним та цікавим матеріалом, нетрадиційними розробками проблеми, оригінальними за своїм змістом оцінками та висновками. Використовуючи матеріали західних архівів, тогочасної преси Заходу, спогади учасників історичної діаспори суттєво розширили джерельну базу, тим самим зробили свій внесок у дослідження генези українсько-польських відносин періода 1918-1921 рр.

Значний фактичний матеріал містять твори М.Стахіва, в яких досить ґрунтовно висвітлено перебіг українсько-польських взаємин 1919-1920-х рр. Але вони не дають у цілому вичерпної аналітичної інформації і не позбавлені певної суб'єктивності та ідеологічних уподобань. У свою чергу, праці І.Нагаєвського, І.Кедрина порушували окремі аспекти досліджуваної теми, пов'язані з аналізом змісту польської зовнішньої політики в українському питанні у 1919-1921 рр. О.Юрченко у своїй праці досліджував проблему у контексті польсько-радянських переговорів у Ризі. Авторіві, зокрема, вдалось уникнути ідеологічних рамок і об'єктивно висвітлити складний характер українсько-польських стосунків. Історики української діаспори С.Ріпецький, С.Ярославин, З.Книш у своїх працях робили акцент на антиукраїнській політиці Польщі у період її державного становлення і не заторкували детально проблематику українсько-польських відносин та позицій окремих політичних сил в українському питанні.[187; 186; 161; 134; 205; 173; 206; 65]

Виважено та ретельно проаналізував суть відносин України з Польщею означеного періоду історик Т.Гунчак, щоправда він не приділив значної уваги перебігу подій, що призвели до підписання Варшавського договору та не підкреслив ролі і значення С.Петлюри у цій визначальній для УНР політичній акції.[115]

Проблема відносин між Україною та Польщею була однією з провідних тем у творчій спадщині історика І.Лисяк-Рудницького. Український дослідник підходив до розгляду проблеми під кутом зору непростого та суперечливого історичного минулого, що не могло не позначитись на його думку на перебігу українсько-польських стосунків революційної доби та не призвести до фатальних наслідків.[148]

Об'єктивність та неупередженість простежуються у монографії канадського історика українського походження М.Палія. Проте в його праці можна помітити досить суперечливі узагальнення. Окрім іншого, авторові не вдалося подолати певні стереотипи.[243]

У цілому, історіографія української діаспори лише окреслила межі тематики, але не створила виразної та чіткої концептуальної засади досліджуваної проблеми.

В радянській історіографії тема українсько-польських стосунків 1918-1921-х рр. з ідеологічних та партійно-політичних причин не стала предметом широкого та об'єктивного вивчення. Зміст проблеми та її сутність розглядалися радянськими істориками побіжно і невиразно. Науковці радянської епохи були змушені досліджувати відносини між “буржуазно-націоналістичним” урядом УНР і “панською Польщею” з суто партійно-класових позицій. Звідси, відповідно, звинувачення політичних лідерів УНР у “продажності” і “авантюристичності” та у намаганнях заключити союз з Польщею проти радянської Росії. Сформовані в період існування радянської системи ідейно-теоретичні та методологічні засади тематики залишались практично незмінними до кінця 80-х-початку-90-х рр. Вірні ідеологічним схемам, розроблені партійними керівниками, радянські історики трактували спільний польсько-український похід 1920 р. як прагнення “світового імперіалізму” знищити радянську владу з допомогою “білополяків” та їх “прислужників” - керівників УНР.[130; 204; 142]

Але попри ідеологічні нашарування та упереджений підхід авторів, все ж таки окремі праці 20-х рр. містили матеріал, який мав певні відхилення від загальноприйнятих висновків та узагальнень.[168; 109; 190]

З часом, у 50-х-80-х рр.у світ вийшов ряд монографічних та дисертаційних досліджень, присвячених аналізу проблеми українсько-польських взаємин 1919-1921рр. Проте ці розробки торкалися лише окремих аспектів дослідження і не могли претендувати на загальне та широке висвітлення теми.[127; 153; 167; 166; 81]

Значну увагу цій проблематиці було присвячено в працях українських радянських істориків Р.Симоненка, І.Кулика, О.Карпенка, Д.Сташевського.[176; 177; 141; 131; 188] Не зважаючи на жорсткі ідеологічні рамки, радянським ученим вдалось в певній мірі опрацювати значний архівний матеріал з метою отримання цінної інформації та розширення наукових меж історіографії проблеми.

Але на жаль і надалі в радянській історіографії продовжував домінувати процес однобічного та необ'єктивного зображення генези українсько-польських відносин, зокрема, політики Польщі в українському питанні. У праці Ю.Гая, що носить публіцистичний характер, наскрізь сфальсифіковано суть та ідею українсько-польського союзу. [104]

Із класових позицій підходив до розгляду проблеми Ю.Сливка, що у свою чергу, применшує наукову вартість дослідження. На думку відомого радянолога

Е.Карра українсько-польський союз став наслідком банкрутства політичної діяльності лідерів УНР.[180; 133]

Отже, радянська історіографія в основу якої були закладені партійно-ідеологічні міркування, не створила комплексної та об'єктивної картини у дослідженні теми.

У сучасний період перед вітчизняними істориками відкрилися стриятливі та широкі перспективи дослідження та вивчення різноманітних питань тематики. Відповідно відбувається процес переосмислення суперечливого та непростого характеру українсько-польських взаємовідносин, створюються якісно нові концепції та погляди, позбавлені ідеологічної заангажованості та апологетичності

Суттєвий внесок у дослідження проблеми зробили українські дослідники І.Срібняк, Л.Зашкільняк, М.Держалюк, які у своїх працях заторкнули проблеми формування українсько-польських відносин в 1919-1921 рр. Зокрема, М.Держалюк вказує на неможливість досягнення українською стороною з Польщею рівноправних відносин, оскільки серед провідних польських політичних сил домінували великодержавницькі прагнення та інтереси.[184; 183; 272; 118]

Деякі питання проблеми знайшли своє відображення у дисертаційних дослідженнях С.Варгатюка, Т.Заруди, М.Генника, О.Дубрави, Н.Городні, С.Кобринської. Так, С.Варгатюк у своїй роботі висвітлив хід дипломатичних переговорів між Директорією і Польщею у 1919-1920 рр., їх наслідки. Т.Заруда розглянув розвиток відносин між Українською Державою і Польщею у 1918 р. Інший дослідник М.Генник вивчав проблему ставлення головних польських політичних кіл до української державності. О.Дубрава у своєму дослідженні простежила процес формування українсько-польського кордону. Н.Городня розглядала проблему у контексті політики провідних країн світу. У свою чергу, праця С.Кобринської відтворює позицію Польщі щодо УНР на Ризьких мирних переговорах.[77; 83; 78; 82; 80; 84]

Серед останніх наукових досліджень, що проливають світло на різнобічні аспекти українсько-польських відносин, варто відзначити дисертації М.Гетьманчука, В.Матвієнка, О.Кучика, Д.Скляренка, М.Яцюка, В.Шамраєвої, В.Соловйової. Зокрема, М.Гетьманчук розгорнуто та детально висвітлив українське питання у контексті зовнішньополітичних планів Польщі та більшовицької Росії 1920-1921 рр. Праця В.Матвієнка заторкує проблему формування двосторонніх відносин між Польщею та Україною та наслідки українсько-польських домовленостей 1920 р. Загострення територіальних українсько-польських протиріч, що викликали збройне протистояння розглянуто у роботі О.Кучика. Детальна увага приділена українсько-польським відносинам у науковому дослідженні Д.Скляренка, в якому аналізується діяльність дипломатичної місії УНР у Варшаві, з'ясовані обставини та причини польсько-радянської війни 1920 р. У праці М.Яцюка простежується вплив Польщі на військово-політичну діяльність УНР, що прагнула віднайти своє місце у геополітичній системі інтересів. Значна увага сфокусована на розвитку українсько-польських взаємин доби Директорії у роботі В.Шамраєвої, яка визначає відносини УНР з Польщею як важливу необхідність. У праці В.Соловйової вагоме місце у контексті досліджуваної тематики відводиться українському дипломатичному представництву у Варшаві на чолі А.Лівицьким, яке сприяло утвердженню польського вектору зовнішньої політики УНР.[79; 88; 86; 90; 94; 92; 91]

Проблемі Варшавського договору в аспекті українсько-польських взаємин присвячено цілу низку праць, серед яких варто відзначити дослідження Т. Єременка, С.Литвина, І.Лісевича, В.Семенова, З.Барана, В.Сергійчука.[121; 151; 146; 174; 96; 71] Водночас їх аналіз є прямим свідченням істотних розбіжностей щодо оцінки Варшавської угоди.

Окремі аспекти теми, що стосуються генези польсько-української конфронтації, передісторії формування українсько-польського союзу 1920 р., його висхідні та наслідки заторкнуто в наукових дослідженнях М.Литвина.[150; 87; 149; 238]

Використовуючи низку нових джерельних матеріалів, об'єктивно проаналізував та висвітлив позиції та погляди польських політичних сил в українському питанні О.Красівський.[139]

За своїм науковим значенням і якостями можна відзначити спільну працю Б.Гудя і В.Голубка, яка простежує та аналізує хід розвитку українсько-польського спіробітництва у військово-політичному аспекті. Зокрема у своїй іншій праці Б. Гудь намагається об'єктивно висвітлити причини та джерела українсько-польських конфліктів.[114; 113]

На особливу увагу заслуговує монографія Я.Грицака, де в окремих розділах, що охоплюють українсько-польські відносини 1918-1921 рр., простежується спроба переосмислити та по-новому висвітлити їх українським драматичний розвиток.[111]

Досить важливим для розуміння сутності проблематики є питання становлення українсько-польських кордонів, яке, зокрема, розглядається у публікації Б.Захарчука. Чимало уваги цьому аспекту тематики приділено і в праці В.Сергійчука. Проблема вирішення українського питання під час польсько-радянських переговорів та підписання Ризького мирного договору з'ясовується у працях М.Гетьманчука.[124; 175; 107; 108]

Багатьох аспектів теми наукового дослідження торкаються статті С. Віднянського, В.Чередниченко, І.Богун-Чопівської, О.Павлюка, В.Чалого. Цінні відомості для аналізу проблематики мають публікації С.Кульчицького.[99; 197; 97; 169; 195; 84; 144]

Особливу та не останню роль в історіографії тематики відіграють праці польських учених та публіцистів. У міжвоєнний період українсько-польські відносини розглядались у Польщі переважно під кутом зору авторів публіцистичного напрямку, які у своїх працях були далекі від історичного та неупередженого висвітлення проблеми.

На тлі цього, звісно слід виділити праці Ю.Пілсудського, які заторкують проблеми, пов'язані з українсько-польськими відносинами та Варшавським договором. Польський лідер активно підтримував ідею польсько-українського порозуміння в основі, якого мали лежати національні інтереси Польщі, що формувались би за рахунок українських.[245; 246; 247]

Помітний доробок у висвітленні проблеми залишив відомий ідеолог та діяч польського соціалістичного руху Л.Василевський. Як політолог і публіцист він намагався з'ясувати причини конфронтації між поляками та українцями. Крім того Л.Василевський акцентував свою увагу на тому, що у 1918-1920 рр. зовнішньополітична кон'юнктура виявилась цілком несприятливою для розвитку визвольної боротьби за українську державність. Польський політик, зокрема, констатував, що для польського суспільства подальший розвиток України, її

народу не може бути несуттєвим з огляду на спільну історичну долю та традиції і , що “нормальне складання польсько-українських відносин може бути вирішальним у розкладі і дальшому історичному розвитку Східної Європи”. Між іншим праця Т.Кутшеби відзначається, намаганням автора об’єктивно підійти до розгляду політики польського уряду в українському питанні та проаналізувати генезу стосунків між Польщею та Україною. [267; 236]

Тогочасні польські дослідники значну увагу приділяли не аналізу відносин з УНР, а причинам провалу польсько-українського походу та наслідкам війни з радянською Росією. Лише завдяки розвідкам західних істориків польського походження проблема набула актуального значення. Науковці з польських еміграційних кіл значно розширили джерельну сферу досліджень. Набула тенденційного характеру у працях істориків, ідеалізація концепції федералістської програми Ю.Пілсудського. Зокрема, науковцями робився акцент на визвольній місії Польщі щодо її східних сусідів, а причини заключення польсько-українського союзу пояснювались альтруїстичною та проукраїнською політикою, яку проводило польське керівництво. Найбільш виважено та ґрунтовно на той час проаналізував політику Ю.Пілсудського щодо України М Дзевановський, який у своїй праці характеризував політичні дії польського лідера як “спробу показати приклад іншим народам у Східній Європі”. До того ж на погляд автора, Ю.Пілсудський “поставив на українську карту саме існування Польської держави”. Своєю науковою змістовністю та глибиною аналізу відрізнялися праці американського історика польського походження П Вандича. Проте й у них помітний у певній мірі суб’єктивний підхід до окремих моментів українсько-польських відносин, зокрема перипетій польсько-радянської війни, її характеру, планів політичних лідерів Польщі та УНР.[221; 261; 262; 263]

Працям польських істориків соціалістичної епохи були притаманні методи та ідейні схеми, розроблені радянською історіографією. А відтак, дослідники не спроможні були уникнути при розробці окремих моментів тематики політичної та ідеологічної упередженості. Відносини між Річчю Посполитою та УНР розглядались з суто партійно-класових позицій. Окрім іншого, у соціалістичній Польщі можливості науковців у дослідженні історичних напрямків розвитку українсько-польських відносин періода визвольної боротьби були досить обмежені. У зв’язку з цим проблематика не була висвітлена у широкому аспекті, порушувались в основному лише питання, що стосувались різних концепцій польської східної політики та урегулювання східних кордонів Польщі після першої світової війни.[223; 217]

У кінці 50-х років польські дослідники почали поступово відходити від встановлених методологій та ідеологічних стандартів. У період 1960-1980-х рр. історики значно розширили джерелознавчу базу та межі дослідження тематики. Суттєву увагу було приділено питанням, що торкалися розв’язання східно-галицької проблеми, спільного польсько-українсько виступу, цілей та намірів польської зовнішньої політики щодо УНР. [238; 235; 270; 271; 214; 244]

На розвиток досліджуваної теми радикально вплинули погляди опозиційної публіцистики, яка у другій половині 70-х-80-ті рр. перебувала на нелегальному становищі. Її позиції суттєво різнилися від концепцій офіційної історіографії та еміграційних учених. Польські опозиційні автори усвідомлювали, що катастрофічні наслідки української державності та розвитку українсько-польських відносин були обумовлені знищенням ЗУНР та розірванням в

односторонньому порядку польським урядом умов Варшавського договору. До того ж польські публіцисти у своїх творах намагались підкреслити взаємозалежний історичний зв'язок між втратою незалежності Україною у буремні роки визольних змагань та Польщею у 1939 р. Зокрема, автори констатували, що на розвиток українського та польського народів, перебіг військово-політичних подій, що визначав майбутнє Польщі та України, головним чином вплинула політика провідних західних держав.[171]

Перемога демократичних сил у Польщі у 1989 р. докорінно змінила суть та висхідні польсько-української проблематики означеного періоду. У сучасній польській історіографії проблема відносин між Польщею та Україною у 1918-1921рр. викликала чималий рівень зацікавленості у науковців. За останній час у Польщі відбувся ряд міжнародних конференцій і симпозіумів, присвячених розгляду та аналізу польсько-українських стосунків, опубліковано цілу низку наукових праць, які порушують різні аспекти тематики. Більше того у польській історіографії тема залишається однією з найбільш дискусійних та контроверсійних.

У монографіях Ю.Дарського, А.Хойновського, Т.Ольшанського, Б. Скарадзінського досліджено та розглянуто ті аспекти проблеми, які у польській історіографії мало були досліджені, зокрема, це стосується відносин польського керівництва з урядом УНР, справжніх причин та мотивів спільного польсько-українського виступу. У свою чергу, у наукових роботах А.Чубінського, П. Журавського-Граєвського, Є.Томашевського заторкнuto питання формування східної політики Польщі та її впливу на розвиток відносин з Україною.[215; 211; 242; 255; 213; 274; 259]

Проблематику українсько-польських взаємовідносин з 1918 р. у своїй монографії досліджує Р.Потоцький, який зокрема у своїй праці багатопланово висвітлює діяльність політичних інститутів УНР, що перебували в еміграції в Польщі. Крім того історик торкається проблеми формування союзу між Польщею та УНР, спільного військового походу на Київ та підписання Ризької мирної угоди.[252]

В цілому, польські науковці прагнуть всебічно та широко підходити до висвітлення та охоплення проблеми. Позитивним явищем у працях фахівців є прагнення детально та об'єктивно проаналізувати складний період польсько-українських взаємовідносин 1918-1921 рр. і тим самим "реабілітувати" українське питання у польській історіографії.

Узагальнюючи концепції польських дослідників, можна констатувати, що вони розцінюють односторонній розрив військових та політичних зв'язків з УНР як безальтернативне рішення, прийняти яке зумовили внутрішня і зовнішня кризи, відсутність єдності та згоди в польському суспільстві. Ризький договір, на думку фахівців, став значним успіхом польської дипломатії, адже Польща задовольнила свої територіальні претензії, зміцнила позиції на міжнародній арені та урегулювала відносини з радянською Росією.

У той же час, переважна частина польських учених дотримується думки, що невирішення та неврегулювання української проблеми негативно позначилось на становищі Польщі у міжвоєнний період. Польський історик З.Манковський вважає, що на початку 1920 р. українська справа була фактично приречена, оскільки не існувало жодного шансу для відновлення української державності. Інший дослідник В.Серчик у своїй публікації піднімає проблему польсько-

українського союзу 1920 р. У свою чергу, історик С.Степень приходиться до висновку, що Варшавська угода не сприяла покращенню стосунків між Польщею та Україною. До того ж він підкреслює, що польсько-українські відносини були найбільш напруженими та вразливими відразу після закінчення першої світової війни.[241; 254; 189]

Новітнім рівнем вивчення проблематики відзначаються публікації Є.Коко, С.Козака, Р.Тожецького, Р.Жереліка, О.Вішки, А.Ковальчика, В.Сулеї, В.Резмера, З.Вашкевича. Польські дослідники в цілому позитивно сприймають підписання Варшавського договору і утворення польсько-українського союзу як такого, що відповідав інтересам обох народів. [231; 233; 260; 273; 269; 234; 256; 253; 268]

Досить ґрунтовно досліджено тематику українсько-польських відносин у праці Я.Брузького, яка до речі висвітлює українсько-польські стосунки з грудня 1919 р. по квітень 1920 р. До того ж вагома частина монографії присвячена структурам УНР в Польщі.[210]

Загалом польська історична наука, незважаючи на різноманітні обмеження та труднощі, пов'язані із вивченням проблеми, зробила вагомий та плідний внесок у дослідження генези польсько-українських взаємин, концепцій польських політичних угруповань в українському питанні, суті та змісту Варшавської угоди, її наслідків.

Таким чином, аналіз стану наукової розробки вказує на те, що вітчизняні і польські науковці, хоч і відтворили у певній мірі сутність досліджуваної теми, але не створили комплексного та повного висвітлення проблеми українсько-польських відносин 1918-1921 рр. До того ж не стали об'єктом широкого дослідження проблема польсько-українських кордонів 1918 р., передумови зближення Польщі та України, деталі березнево-квітневих переговорів 1920 р. Актуальність проблеми не цілком достатнє опрацювання різних її аспектів обумовили вибір тематики дослідження, її мету, завдання та структуру.

Підсумовуючи виклад, варто зазначити, через те, що історичні факти черпались із різноманітних джерел й інтерпретувались залежно від суспільно-політичних, національних переконань, власних поглядів та уподобань дослідників, маємо зрештою чимало діаметрально-протилежних, суперечливих тверджень, узагальнень, припущень та гіпотез з приводу цілого ряду подій недалекого минулого, знакових постатей та фактів, якими так рясніють сторінки історії українсько-польських відносин.

Джерельною базою дослідження став різноплановий комплекс матеріалів, який містить архівні документи, опубліковані документальні матеріали, монографії, брошури, наукові статті, матеріали наукових конференцій, пресові публікації.

Вагому та важливу частину джерельної бази становлять документи та матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВУ), чималий обсяг, яких уперше вводиться в науковий обіг. Найцінішу інформацію для дослідження теми становлять документи фонду 3696-Міністерства Закордонних Справ УНР, які представлені в досить значному об'ємі. Неабияку зацікавленість викликають фонди 2211-Української дипломатичної місії в Речі Посполитій Польській, 3766-МЗС Української Держави, та 1429-Канцелярії Директорії УНР. Зазначені фонди, особливо Ф.3696., використані у широкому спектрі, включають в себе інструкції, рекомендації, урядові накази та

звіти про їх виконання, листування із закордонними представництвами України, інформації щодо діяльності дипломатичної місії в Польщі. Опрацювання даних матеріалів дало змогу і можливість прослідкувати перебіг та перспективи українсько-польських взаємин, ознайомитись дослівно із звітами української дипломатичної місії у Польщі, характером та ходом польсько-українських переговорів у 1919-1920 рр., оцінками політичної еліти України Варшавського договору. Документальні матеріали, що дозволяють висвітлити еволюцію та динаміку взаємин між Польщею та Україною, зосереджені також у фондах 4440-представництва ЗУНР у Празі, 3518-Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Чехословаччині.

При дослідженні тематики були також задіяні матеріали Центрального Державного Архіву Громадських Організацій, Центрального Державного Історичного Архіву м. Львова, Архіву нових актів у Варшаві, у фондах якого зосереджені цінні документи та інформаційний матеріал польських політичних партій.

При написанні наукової роботи були використані друковані збірники документів, в яких міститься важливий фактичний матеріал, що дозволяє у широкому аспекті дослідити зміст польської політики щодо України, еволюцію поглядів політичних кіл Польщі в українському питанні. Окрім того збірники документів і матеріалів з історії польсько-радянських відносин, опубліковані у Радянському Союзі і Польщі, є джерелом цінної та важливої інформації для вивчення складного процесу українсько-польських взаємин. Суттєвий та значний внесок у розширення джерелознавчої бази дослідження генези українсько-польських відносин зробили науковці української діаспори. Так, у двохтомному збірнику “Україна і Польща у світлі документів (1918-1922)” під редакцією Т. Гунчака зібрані матеріали із архіву Ю.Пілсудського, документи та інформації, що заторкують різні аспекти відносин між Польщею та Україною. Не залишились поза увагою збірники документів, що були видані ще за радянських часів.[60; 61; 71; 72; 74; 58; 70]

Фактичний матеріал можна почерпнути із збірника статей “Польща та Україна. Минуле й сучасне”, виданий Українським інститутом в Канаді. Автори цих праць, зокрема, І.Лисяк-Рудницький, А.Бромке, Р.Шпорлюк, Х.Сетон-Ватсон вдаються до комплексного аналізу українсько-польських стосунків, при цьому, звертають увагу на важливість розвитку рівноправного співробітництва для обох сторін, на чинники, що стояли на заваді до порозуміння між народами, та на можливі шляхи подолання негативних тенденцій.[249]

Цікавим джерелом для вивчення проблематики є мемуарна література, яка в певній мірі дозволяє значно доповнити документальні матеріали. Спогади учасників національно-визвольної боротьби, хоча і носять суб'єктивний та тенденційний характер, все ж вони дають змогу поглибити процес розуміння та усвідомлення карколомних подій історії українсько-польських взаємовідносин. [284; 279; 283]

Мемуари польських політичних діячів, що заторкують проблематику, зокрема окремі положення теми, містять значні пласти цінної інформації. Проте у своїх працях польські політики С.Гломбінський, С.Грабський, С.Тугут, Л. Василевський, Т.Голувко, А.Лєнович розглядають українсько-польські відносини під кутом зору політичних уподобань і поглядів.[285; 288; 286; 287; 293; 292; 294; 296; 289; 290; 291]

Важливою складовою джерелознавчої бази теми є монографічні дослідження вітчизняних та польських науковців, історичне бачення яких набуває все більшої конструктивної цінності. А їх об'єктивність та неупередженість при викладі подій створюють підвалини для подолання усталених стереотипів та поглядів.

Наукові дослідження тематики останніх років знайшли відбиття у статтях, матеріалах наукових конференцій, дисертаційних роботах. Серед них можна відзначити розвідки Т.Галицької-Дідух, О.Павлюка, який увів в науковий обіг значний масив документів з вітчизняних та зарубіжних архівів, С.Кульчицького, Л.Зашкільняка, Т.Шинкаренка, О.Красівського.[105; 170; 89; 143; 125; 93; 85]

Важливу групу джерел складає періодична преса. В процесі дослідження, зокрема, були опрацьовані матеріали українських і польських газет, які виходили в період визвольних змагань: “Нова Рада”, “Робітничка газета”, “Громадська думка”, “Голос”, “Україна”, “Народна воля”, “Трибуна”, “Dziennik Ludowy”, “Gazeta Warszawska”, “Naród”, “Rząd i wojsko” та ін.

Тогочасна польська та українська преса приділяла чимало уваги формуванню офіційних відносин між Польщею та Україною. Крім того на шпальтах газет в широкому спектрі висвітлювались різнобічні проблеми, що виникали в процесі розвитку українсько-польських стосунків.

Серед періодичних видань варто відзначити друкований у Львові часопис “Літопис Червоної Калини”, в якому можна знайти ряд цікавих статей та спогадів колишніх українських дипломатів, які розглядали окремі моменти українсько-польських відносин.[281]

Отже, джерельна база дисертації є чималою для створення комплексного дослідження генези українсько-польських відносин 1918-1921 рр.

РОЗДІЛ II. Процес формування та зміст українсько-польських відносин у 1918-1919 рр.

2.1. Проблеми українсько-польських взаємовідносин у 1918 р. та програмні засади головних польських політичних сил щодо України.

Історія українсько-польських взаємовідносин, що сягає своїм корінням у глибоку та далеку давнину, розвивалась в різні епохальні часи діаметрально протилежно: від нетривкої співпраці до силового протистояння. В історичному та політичному аспекті такий характер відносин між Україною та Польщею, не міг закласти міцного та надійного підґрунтя для мирного та всебічного розвитку обох народів. Вагому та значну роль у формуванні українсько-польських стосунків відіграли революційні події в Росії, що призвели до падіння царського

самодержавства та відкрили широкі і сприятливі перспективи для розбудови державотворчих процесів в Україні та Польщі.

Становлення зародків державності в Україні та Польщі відбувалось майже одночасно і в єдиному геополітичному просторі, але при суттєво-відмінних обставинах. Німеччина і Австро-Угорщина, з одного боку, та країни Антанти, з іншого, виходячи із власних стратегічних інтересів, підтримали ідею відродження польської держави. Окупувавши всі землі Польщі в період першої світової війни, німецьке та австро-угорське командування сприяли формуванню польських політичних структур. У вересні 1917 р. Німеччиною була утворена Регентська Рада, очолювана князем Янушем Радзівілом, і яка до обрання короля мала уособлювати польську державну владу. Такий крок німецьких урядовців мав на меті не лише продемонструвати факт створення польського уряду, але й не допустити поширення революційних ідей зі сходу на німецькі та австро-угорські окупаційні зони на польській території.[201, с. 91]

В контексті зовнішньополітичних відносин Австро-Угорщина сприяла відродженню Польщі і власне захищала її інтереси. Дана концепція, на думку австро-угорських політиків, була гарантом збереження східних кордонів імперії та зберігала решту території від домагань України.

Оскільки Польща на початку 1918 року ще не набула статусу незалежності, то всі відносини між польською та українською сторонами будувалися через Австро-Угорщину. “Сама Польща в 1918 році, - зазначав Д. Дорошенко, - була ще в такому стані, що грала лиш пасивну роль..., але свої претензії мусила обстоювати не безпосереднє, а через Австро-Угорське правительство”. [119, с. 144-145]

Відтак, взаємовідносини між Польщею та Україною на початку 1918 р. можна трактувати як такі, що були позбавлені прямої дипломатичної дієвості. Проте існуюча атмосфера з огляду на динамічний розвиток світових суспільно-політичних процесів не могла бути довготривалою. У той час Польща лише перебувала у фазі підготовки проголошення незалежності та формування власної довгоочікуваної державності. Проте польські політичні кола досить пильно і ретельно відслідковували динаміку подій в Україні і навколо неї і досить емоційно та гостро реагували тоді, коли на їх погляд Україна загрожувала національним інтересам Польщі, претендуючи на споконвічні польські землі. Інтерес поляків до України за логікою тенденцій геополітичних змін, безумовно зростав і поступово переростав у предмет гострої та нездоланної конфронтації.

Зокрема, не можна не відзначити той факт, що бурхливий 1918 р. відкрив нову сторінку непередбачуваної та драматичної історії українсько-польських взаємин.

Аналізуючи стан відносин між Польщею та Україною у 1918 р., насамперед хочеться відзначити їх загострення із-за наявності спірних територіальних питань. Предметом суперечностей стали західно-українські землі, оскільки кожна із сторін висувала претензії на Холмщину та землі Галичини. Поляки категорично виступали проти поділу Галичини на польську та українську частини. Австро-Угорщина, підтримуючи територіальні претензії поляків, запровадила польську адміністрацію в кількох повітах Холмщини і для більшості польської громадськості проблема Холмщини здавалась позитивно вирішеною. Тому події, пов'язані із підписанням таємного додатку між Україною та Австро-Угорщиною до Брестської угоди 1918 р., за яким Галичина та Буковина

утворювали єдиний край, що входив до складу Австро-Угорщини на правах широкої автономії та приєднання до України Холмщини і Підляшшя, викликали вкрай негативну реакцію серед польських політичних кіл.

Польська фракція, що входила в австрійський парламент виступила з різкою критикою урядового курсу. А її керівник барон Герц рішуче наполягав на приєднанні до ще неіснуючої польської держави земель Холмщини й Підляшшя та виступив з пропозицією уладнати всі спірні питання між українською та польською сторонами на двосторонніх переговорах.[297, с. 11] Крім того польські політичні сили розгорнули досить широку пропагандистську кампанію, що носила антиукраїнський характер та засуджувала таємний додаток Брест-Литовської угоди. 15 лютого 1918 р. Ліга Польської Державності у своєму зверненні до народу акцентувала увагу на тому, що кордон, встановлений Центральними державами між Польщею та Україною, є “гвалтом” над принципами суверенності та справедливості і що договір з Україною був укладений за рахунок польських інтересів.[161, с. 397-398]

У свою чергу, 19 лютого 1918 року Польська Регентська Рада, протестуючи проти таємних домовленостей між Україною та Австро-Угорщиною, оприлюднила своє звернення до народу, в якому зазначалось, що німецькі та австрійські делегації справу українсько-польського кордону вирішили на користь українців, віддавши тим самим польські землі. “...Край, що його віддано Україні, - зазначалось у зверненні - в більшості є польський і католицький...”. Згодом, через три дні, польські представники звернулись з листом до імператора Карла, в якому наголошували: “Край відданий в Брест-Литовському належав від X-XV ст., з малими змінами до Польщі або до малих в плинному стані руських князівств. Таку саму долю переживала також східна частина сьгоднішньої Галичини від короля Казимира Великого (1340 р.). Обидва краї були прилучені до Польщі, отже з історичної точки зору вони, безумовно є польськими...Справа розвитку Польської держави, що була урочисто проголошена монархом, так успішно ведена, буде перервана в розвитку і знищена через...Україну, державу, яка має себе найперше усталити, бо ще ніколи перед тим не була самостійною державою та від XIV ст. ні разу не виказала державних стремлінь”. [161, с. 396-397]

Між тим польський міністр-президент Я.Кухаржевський, за посередництвом німецького генерал-губернаторства у Варшаві надіслав відозву до українського уряду, у якій звинувачував Україну у самочинному розв’язанні спірних українсько-польських питань. До того ж польська сторона вимагала від уряду УНР стати на шлях двосторонніх переговорів з метою визначення спільних кордонів.[163, с. 145]

Австро-Угорщина, з одного боку не могла не враховувати настрої польських політичних кіл, дії яких могли призвести до затяжної урядової кризи, з другого, їй конче була необхідна українська продовольча допомога. Дані обставини спонукали австрійських урядовців до дипломатичного маневрування, що зводилось до зволікання у справі Галичини і ратифікації Брест-Литовської угоди.

З приводу територіальної проблеми віденська зазета “Neue Fr. Presse” - писала: “В справі польсько-українських кордонів інтереси однакові з поляками. Тому досягнення кордонів Буга є важливим не тільки для заспокоєння польського народу але також для стратегічної оборони Варшави і східної Галичини”. [311]

“Неоціненним внеском” у справі розв’язання проблеми українсько-польського розмежування австрійський міністр Буріан назвав меморандум польського церковного діяча Скірмунта до МЗС у Відні від 17 квітня 1918 року. Скірмунт запевняв австрійських урядовців, що на землях на які претендує Україна, переважає польське населення і доводив, що українська державність не заслуговує на довір’я.[161, с. 399-400]

Проте, щоб бути більш об’єктивним слід звернути увагу на той факт, що поляки переважали над українцями лише в деяких центральних та західних районах Холмщини, тому кордон міг проходити дещо східніше його західного адміністративного розмежування.[178, с. 134] Крім того під час свого відступу влітку 1915 р. російські війська здійснили насильницьку евакуацію українського населення в глиб Росії, в результаті таких дій в Холмській губернії залишилось лише близько 30 тис. українців.

Український представник з економічних питань в Швейцарії Г.Гасенко доказово доводив необґрунтованість польських зазіхань на Холмську землю. Він стверджував, що “Холмщина є українською, це класична земля гонінь на уніатів, і кожний поляк знає, що уніати, за їх расою і релігією, є українцями...”. [163 с.147]

Щоб поставити український та австро-угорський уряди перед доконаним фактом, польська адміністрація посилила в Холмщині процеси полонізації. Так в Замостенському, Красноставському, Білгорайському, Томашівському, Грубешівському повітах відбулися вибори до Регентської Ради, вводились польські судочинні управи, створювались умови для польських переселенців. У свою чергу, українська сторона надіслала МЗС Австро-Угорщини ноту в якій зазначалося, що “австро-угорські власті, видаючи пашпорти мешканцям Холмщини, визначають державну приналежність цих мешканців, яко підданих Польщі. Нарешті, мешканців Холмщини, котрих під час війни вивезено з Холмщини, до цього часу не повернено додому, а на їх місце польські урядники переселяють людність польської національності”. Українська дипломатія сподівалась на те, що офіційний Відень “негайно поробить рішучі заходи для того, щоб відкинуто й скасовано все те, що заведено Польщею на території Холмщини”. [119, с. 225-226]

Про ситуацію, що склалася на Холмщині газета “Нова Рада” повідомляла: “В південній Холмщині, окупованій австрійським військом, де панують поляки, вони завдають українцям таких ударів, що волосся до гори підіймається; в північній частині, на Підляшші і, у сфері німецької окупації, справа українська стоїть далеко ліпше, але й тут, і там народ український почуває себе на своїй, та не у своїй землі”. [309] Зокрема, австрійська влада не допустила гетьманську адміністрацію, яку очолював Скоропис-Йолтуховський на територію тих повітів, що знаходились у сфері її впливу. Українська адміністрація була встановлена лише в північних повітах, які були окуповані німецькими військами. [42, с. 98]

За спогадами Д.Дорошенка: “Скоропис-Йолтуховський оселився з своїми урядовцями серед спустошеного краю в Бересті... Німці допустили його до урядування, обмеживши, одначе, його компетенцію справами економічної допомоги населенню і культурно-просвітними. Австрійська влада не тільки не допустила його до урядування, але дала полякам усі можливості спішно польонізувати край, звозити туди польських колоністів, нищити українські школи, церкви і взагалі всі ознаки українського життя”. [120, с. 303]

Львівська газета “Українське слово” не полишала поза увагою “скритну роботу”, яку проводили національні польські сили на Україні. До того ж зазначалось, що в українських селах будувалось чимало каплиць та костелів, направлялись польські учителі і духовні особи з Галичини і навіть з Польщі. Підкреслювалось, що польська пропаганда охоплювала і Київщину і сам Київ, головним чином українську римо-католицьку інтелегенцію. Зрештою робився висновок, що “під релігійною ослонкою кипить робота політична, полонізаторська. Розвиваючи пропаганду римо-католицьку на Україні поляки готують собі ґрунт для майбутніх політичних акцій на основі оборони свого “стану посідання”.[310]

Ще одним прикритим та трагічним епізодом українсько-польських відносин стали криваві події на Поділлі. Реквізуючи продовольство у місцевого населення польські легіони наразились на опір селян, в результаті чого загинуло багато українців. Після цих подій був виданий наказ про роззброєння польських військ. З цього приводу польською стороною був поданий протест. Поляки заявляли, що “Головне командування польських військ 3 квітня заключило з Урядом УНР умову перебування Польських військ на території України. В той час, коли війська пристали до виконання пунктів цієї умови, Український Уряд посилаючись на незалежні від неї обставини, умову цю знищує”.[304]

Утім, хочеться відзначити, що дійсно така угода між сторонами існувала, яка зокрема встановлювала умови перебування польських військ на території України. Так, за умовою реквізувати харчові продукти мала лише українська сторона, але “у випадку неможливості передавала свої уповноваження польському начальству”, яке давало “на все забране реквізиційні квитки”.

Проте такі дії сільське населення у той бурхливий час розцінювало як грабiж та свавiлля. Таким чином, можна стверджувати, що відсутність належного контролю над розвитком подій з боку українських державних структур, нестабільна та мінлива політична ситуація в Україні призвели до локального антипольського виступу українських селян.

Щодо цих подій чітко висловився “Самостійник”. “Але треба дивуватись, - запитував він, - як уряд до цього часу міг терпіти на території України 2 корпуси польських військ дозволяти їм формуватись, годуватись на кошт нашого народу і в той час служити обороні польських панських маєтків. Факти нам доводять, що поляки не є нашими приятелями: В Холмській і в Галицькій справах вони стали до нас в цілком ворожу позицію... Але наш уряд цього не помічав, що має під боком озброєного ворога, поки не пролилась українська кров”.[311]

Надрукована у “Робітничій газеті” ст. “Зажерливі апетити” трактувала дії польських політичних кіл у контексті українсько-австрійських відносин як український ворожі і небезпечні для України. “Українсько-австрійські відносини чим далі, то все більше набирають якогось дивного ненормального характеру,- підкреслювалось у статті. - Українська справа в Австрії має запеклого ворога в особі поляків, а власне вшехполяків. Мріючи про Польщу “од можа до можа”, вони не можуть примиритися з повстанням української держави до якої по Берестейському договору відійшли Холмщина і згідно яким Австрія зобов’язана провести поділ Галичини... Через те всі свої зусилля поляки направляють на те, щоб берестейський мир було розірвано..., вони не зупиняються перед деяким засобами парламентської боротьби, аж до зупинки парламентської роботи... і диктують свою волю в справі галицькій”.[311]

За німецькими планами майбутня Польща мала займати територію в межах тільки польських земель царської Росії. Звісно така перспектива не могла влаштувати широкий загаль польського суспільства. “Українське слово” писало: “Гетьман і українські партії мусять знати і розуміти, що поляки мають замір анексувати Холмщину, Підляшшя й Пінськ. Україна мусить довести, що сусіди не можуть взяти з української землі ні п’яди...”[311]

Панічний страх, що витав над поляками від думки втрати споконвічних земель, нестримне бажання відновлення величі Речі Посполитої Польської і становили потужний лейтмотив антиукраїнських дій польських політичних сил у площині українсько-польських взаємовідносин.

Австро-угорський уряд в пошуках компромісного варіанту пропонував українському керівництву провести кордон по р.Буг. Гетьман Скоропадський у своїй заяві австро-угорському уряду вказував на те, що українська Холмська земля лежить на лівому березі Бугу і тому український провід не може дати згоду на кордон між Польщею та Україною по р.Буг. Але українська сторона не виключала можливості вирішити питання кордонів шляхом певних поступок. 19 серпня 1918 року міністр Дорошенко заявив австро-угорському уряду, що Україна визнає р.Буг кордоном при умові, якщо Австро-Угорщина і Польща гарантують українському населенню Холмщини і Підляшшя національно-культурні і релігійні свободи, а також якщо українські землі, окуповані німцями за Бугом, відійдуть до України. Австро-Угорщину не задовольнили відповідні умови української сторони, позаяк австрійська сторона твердо стояла на позиціях проведення кордону по р.Буг, чого так домагалась Польща. Подальші заяви гетьманського уряду були направлені проти того, щоб Галичина була передана під “польську руку”. Такої позиції, зокрема, дотримувався П.Скоропадський, який врешті відхилив пропозицію провести лінію кордону по р.Буг.[120, с. 402-403]

Щодо безпосередніх дипломатичних відносин між Польщею та Україною, то вони були встановлені у той момент, коли Польща ще не була проголошена незалежною державою. Тверда та рішуча позиція гетьманського уряду в питанні північно-західного розмежування з Польщею, змусила Регентську Раду стати на шлях встановлення дипломатичних двосторонніх відносин. Прибувши до Києва, її представник у ранзі надзвичайного посланника і уповноваженого міністра Станіслав Ванькович, 7 жовтня представив МЗС Української Держави список членів польського дипломатичного представництва: Б.Кутиловський (радник), Е. Соболевський (1-й секретар), Ч.Пружинський (2-й секретар).[45, с. 1] Згодом у листопаді до них приєднався консульський радник при посольстві Петро-Земовіт Маріян Хойновський. Військовим аташе Польщі у Києві став м-р Клесберг, а керівником реєміграційного відділу - Р.Бнінський.[45 с. 10, 15]

Згодом до відповідних кроків, що вели до налагодження стосунків з Польщею як свідчать архівні матеріали, вдалась Рада Міністрів Української Держави, яка 19 жовтня 1918 року затвердила законопроект про заснування українського посольства у Варшаві, яке було зараховане до дипломатичного представництва II розряду і очолити яке мав О.Карпінський.[44, с. 98] Передчасне заснування українського представництва у Варшаві пояснювалось прагненням українського уряду унормалізувати відносини безпосередньо з Польщею та засвідчити свою прихильність до польського народу, що став на шлях відродження Польщі.

У вірчій грамоті, яку вручив П.Скоропадському С.Ванькович, затвердженій 26 жовтня 1918 року членами Регентської Ради Королівства Польського О.Каховським, Ю.Островським, З.Любомирським і Я.Радзивіллою, Українська Держава визначалась як “Велика”, а призначення до неї польського посла С.Ваньковича, передбачало прагнення, щоб “два великі народи, віддані праці для добра людства, в мирній приязні жити могли”. [45, с. 6] Діяльність польського представника зводилась до вирішення проблем польської меншини, а першочерговим завданням була організація еміграції поляків на батьківщину. 21 листопада 1918 р. український уряд розглянув прохання С.Ваньковича щодо асигнування 1,5 млн. крб. “на надання допомоги польським біженцям”. [46, с. 60] Згодом 25 листопада після детального з’ясування умов Рада Міністрів прийняла рішення “виділити в розпорядження міністра фінансів 1 млн. крб. на видачу безпроцентної позики надзвичайному посланнику”. [46, с. 68] Відповідно до угоди з українським урядом поляків, що бажали емігрувати, звільняли від військової служби. [45, с. 13; 47 с. 30]

Але налагодити на той час безпосередні зв’язки з Польщею не вдалося через складні політичні умови осені 1918 року український дипломатичний представник не встиг вчасно прибути до місця призначення і українсько-польські питання і надалі вирішувалися в основному через посольство Української Держави у Відні, що позбавляло можливості швидкого і оперативного розв’язання виникаючих протиріч. [120, с. 154]

“Для нас українців є важливим, - писала “Робітнича газета”, - як в скорому часі ляжуть відносини між Україною і майбутньою польською державою . По газетним та усним повідомленням стремління сучасного польського шляхетського уряду дуже загрожує тому спокою, якого зараз бажують всі народи. Відомо, що сучасний польський уряд представляє виключно реакційний і консервативний елемент польської суспільності, в означенні своїх кордонів пішов так далеко, що заявляє про приєднання до польської держави Холмщини, Полісся, Волині, Поділля, Галичини і Буковини”. [310]

28 жовтня 1918 року на основі маніфеста імператора Карла від 18 жовтня 1918 року, що проголошував право націй на самовизначення, в Кракові була створена Польська Ліквідаційна Комісія на чолі з В.Вітосом, що почала проводити політику експансії на західно-українських землях. Таке розгортання подій, у свою чергу, викликало перший конфлікт на державному рівні між Україною і Польщею після здобуття ними незалежності та суверенітету.

Становлення та розбудова II Речі Посполитої правлячим політичним колам не уявлялась можливою без “східних кресів”. Заклики до повернення історичних кордонів, захисту “польскості” східних земель знаходили широкий відгук серед польської громадськості.

Проголошену 1 листопада 1918 р. Західно-Українську Народну Республіку новоутворена Польща сприйняла як антипольський виступ, що міг порушити територіальну цілісність новопосталої держави. У спалахнувшому збройному, безкомпромисному протистоянні поляки намагались покласти край сподіванням українцям на існування власної державності. Карколомний та драматичний хід подій яскраво засвідчив появу на міжнародній арені країни з чітко окресленими імперськими амбіціями.

4 листопада 1918 року Польська Ліквідаційна Комісія надіслала до урядів країн Антанти і США звернення, в якому зазначалось: “Українські банди при

допомозі Пруських та Австрійських військ зайняли частину Східної Галичини і місто Львів, палячи та мордуючи”, й просили уряд коаліції “проти цього прислати в Галичину польсько-американські та польсько-французькі полки через Одесу, Румунію”.

Польські владні структури добре розуміли, яку тактику потрібно обирати при зазіханні на західно-українські землі і не обтяжували себе у виборі винахідливості. Такі дії польської сторони, що носили суто антиукраїнську спрямованість, не залишились без реакції з боку України. Український представник у Відні В.Липинський склав ноту протесту, в якій підкреслював що дані заяви позбавленні об’єктивності і не відповідають дійсному перебігу подій і що такі дії з боку Польщі є прямим порушенням норм міжнародного права.[41, с. 18]

Прагнення П.Скоропадського захистити повіти Холмської губернії від експансії Польщі при допомозі німецьких військ і українських збройних формувань успіху не мали. Домовленості Д.Дорошенка з німецьким урядом про введення в південні повіти Холмщини двох німецьких дивізій та про заснування української адміністрації не були втілені в життя через розгортання революційних подій в Німеччині.[42, с. 13]

Місцеве українське населення північних повітів було позбавлене реальної військової допомоги, оскільки гетьманський уряд перебував в критичному становищі, адже Україну охоплював новий вир революційної боротьби за владу. Українські збройні формування із місцевого населення Холмської губернії були малочисельними та недостають організовані. Вистояти в такій ситуації проти переважаючих сил поляків було справою не простою. Протягом листопада 1918 р. польські частини окупували Холмщину, частину Західної Волині, де існувала адміністрація Української Держави. Згодом були заарештовані представники української влади в Брест-Литовському, а також губерніяльний комісар Холмщини і Підляшшя О.Скоропис-Йолтуховський польським військовим підрозділом генерала Івашкевича.

Уряд Української Держави визнав дії Польщі як агресивні та неправомірні. Однак важке внутрішньо-політичне становище гетьманської України, що перебувала на грані ліквідації, не сприяло застосуванню до поляків більш рішучих заходів, тому українська сторона обмежилась лише дипломатичними заходами. Так, 2 грудня 1918 р. В.Липинський склав ноту в якій зазначалося: “Я нижчепідписаний посол Української Держави у Відні, вношу від імені мого Правительства найбільш рішучий протест. З найглибшим жалем констатую факт, що Польща розпочала воєнні кроки проти України саме в той час, коли ми, будучи ворожі всяким імперіалістичним тенденціям, напружуємо всі свої сили для скріплення і упорядкування нашого внутрішнього ладу і для створення таких відносин до своїх сусідів, які б дали спокій і мир всьому Сходові Європи”.[159, с. 640]

Але такий демарш, що був позбавлений військової сили, не вплинув на польські урядові кола відповідним чином і звичайно змінити ситуацію на краще не міг. Закінчення Першої світової війни призвело до краху Брестської системи міжнародних відносин, а відтак і до зміни геополітичного становища України. Позиції України відносно Польщі з усією очевидністю ставали дедалі гіршими.

На початковій стадії державного розвитку, Україна і Польща прагнули зміцнити свої позиції у світі шляхом об’єднання своїх історичних земель в єдине

ціле. Така позиція сторін неодмінно мала призвести до напруженості у відносинах, причиною якої були невирішені спірні територіальні проблеми.

Український дослідник І.Лисяк-Рудницький вважав, що українським політикам варто було дотримуватись більш гнучкішої лінії в питаннях про кордони і тим самим не загострювати стосунки з Польщею. “Було поважною помилкою з боку українських делегатів, - підкреслював учений, - під час мирних переговорів у Брест-Литовську в січні і лютому 1918 р. домагатися включення Холмщини до Української Народної Республіки. Ця територія, розташована на захід від Бугу, була населена українською етнічною більшістю, однак панували там польські впливи. Володіння Холмщиною не мало вирішальної ваги для української державності, проте годі було очікувати, що навіть помірковані поляки примиряться із втратою території, яка вже сто років становила органічну частину Конгресового королівства. Польська громадська думка одноголосно засудила Берестейський договір, і ця справа спричинилася до загострення польсько-української ворожнечі”. [148, с. 103]

На думку іншого українського історика Я.Дашкевича таке вирішення проблеми є ні чим іншим як “тактичним реверансом в польську сторону”, оскільки досягнути позитивного результату у ході переговорів компромісним шляхом було можливо лише за умов реальної рівності між країнами. [116, с. 223]

Утім, навряд чи українська поступливість в територіальному питанні, з огляду на великодержавницькі амбіції та зовнішньополітичні концепції поляків, сприяла б рівноправному розвитку відносин між державами та зупинила польську експансію на схід.

Для дослідження проблеми процесу становлення концепції польсько-українських взаємин науковий інтерес без сумніву представляє аналіз домінуючих поглядів у політичних колах Польщі.

Отже, українсько-польські відносини у революційну добу були позначені цілою низкою негативних моментів. Проте двосторонній діалог все ж таки мав перспективу розвитку. Адже процес формування політичного курсу щодо України був обумовлений впливом двох головних польських політичних сил: націонал-демократів та соціалістів, ставлення яких до України як держави було неоднозначне. Їх позиції та програмні засади в українському питанні суттєво впливали на процес формування українсько-польських відносин. Українська проблема сприяла формуванню в польській політичній думці двох основних і полярно протилежних за своїм характером концепцій: інкорпораційної (латинською *incorporativ* - включення), що була представлена правонаціоналістичним табором і федералістської, що належала партіям демократичної лівиці.

Політичні кола Польщі українське питання розглядали у площині основоположних проблем: ставлення до новоутвореної української держави, встановлення польсько-українських кордонів та проведення національної політики щодо української меншини.

У період відродження Польщі представники націонал-демократичного табору сприймали визвольну боротьбу українців як небезпечну, так як це могло загрожувати великодержавним інтересам країни. Провід ендеків підкреслював, що “відсутність державних традицій і повне підпорядкування російській культурі не відкриває перед Російською Україною широкої історичної перспективи і не дає шансів на створення незалежної держави”. [265, с.304-305] Виступаючи проти

будь-яких форм української державності, представники “народової демократії” були головними ініціаторами ведення активних наступальних дій під час польсько-української війни, направлених на знищення України та приєднання західно-українських земель до Польщі.[322] Виправдовуючи політику експансії в Східній Галичині, ендеки заявляли, що “галицькі українці ніколи не мали власної національної політики”, а “керівники східногалицького українізму...не були нічим іншим як експозитурою берлінсько-віденського імперіалізму”.[139, с. 61]

Лідер та головний ідеолог націонал демократів Р.Дмовський стверджував: “Там, де ми можемо примножити свої сили і свою цивілізаційну працю, поглинаючи інші елементи, жодне право не може заборонити нам того, а діяти так, то навіть наш обов’язок”.[193, с. 148]

В ідеологів “вшехполяків”, зокрема, серйозні занепокоєння викликала перспектива розташування Польщі між Німеччиною і Україною, яка можливо перед небезпекою з боку Росії проводила б пронимецьку політику.[53, с. 37] Вважаючи український народ незрілим і неспроможним до державного саморозвитку, ендецький табір стояв на засадах заперечення доцільності існування самостійної України.

Неприховано вороже ставлення до України як держави демонстрували поляки західно-українських земель, яких очолював відомий народовець. С. Грабський. В основу їх поглядів був закладений відвертий націоналізм та шовінізм. Виказуючи свою непримиренність до української національної ідеї, ця група за визначенням українського політичного діяча М.Ковалевського була “бойовою фалангою польського шовінізму на західно-українських землях і джерелом сталих протиукраїнських аспірацій варшавської політики”.[277, с. 624]

Проблеми відношення до української державності і визначення польсько-українського кордону були нерозривно зв’язані між собою. Націонал-демократичний табір в питанні про кордони, стояв на позиціях відтворення історичних меж. Їх програма передбачала створення “лінії Дмовського”, що проходила вздовж річок Горинь-Случ-Ушиця з незначними відхиленнями. Крім того території на схід від польського кордону мали відійти до Росії.[219, с. 518-519]

Національна політика щодо української меншини займала в програмах ендеків важливе місце, адже від вирішення цієї проблеми в значній мірі залежало стабільне становище країни. Правонаціоналістичний табір не уявляв можливим існування держави без сконсолідованої польської нації, яка сприяла б зміцненню Польщі. Ідеологи “вшехполяків” прагнули створити унітарну державу в якій існувала б лише польська нація і намагались довести, що на “східних кресах” не існує українського народу, посилаючись на його довготривале бездержавне існування.[209, с. 1]

Концепція ендеків в національному питанні будувалась на перевагах поляків в економічній, політичній, соціальній сферах життя над непольськими народами “нижчого сорту” і була спрямована на примусову асиміляцію українського населення. Український народ націонал-демократи називали польським етносом, що втратив звязок з польським народом в результаті політики, яку проводили Росія і Австрія. Українці на думку “народових демократів” повинні були стати складовою частиною польської нації.[208, с. 767, 769] Але із тактичних міркувань, табір ендеції навіть пропонував польському сейму прийняти законопроект про надання українцям Східної Галичини

“національної автономії без порушення монолітності польської держави” і яка “не була би вужчою від тієї автономії, що мала Галичина в австрійській державі” [266, с. 277] Такий політичний крок диктувався прагненням нац-деків створити сприятливий ґрунт для досягнення дозволу країн Антанти на окупацію Східної Галичини. Після того як питання про окупацію західно-українських земель на Парижській конференції було вирішено позитивно для польської сторони, націонал-демократи рішуче відкинули ідею територіальної автономії і взяли курс на створення унітарного устрою Польщі.[220, с. 57]

Серйозною альтернативою інкорпораційної концепції Р.Дмовського була федералістська програма, розроблена громадським діячем Болеславом Лимановським. Серед прихильників цієї ідеї виділявся своїми поглядами Т. Голувко, який був противником війни Польщі із ЗУНР і вважав, що незалежність України лише сприяла б посиленню ролі Польщі на міжнародній арені.[196, с. 28]

До речі, на початковій стадії державного відродження Польщі, федералістська ідея користувалась не абиякою популярністю в суспільно-політичному житті країни і знаходила чимало прихильників серед широкого кола політичних партій. Головна її ідея зводилась до створення федерації з державами Балтики, Білорусії та України як “вільні із вільними”, “рівні із рівними”, що утворились в результаті розпаду російської імперії. Дана програма сприяла б зміцненню зовнішньополітичного становища країни і була б непоганою запорукою могутності та цілісності польської держави. І тому пілсудчики прихильно ставились до розбудови української держави і розглядали це явище як позитивний фактор, що призведе до створення буферної зони, послаблення російського імперіалізму та віддалення російських кордонів на схід. Крім того прибічники федералістської ідеї вважали українсько-польську війну шкідливою для загальної справи України і намагались не допустити розростання збройного конфлікту і тому прагнули дійти до порозуміння з українськими соціал-демократами.[54, с. 1]

Програмні заяви перших урядів Польщі, очолюваних Польською Партією Соціалістичною(ППС) і Польською Народною Партією “Визволення”(ПНП-В) передбачали вирішення існуючих протиріч мирним шляхом. Так в маніфесті люблінського тимчасового народного уряду проголошувались заклики до “мирного влаштування спірних питань з українським народом аж до остаточного врегулювання компетентними органами обох народів”. [58, с. 1] Хоча висловлена в маніфесті ідея відновлення історичних кордонів Литви, могла означати на погляд польського історика А.Айненкеля “анексійні тенденції, замасковані під федералістські концепції.[207, с. 1082-1083] За “мирне розв'язання спірних питань” у Східній Галичині та необхідності “визволення польського Львова” виступав у своїй декларації уряд Є.Морачевського.[55, с. 18]

Демократичні партії лівого крила - ППС, ПНП - “Визволення”, Польська Народна Партія - Лівиця виступали проти відновлення історичного кордону і пропонували провести його за двосторонньою згодою на основі етнографічного принципу. Програма ПНП-В, що була прийнята 1 листопада 1918р. підкреслювала, що “польська держава повинна займати всі землі, населені у більшості поляками”. [56, с. 7] Тієї ж концепції дотримувався Союз польських соціалістичних полів, який у своєму маніфесті зазначав, що потрібно відродити Польщу, яка б складалась з “земель заселених польським населенням” і крім того визнавав право кожного народу до незалежності та самостійного розвитку.[319]

На думку ППС, встановлення кордонів мало відбутися за принципом національної рівноваги, тобто кількість польської меншини в Україні повинна була відповідати чисельності української меншини Польщі. В результаті лінія міждержавного розмежування мала проходити вздовж річок Буг-Стрий, а Львів і Дрогобицький басейн відходили до складу польської держави.[57, с. 2] Таке вирішення проблеми польсько-українських кордонів на погляд федералістів заклало б підґрунття для встановлення приязних стосунків і мирного співіснування двох народів

Концепції національної політики демократичної лівиці базувались на пріоритеті держави над нацією. Створенням сприятливих умов в усіх сферах суспільно-політичного життя українській меншині, вони намагались прив'язати їх до основ польської держави і тим самим спрямувати національно-визвольний рух українців в антиросійське русло. Ідея надання територіальної автономії українській меншині знаходила своє відбиття в програмах демократичних партій лівого крила. У програмі ППС, прийнятій 26 квітня 1919 р. висувалась вимога надання “далеко йдучої національної автономії для меншин, населяючих компактні території”.[56, с. 9] Проте принцип територіальної автономії не набув загального визнання серед партій демократичної лівиці, оскільки деякі партії (ПНП-В, ПНП-Л та ін.) в 1918-1920 рр. не виробили чітко вираженої програми в даному питанні.

Отже, засади ендецького табору в українському питанні ґрунтувались на запереченні української державності, ідеї інкорпоративного приєднання українських земель до Польщі, створенні унітарного устрою та проведенні посиленої політики колонізації українського населення.

У свою чергу, прибічники федералістської програми, тобто табір демократичної лівиці підтримував ідею існування української держави, стояв при визначенні кордонів на позиціях етнографічного принципу і виступав за надання територіальної автономії українській меншині.

З плином часу українське питання призвело до гострого протистояння двох головних польських політичних угруповань, що відповідним чином впливало на вироблення східної політики Польщі. Від розташування цих сил в суспільно-політичному житті польської держави залежали в значній мірі майбутня доля України та формування польської політичної доктрини в українському питанні. Зокрема, українська проблема створювала перспективи реалізації концептуальних засад інкорпораційної чи федералістської програм.

Попри суттєві розбіжності в позиціях двох політичних таборів щодо політики на сході, не важко помітити те, що і Ю.Пілсудський, і лідер нац-демократів Р.Дмовський підтримували ідею включення Східної Галичини до польської держави. Як результат федералістська програма Пілсудського була внутрішньо непослідовною та суперечливою. До того ж значним її недоліком було ігнорування національних прав українців, у яких існували власні погляди на проблеми державотворення. Боротьба Пілсудського за Східну Галичину, що була важливим центром українського національно-визвольного руху, вела до послаблення УНР, а відтак, утворення союзної України як буфера між Польщею та Росією ставало проблематичним, а то й просто нереальним.

Згодом політичні реалії засвідчили домінування та життєздатність інкорпораційної програми національних демократів. На жаль, розповсюджена сакраментальність українсько-польських відносин ще раз наочно була

підтверджена перебігом подій у 1918 р.

Отже, в основу зовнішньополітичних стосунків між Україною і Польщею на початковому етапі лягли проблеми кордонів і врегулювання територіальних суперечностей, які протягом 1918 р. так і не були вирішені компромісним шляхом. Українсько-польські відносини доби Гетьманату були позбавлені прямих, безпосередніх зв'язків, оскільки Польща на той ще не стала суверенною державою. Проте вже тоді польські політичні кола звертали свої імперські погляди на схід. Зокрема, великодержавницька ідеологія владних структур Польщі, що передбачала відродження країни в історичних кордонах “від моря до моря” була стримуючим чинником у поступальному розвитку українсько-польського діалогу. Початком конфронтації між поляками і українцями стало приєднання Холмщини і Підляшшя до України за Брестською угодою, яке у свою чергу, викликало хвилю протестів і вороже ставлення з боку поляків до України. До того ж утворення в листопаді 1918 р. ЗУНР призвело згодом до локального польсько-західно-українського збройного протистояння. Такий перебіг подій у 1918 р. гальмував процес формування українсько-польських взаємин і вів до руйнації можливе українсько-польське співробітництво.

В підсумку взаємовідносини між новоутвореною Польщею і гетьманською Україною були позначені наявністю гострих етнополітичних проблем, які не відкривали широких та сприятливих перспектив для налагодження взаємовигідних в майбутньому стосунків.

2.2. Розвиток та характер українсько-польських відносин у 1919р.

Падіння гетьманського уряду і прихід до влади Директорії в результаті збройної боротьби не могли не позначитись на формуванні концепції зовнішньої політики. Україна, що прагнула увійти в міжнародну спільноту, відразу окреслила предмет та тональність своїх стратегічних інтенцій, які відзеркалювали не претензії та пропозиції, а радше миролюбство та безпорадність. У декларації від 26 грудня 1918 р. у п.3 зазначалось: “В сфері міжнародних відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого нейтралітету й бажає мирного співжиття з народами всіх держав”. [100, с. 175-176] Про прагнення українського уряду дотримуватись нейтралітету з країнами Антанти свідчить звернення від 28 грудня 1918 р. до всіх держав світу про встановлення добрих відносин. [15, с. 3] Проте більшовицька агресія, польська загроза на заході, не визнання Антанти та висадка її десанту на півдні змусили Директорію переглянути свої погляди щодо концепції нейтралітету у зовнішній політиці .

Відтак, зусилля української сторони на міжнародній арені були направлені на пошук союзників з метою отримання військової та матеріальної допомоги. Проте загальновизнаної зовнішньополітичної орієнтації в українського проводу на той час не існувало. Різномайття поглядів різних політичних сил, що орієнтувалися на Антанту, Німеччину, Радянську Росію, Польщу, Румунію, не сприяли виробленню чіткої, виваженої, загальноприйнятної програми дії у зовнішній політиці. Український дипломат Р.Смаль-Стоцький стверджував, що “українська закордонна політика мала той дефект, що кидалася то в ті, то в інші

обійми, ставлячи все на якусь комбінацію та завжди сподівалась на якесь чудо”. [1, с. 9]

Несприйняття країнами Антанти української ідеї, їх вороже ставлення до УНР, робили проблематичним налагодження відносин української дипломатії із Заходом. Однак ідея зближення з Антантою стає домінуючою та першочерговою. Пошуки шляхів більш прихильного ставлення держав Антанти до України, спонукали керівний центр УНР вдатися до змін у визначенні зовнішньополітичних пріоритетів, суть, яких полягала у зближенні та примиренні з Польщею. Така концепція, на погляд С.Петлюри, могла не лише сприяти боротьбі за незалежність, але й відкривала шлях до встановлення приязних стосунків із західними державами. Проте на думку Смаль-Стоцького польський вектор зовнішньої політики УНР був помилковим, оскільки він “із-за національних, соціальних, релігійних та історичних причин не міг бути підпорою для української державності”. [1, с. 11] Утім, концепцію українсько-польського зближення активно підтримували послы УНР у Румунії К.Мацієвич, Швейцарії - М.Василько, дипломатичний представник УНР у Ватикані - М.Тишкевич.

Отже, перипетії доленосних подій в Україні кінця 1918 - початку 1919 р. започаткували новий етап у польсько-українських відносинах, який характеризувався на початковій стадії поглибленням кризи у стосунках країн, що була викликана агресивною політикою Польщі щодо України. Польські політичні кола прикриваючи свої загарбницькі плани гаслами боротьби з більшовизмом, називали Директорію більшовицькою формою влади, а населення, що намагалося відстоювати своє право на самовизначення, звинувачувалось у неможливості протистояти більшовикам та у прихильності до нього.

Відвертий консерватизм, амбіційність та негнучкість польської політичної доктрини щодо української ідеї, яка формувалась на “історичних правах” Польщі, а не на аналізі тогочасних геополітичних реалій, стали основною причиною польсько-українського збройного протистояння. Відтак, у політиці Польщі щодо України простежуються особливо чітко виразні ознаки агресивної неконструктивності.

Для стримання польської експансії на заході України, наприкінці 1918 р. був створений Волинський фронт, що займав ділянку між Бугом і Припяттю. [140, с. 116-117] Незабаром 14 січня 1919 р. на Волині відбулось перше зіткнення між польськими збройними частинами і військами УНР. Ведучи боротьбу проти більшовиків та білогвардійських сил, Голова Директорії С.Петлюра прагнув ліквідувати загрозу з боку Польщі шляхом мирних переговорів. [132, с. 80] В результаті, одним із основних завдань зовнішньої політики уряду УНР стає питання нормалізації відносин з Польщею, яка окупувала на той час західно-українські землі. З часом усвідомивши безперспективність сподівань на визнання Антанти й перебуваючи в критичному становищі, український уряд наполегливо починає шукати шляхи до налагодження стосунків з Польщею.

У свою чергу, Пілсудський радше звертав погляди на Україну у контексті розвитку відносин Польщі та Радянської Росії. Зокрема, в листі до генерала Т. Розвадовського від 28 грудня 1918 р. польський лідер акцентував увагу на тому, що після зміцнення позицій польської армії у Східній Галичині потрібно “зважити концепцію союзу з Києвом”. Згодом 18 січня 1919 р. під час перебування у Варшаві першого українського дипломатичного представництва Пілсудський констатував, що Росія наполегливо і рішуче буде відстоювати

українські терени і не поступиться ними на будь-чию користь. З огляду на це він сподівався, що Україна ведучи нерівну боротьбу з Росією сама “доросте до союзу з Польщею”. [160, с. 248]

На даному тлі цікавим фактом виглядає те, що ідея порозуміння з Польщею належить поляку українського походження Й. Волошиновському. Тодішній Міністр Закордонних Справ Чехівський позитивно сприйнявши відповідні погляди, повідомим С. Петлюру про доречність налагодження стосунків з Польщею. З огляду на швидкоплинні геополітичні події, С. Петлюра навряд чи не розглядав польський вектор у контексті міжнародних відносин.

Отже, встановлення дипломатичних зв'язків Директорії УНР з Польщею відбулося на початку 1919 р., коли тривали запеклі бої в Східній Галичині та на Волині. Перші кроки в цьому напрямку здійснила дипломатична місія на чолі з В. Прокоповичем, яка 31 грудня відправилася до Варшави. [185, с. 104] Про ціль поїздки В. Прокопович заявив: “Завдання з яким ми поїхали від нашого уряду до Варшави - це питання кордонів між сусідніми державами та пошуки порозуміння між тісно пов'язаними у різних сферах Польщі і України”. [309]

При обговоренні питань про кордони польська сторона займала рішучу позицію і вимагала признати факт приєднання до Польщі Холмщини, Підляшшя та частини Полісся, відмовитись від нафто-добувної області Дрогобича - Борислава. Лише при таких обставинах поляки обіцяли встановити приязні стосунки. [187, с. 151] Прикрим моментом діалогу було те, що місії так і не вдалось зустрітись з Пілсудським, після чого вона і змушена була повернутись до Києва.

Згодом по приїзду В. Прокопович заявив: “Наша ініціатива установити нормальні відносини зустріла з боку польських міродайних чинників співчуття. Найлегше було говорити про Холмщину, Полісся, Підляшшя та Берестя, а вже важко про Львів та Борислав. Є ґрунт для переговорів”. Характеризуючи заяву Прокоповича літописець Директорії О. Доценко підкреслив: “Холмщину, Полісся, Підляшшя і Берестя зайняли поляки зараз по відході з цих земель німців при кінці листопада 1918 р. без будь-якого протесту зі сторони Петлюри. Тому про ці терени було Прокоповичеві найлегше говорити. Він попросту узнав доконаний факт. Натомість важко було говорити про терен ЗУНР, бо ціла Галичина була в тому часі за винятком Львова і Перемишля під владою... галицького уряду.” [64, с. 8]

В. Прокопович розумів важливість переговорів з Польщею зауваживши, що “порозуміння між Польщею і Україною - справа складна, але потрібна і можлива. Справа залежить від порозуміння між обома сторонами і врахування інтересів один одного, від доброї волі, такту і витриманості в переговорах”. [309]

Реальних наслідків дипломатичній місії досягти не вдалося, оскільки вона не отримала відповідних директив уряду, щодо ведення переговорів. В її завдання входило лише встановити приязні стосунки з Польщею та з'ясувати перспективи розвитку українсько-польських відносин. До того ж безкомпромісна війна у Східній Галичині ускладнювала питання урегулювання українсько-польських відносин.

Отже, дипломатичні кроки місії В. Прокоповича носили радше декларативний характер і зводились в цілому до зондування ґрунту у відносинах з Польщею, а відтак, не здатні були призвести до певної конкретики.

Утім, позитивним моментом її діяльності було те, що вона полегшила справу заснування першого дипломатичного представництва УНР у Варшаві, що розпочало свою роботу з 18 січня 1919 р.[43, с. 2] Міністром-резидентом УНР у Польщі Рада Міністрів призначила О.Карпінського.[299]

У свою чергу, у січні цього ж року представник Польщі Ванькович провів у Києві ряд консультацій з українськими політичними силами, що були зацікавлені у співпраці. Цей факт свідчить, що Польща також намагалась унормувати відносини з Україною.[18, с. 10]

Надаючи стосункам з Польщею великої ваги, український уряд 26 січня 1919 р. прийняв рішення про переведення українського посольства в Польщі з 2-го розряду до 1-го та виділення на його утримання 206 тис. крб.[298]

Зокрема, “Робітнича газета” інформувала, що “є дуже певний ґрунт для заведення переговорів з Польщею”. Згідно урядових постанов передбачалось у “найближчі дні послати спеціальну делегацію для ведення широких переговорів з польським урядом”, яку мав очолити П.Стебницький. Але від’їзду місії до Польщі зашкодили тогочасні події, пов’язані з евакуацією урядових установ з Києва в результаті успішного наступу більшовиків.[310]

Таким чином, діяльність дипломатичної місії на чолі з Прокоповичем, слід розглядати, як першу спробу у створенні основ подальшого розвитку українсько-польського діалогу.

На жаль, досягнути вагомих результатів у переговорах з Польщею українському провладу на початку 1919 р. не вдалось. Дипломатичні кроки української сторони, що були здійснені в напрямку нормалізації стосунків з Польщею, не зняли напруження у відносинах, а навпаки воно зросло внаслідок акту злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. та призвело до збройного протистояння. Натомість галицькі політичні діячі та частина унеерівських виступали проти зближення з Польщею, беручи до уваги її імперські амбіції. С.Петлюра прагнув подолати небажані тенденції, що перешкоджали подальшому зближенню з поляками. Багато в чому орієнтуючись на підтримку Польщі, український лідер намагався активізувати спроби з метою поліпшення зовнішньополітичних умов у визвольних змаганнях.

Утім, проголошена соборність не принесла бажаних результатів, оскільки носила більше декларативний характер, ніж практичний. Звісно такий розвиток подій був лише на користь ворогам української державності. Проте навіть прагнення українських політичних сил об’єднати свої зусилля для спільної боротьби, викликало занепокоєння у польського керівництва.

У даному разі певну зацікавленість становитиме заява посла в Україні С. Ваньковича, який дипломатично намагався ухилитися від об’єктивної оцінки новоствореної ситуації і водночас поставив під сумнів правочинність даного об’єднання. “Я не знаю як мій уряд ставиться до питання про з’єднання Галичини з Україною, - стверджував посол, -але я можу сказати, що цей акт односторонній і тому не остаточний. Таке з’єднання не можна вважати самовизначенням, бо населення не було запитано і до того ще не має згоди зацікавленої держави - Польщі. Взагалі всі ті зміни державних кордонів, ще потребують санкції міжнародного конгресу і без цього ледве чи можна їх вважати за остаточні”.[312]

Між тим на відкритті Української Національної Ради в м.Станіславі було підтримано ідею продовження національно-визвольної війни з поляками у Східній Галичині. “...Земля, яку боронемо кров’ю найліпших своїх синів -

зазначив у своєму виступі С.Голубович, - ніколи не буде польською. Польща кинулась на нашу землю як звичайний грабіжник і бажає силою заволодіти нею...". Проте С.Голубович зауважив: "Не відкинемо жодної нагоди, щоб українсько-польська війна закінчилась в мирній дорозі, заявляєм однак виразно, що угода може наступити, коли відмовляться від імперської політики і щирим признанням ствердять українську державу на цілій нашій етнографічній території".[310]

Тим часом у лютому 1919 р. Директорія намагалась встановити контакти в Одесі з французами, що викликало занепокоєння у польської сторони. У звіті посла в Румунії М.Лінде до прем'єр-міністра І.Падеревського вказувалось, що українська сторона прагне укласти угоду з Антантою.[187, с. 155] Підписання договору на погляд посла сприяло б посиленню України і загрожувало б польським інтересам в Східній Галичині.[176, с. 269]

Водночас в Одесі міністр закордонних справ К.Мацієвич під час зустрічі з польським представником при штабі Антанти Б. Кутильовським вказав, що головним завданням його міністерства є підписання договору з французьким командуванням та тимчасової угоди з Польщею. В свою чергу, Кутильовський виклав основні вимоги Польщі, які полягали у відмові УНР від Галичини, зміни політики щодо польського населення в Україні та висловив побажання щодо вільного переїзду польських представників до Одеси. У відповідь український урядовець заявив, що всі існуючі проблеми потрібно вирішувати шляхом переговорів у Варшаві.[176, с. 271-272]

У зв'язку з цим 19 лютого 1919 р. було відправлено до Варшави наступну дипломатичну місію, яку очолював Б.Курдиновський (великий землевласник та полковник), що отримав офіційне уповноваження на підписання договору з польськими представниками від міністра закордонних справ Мацієвича. О. Доценко в своєму літописі зазначав, що Курдиновський у Польщі мав виконати "стисле технічного характеру доручення".[64, с. 9] Свою діяльність у Варшаві Б. Курдиновський розпочав з налагодження відносин з Українським комітетом, що складався з представників українського руху. Згодом польському уряду був представлений меморандум, вироблений членами комітету. В меморандумі зокрема підкреслювалось, що "Україна нездатна здобути власну державність без чужої допомоги. З огляду на це вона вбачає необхідність спиратись на Польщу...".[176, с. 342] Умови, що наводились в меморандумі повністю відповідали інтересам та домаганням польських урядовців.

Невдовзі 24 травня 1919 р. був підписаний договір, що називався: "Угода між представником Директорії УНР Б.Курдиновським і президентом Ради Міністрів Речі Посполитої І.Падеревським у справі надання допомоги Українському уряду в боротьбі проти Радянської України". Дана угода, що складалась із 8-ми пунктів, передбачала:

- 1) Український уряд, не маючи повноваження тепер рішати долю Східної Галичини, зрікається всіх прав щодо тієї провінції (України);
- 2) Беручи до уваги культурний вплив поляків на західну частину Волині, означену менш-більш лінією р.Стиру, хай вона буде включена до Польщі, як її інтегральна частина;
- 3) Польща зобов'язується дати військову допомогу в боротьбі проти більшовиків і при відновленні адміністрації України. Перебування польських військ в Україні та українських військ у Польщі урегулюють обидва уряди;

4) Українське командування буде діяти тісно з польським командуванням, а вся воєнна стратегія буде керована польським командуванням;

5) Український уряд зобов'язується не робити дипломатичних ходів без попереднього порозуміння з польським урядом;

6) Польське населення в Україні одержує все своє майно і рівність прав;

7) Польща зобов'язується дати українському населенню в своїх політичних кордонах можливість національного й економічного розвитку та рівні права;

8) Буде заключена окрема військова конвенція щодо взаємної помочі Польщі й України.

Угоду підписали: від Директорії УНР Б.Курдиновський, а від Польщі І. Падеревський, польський прем'єр і міністр закордонних справ.[161, с. 308]

Отже, без перебільшення можна стверджувати, що договір визначав політико-стратегічні орієнтири та інтереси Польщі та був одним із кроків на шляху до втілення в життя великодержавницької концепції на сході.

Зауважимо, що підписавши таку угоду, Б.Курдиновський тим самим виходив за межі своїх повноважень, адже договір “ні більше, ні менше як віддавав цілу Україну під державну зверхність Польщі” і перетворював її в маріонеткову державу.[64, с. 9] Адже ні новий уряд Б.Мартоса, ні міністр закордонних справ А.Лівицький не підтверджували і не давали повноважень Курдиновському на підписання угоди. Український уряд визнав договір, підписаний Курдиновським, не дійсним і поспішив про це повідомити польських урядовців. Хоча договір і не був втілений в життя, проте на українській справі він позначився негативно: загострилися відносини між наддніпрянськими і галицькими політиками та укріпились позиції Польщі в прагненні отримати підтримку країн Антанти щодо анексії західно-українських земель.

Отже, дипломатична діяльність Курдиновського суттєво послабила політичні позиції України на подальших українсько-польських переговорах.

Щоправда, угоду підписану Курдиновським деякі сучасні історики розглядають як правочинний акт. Зокрема, Ф.Федорович дотримується думки, що угода залишила позитивний вислід і “стала основою для дальших переговорів”. [194, с. 16] Як законний акт, що має відповідну силу, трактує угоду дослідник А. Копилов. Крім того він вважає, що “19 лютого 1919 р. Петлюра таємно від уряду республіки відрядив до Польщі місію полковника Б.Курдиновського”. [138, с. 303] Хоча як відомо Б.Курдиновського на переговори до Варшави відправив тодішній міністр закордонних справ К.Мацієвич. Не відповідає історичним реаліям і твердження польської дослідниці В.Гостинської, яка посилаючись на угоду від 24 травня 1919 р. стверджує, що С.Петлюра “був готовий отримати допомогу від Польщі ціною зречення в її користь не тільки Волині, Підляшшя і Холмщини, але також і Східної Галичини”. [227, с. 294] Загалом, залишається відкритим та нез'ясованим питання, відношення С.Петлюри до відправлення місії Курдиновського. Між іншим історик І.Лісевич ставить під сумнів факт причетності С.Петлюри до цієї справи. [146, с. 81-99] Але малоімовірним виглядає і твердження, що К.Мацієвич міг власноруч приймати рішення у “час, коли бракувало і клаптика державної території, коли вороги України наседали з усіх боків зменшуючи “мертву петлю” до мінімуму, коли був перерваний цілковий зв'язок та зносини з Європою”. [63, с. 67] До того ж текст договору багато в чому співпадає з майбутньою квітневою угодою 1920 р., що навряд чи

було простою випадковістю.

Не можна погодитись з думкою, що угода заклала ґрунт майбутніх переговорів і сприяла продовженню співпраці, оскільки уряд УНР розглядав її як цілковите непорозуміння, а Польщі вона була потрібна радше із тактичних міркувань, що передбачали уміле використання домовленостей на міжнародній конференції у Парижі з метою отримання резолюції на окупацію Східної Галичини.

Значний вплив на розвиток українсько-польських відносин мали неофіційні зв'язки Ю.Пілсудського з С.Петлюрою. Особисту зацікавленість у співпраці з урядом УНР польський лідер проявив в травні 1919 р. Напередодні широкої наступальної операції польських військ, Пілсудський з метою встановлення особистих зв'язків з Петлюрою, послав до нього майора Заглобу-Мазуркевича з листом, в якому писав, що хоче з ним зустрітись і говорити особисто. Зокрема, Пілсудський вказував на те, що він не проти припинення військових дій з Наддніпрянською Україною.[248, с. 315]

Зближенню політичних діячів Ю.Пілсудського і С.Петлюри сприяли перш за все стратегічні цілі та завдання. До того ж між ними було чимало спільного, і той і другий не маючи військової освіти, очолювали війська. Для кожного із них був присутній романтизм, який згодом під впливом суворих та жорстких реалій переріс в прагматизм. Обидва були прихильниками соціалістичних ідей, від яких відмовились у складний та грізний час національно-визвольних змагань заради досягнення незалежності. Проте геополітичне становище Польщі та України було далеко не ідентичним. І тому С.Петлюра цілком ставав залежним від щирості та великодушшя Ю.Пілсудського.[111, с. 154]

Тим часом успішний наступ поляків на українсько-польському фронті призвів до захоплення Луцька, Рівного, Дубна, Кременця та до оточення і обеззброєння "Сірої дивізії Армії УНР". Воєнно-політична ситуація вимагала від керівництва УНР негайного підписання перемир'я на Волинському фронті, в зв'язку з чим до Польщі була вислана військова делегація на чолі з полковником І.Липком. Склад делегації до якої входили виключно військові був сформований таємно від Держсекретаріату ЗОУНР і командування УГА.[218, с. 232-235] 18 травня 1919р. українська делегація прибула на переговори, які проходили в м. Демблін, що неподалік від Варшави. Польську делегацію до якої входили теж військові очолював генерал Т.Дирський. На переговорах українська делегація запропонувала полякам укласти перемир'я на Волинському фронті, зайняти певну ділянку фронту та встановити демаркаційну лінію. На одному із засідань голова української делегації висловив думку, що уряд УНР заради порозуміння з Польщею готовий піти на територіальні поступки, які задовольнили б польську сторону.

В цей період на Парижській конференції розглядалось питання Східної Галичини. Зокрема, англійська делегація запропонувала польській стороні надати Галичині статус автономії. Отже, полякам потрібна була заява від української делегації з більш широкими повноваженнями, щоб позитивно вирішити для себе проблему західно-українських земель. Саме на цьому польська сторона загострила увагу зазначивши, що в даному випадку пропозиції української делегації можуть бути прийняті.[176, с. 339-340]

Переговори в м.Дембліні проходили в той час, коли розпочався наступ польських військ проти галицької армії. Звісно такий перебіг подій вів до

напруження у відносинах між галицьким проводом і урядом УНР. Оскільки переговори могли бути таємними лише певний час. Адже польська преса широко освітлювала переговорний процес військових місій. Зокрема, в одному із коментаріїв було поставлено до п-ка Липки зневажливе і некоректне питання: “Ми знаємо, що ви представляєте Петлюру, але ми не знаємо кого представляє Петлюра”.[306]

Таким чином, травневі переговори Польща розглядала у сфері стратегічних завдань, які передбачали військове перемир'я на польсько-українському фронті, що у свою чергу, гарантувало б їй контроль над західно-українськими землями. Можливість же спільної боротьби проти Радянської Росії у той час не була такою актуальною для Польщі.

В результаті наступальних дій польських військ Директорія УНР переїхала з Радзівілова до Тернополя, куди й прибула місія п-ка Липки, яка 24 травня 1919 р. доповіла про наслідки переговорів, зауваживши, що польська сторона прагне вести переговори про мир з делегацією, яка буде мати ширші повноваження.

А тим часом поляки продовжували нарощувати свій успіх на фронті і 2 червня заволоділи Тернопілем, тож уряд УНР змушений був терміново переїхати на ст.Богданівку. Всю трагічність ситуації дає зрозуміти той факт, що український уряд опинився між двома ворожими силами: поляками, що захопили Тернопіль і більшовиками, які заволоділи Волочиськом.

У ст. “Новий ворог” газета “Трудова громада” писала: “В мент, коли український трудовий народ напружує всі сили в боротьбі з московським комуністичним хижаком на нас насовується наш старий історичний ворог - поляки. Під гаслом боротьби з бандами, йдуть вони за нами, захвачують майно і інтенданські склади з білизною, одягом, цукром, харчами...”.[313]

Перебуваючи у вкрай скрутному становищі, що склалося у травні 1919 р. та прагнучи якнайшвидше врегулювати відносини з поляками, уряд УНР ухвалив пропозицію С.Петлюри розпочати безпосередні мирні переговори з Польщею. Так, 31 травня 1919 р. до Польщі було відправлено військову делегацію на чолі з генералом С.Дельвігом. Українські представники мали вирішити на той час низку найактуальніших проблем, які полягали головним чином у встановленні демаркаційної лінії на польсько-українському фронті та у необхідності проведення переговорів про тривалий мир та спільних військових дій проти більшовиків.

При обговоренні питання про визначення демаркаційної лінії, українська сторона запропонувала лінію Бартелемі (мається на увазі демаркаційна лінія, яку запропонувала 28 лютого 1919 р. делегація Антанти на чолі з французьким генералом Бартелемі під час польсько-українських переговорів у Львові. Лінія пролягала вздовж р.Буг до Кам'янки Струмилової, далі на південь, кордоном між Львівським і Перемишлянським повітами-до Бібрки, потім лінія йшла на захід до Миколаєва, і звідти вздовж залізниці Львів-Стрий до кордону в Карпатах. Відповідно встановленого розмежування до Польщі відходила третина земель Східної Галичини, включаючи Львів та дрогобицько-бориславський нафтовий басейн. Проте такий кордон представниками ЗУНР був відхилений. Лінію пізніше було названо “лінією Бартелемі”). Однак в разі незгоди поляків, можливе було паралельне незначне відхилення на схід. В ході переговорів сторони дійшли до згоди у визначенні демаркаційної лінії, яка проходила північним берегом

Дністра зі сходу до східного берега р.Золота Липа при гирлі Дністра. На північ лінія мала йти східним берегом Золотої Липи, яка на південь від Бережан завертала на схід, залишаючи м.Бережани полякам, потім лінія повинна була пройти на схід так, що Тернопіль і область мали належати полякам. Далі вона повертала на північ в бік Стрипи і прямувала на північ до старого австро-російського кордону.[95, с. 175-176] Дана лінія в багатьох деталях нагадувала лінію Бартелемі і прийняти її поляків спонукали успіхи військ УНР на протибільшовицькому фронті.

Підсумком переговорів стало підписання 16 червня 1919 р. тимчасового договору про мир, який передбачав припинення воєнних дій та встановлення між польськими та українськими військами демаркаційної лінії. Це був значний успіх Директорії, оскільки відпадала потреба вести військові дії на два фронти і створювались сприятливі умови для зосередження всіх збройних сил проти радянської Росії.

Зі свого боку галицький політичний лідер Є.Петрушевич не визнав угоди про перемир'я тому, що на початку червня УГА вдало розпочала Чортківську операцію.

Отже, підписане з великими труднощами перемир'я було зірване. Дана обставина у певній мірі посприяла прийняттю 25 червня 1919 р. провідними державами на конференції у Парижі рішення про окупацію поляками Східної Галичини. Утім, такий перебіг подій з одного боку розширяв спектр можливостей С.Петлюри у знаходженні спільної мови з Ю.Пілсудським. Але з другого боку, голова Директорії не міг не рахуватися з політичними позиціями галицького керівництва під командуванням якого ще перебувала значна військова сила.

Проте українське командування не полишало надій та сподівань на відновлення дипломатичного діалогу. Зокрема, у надісланій 17 липня телеграмі Головному Командуванню польської армії зазначалось, що командування військ УНР прагне “мирного співжиття з польським народом, а також ведення спільними силами боротьби з більшовиками аж до знищення остаточно цього великого ворога культури та цивілізації”.[76, с. 225]

Між тим шовіністично налаштована польська преса подавала визвольну боротьбу українців як “бунт холопів проти панів і що війна з українцями це лише карна експедиція”. “В цьому напрямі, - писав “Вістник УНР”, - велась шалена агітація серед війська, в наслідок чого були надзвичайні жорстокості військ над мирним українським населенням”. [299]

Ю.Пілсудський називав загарбання західно-українських теренів цивілізаторською місією Польщі і на його думку “захоплення 400 тис. українських селян, які не усвідомили себе, не є імперіалізмом”. [196, с. 24]

З огляду на небезпеку з боку Денікіна, що швидко наступав на Україну, виникла нагальна потреба у початку переговорів з Польщею, з метою встановлення більш тісних зв'язків та отримання військової допомоги.[154, с. 70] Проте дипломатичну активність проявляла не тільки українська сторона. В липні 1919 р до Кам'янця-Подільського прибув з дорученням від Пілсудського полковник Павлюк-Закшевський. Послання польського політичного діяча до С. Петлюри трактувало його власну позицію щодо української держави і давало зрозуміти, що він “стоїть за Україну” і згоден на спільні дії проти Добровольчої армії в зв'язку з чим обіцяв надати для боротьби проти неї дві дивізії з українських полонених. Запорукою майбутнього договору мав стати лист С.

Петлюри до Ю.Пілсудського.[154, с. 60]

Цілком можна погодитись з твердженням І.Нагаєвського, що “політична афера з Павлюком-Закшевським була потрібна для успішного вирішення на Парижській конференції долі Галичини”, адже остаточного рішення щодо неї країни Антанти ще не прийняли.[161, с. 309]

Загалом невважена політика українського проводу призвела до посилення класового і національного протистояння, виявила повну неспроможність та нездатність зупинити більшовицьку експансію. В країні панували хаос, анархія, свавілля “отаманії”. Грабування, єврейські погроми стали відображенням безпорадності та слабкості урядових структур. Конфлікт з Денікіним, напружені відносини з країнами Антанти, міжнародне невизнання свідчили про неможливість та безперспективність збереження ознак державного існування за допомогою лише власних сил.

Однак, фактом залишається те, що спроби змінити ситуацію в Україні на краще за допомогою міжнародного чинника не припинялись. Український уряд наполегливо та невпинно шукав шляхи, що вели до встановлення приязних стосунків з Польщею, сподіваючись, що союз з нею дасть змогу вистояти у боротьбі за власну державність.

Отже, керівництво УНР поклало великі надії на продовження переговорного процесу, який призвів би у підсумку до підписання широкомасштабної угоди, в основі якої лежали б військові домовленості.

Зрештою, можна стверджувати, що зовнішній вплив значною мірою визначав пріоритетні орієнтири, тактику та стратегію дій українського проводу. Україна стала яскравим прикладом суспільства, аксіоматично високозалежного від обставин, ним не контрольованих і змушеного до них пристосовуватись.

Країни Антанти проводячи проросійську політику, прагнули відновлення імперської Росії. На думку Ю.Пілсудського такий хід подій загрожував безпеці Польщі. Польський лідер з цього приводу стверджував:“...Росія є вперто імперіалістичною. Це навіть є головною рисою її політичного характеру... Атака на Польщу залежить передусім від українського питання... Якщо українська справа буде вирішена на їхню користь, тоді вона піде на Польщу.”[114, с. 13-14] Зважаючи на національні інтереси Польщі, Пілсудський все більше усвідомлював важливість та значимість українсько-польського співробітництва.

Наступним кроком у розвитку українсько-польського діалогу стало рішення уряду УНР від 9 серпня 1919 р, що “уповноважувало П.Пилипчука колишнього міністра шляхів, приват-доцента Київського Політехнічного Інституту бути Головою Надзвичайної місії УНР при уряді Польщі з метою встановити зносини між Польщею та Україною, також вияснити ту допомогу яку Польща може подати Україні для підтримання в боротьбі її проти більшовиків”. До складу місії ввійшли також В.Тулюпа, п-к А.Липницький, і п-к К.Павлюк, проти кандидатури якого виступали члени уряду, вважаючи його ненадійною людиною.[30, с. 1]

Зокрема, П.Пилипчук повинен був передати Ю.Пілсудському листа С. Петлюри від 9 серпня 1919 р. в якому виказувалось прагнення до взаєморозуміння та об'єднання зусиль для спільної боротьби з більшовизмом. С. Петлюра, висловлюючи свою концепцію українсько-польських взаємин, не залишив повз уваги історичну ворожнечу між українцями та поляками, яка не сприяла спільній боротьбі проти ворога і підсумку призвела до “тимчасового

занепаду Польської та Української Держав”. Ведучи нерівну боротьбу з більшовицькою Росією - “ворогом людської культури” український народ “має право на спочуття та допомогу від своїх найближчих сусідів”, зазначав у листі С. Петлюра. До того ж він стверджував, що “найбільшою перешкодою в цій справі була наша ізольованість від сусідів і насамперед від Польщі. І ця ізольованість тим більше дошкуляла нам, що ми маємо спільні точки в тій боротьбі, внутрішня логіка котрої і інтереси стратегії вимагають координації та співдіяння. Отже, стає очевидною конечність певного порозуміння між польським та українським командуванням для дальшої боротьби і я сподіваюсь, що повернення на Україну перебуваючих у Польщі наших полонених, відповідно озброєних, було би першим кроком до слідуєчих дружніх актів польського і українського народів”. [67, с. 358]

Українську дипломатичну місію, що відбула до Варшави було прийнято на високому рівні. Це пояснювалось певною зацікавленістю урядових кіл Польщі українським питанням. Зокрема, мали місце зустрічі з Ю.Пілсудським, І. Падеревським і міністром торгу та промисловості Щеньовським.

Так, 15 серпня 1919 р. під час зустрічі П.Пилипчука з І.Падеревським та Віце-міністром Скшинським розмова носила радше інформаційний характер, ніж політичний. Між тим це незавадило останнім акцентувати увагу на тому, що перед початком діалогу “варто було б ознайомитись з політикою Курдиновського”, якої доречно було б дотримуватись і в майбутньому. [63 с. 45]

Під час аудієнції П.Пилипчука у Ю.Пілсудського 16 серпня 1919 р., останній на запитання стосовно спільної боротьби проти Москви, встановлення тісних зв'язків, заявив, що цю справу він згоден “привести до благополучного кінця лише тоді, коли з боку українського уряду буде заявлено про своє незаінтересування в справі Східної Галичини”, а також, якщо керівництво УНР дасть згоду відшкодувати збитки всім польським землевласникам і сприятиме “переїзду в Польщу тим, хто цього захоче”. [197, с.80]

Для польських дипломатів у діалозі з українською стороною східно-галицька проблема була ключовим моментом. Польські представники зажадали від українських за військову допомогу в боротьбі проти більшовиків визнання за Польщею Східної Галичини та Волині. Про справжні наміри польських урядових кіл щодо України на переговорах, що невдовзі мали розпочатись, свідчить повідомлення Падеревського від 16 серпня 1919 р. Замойському, що був Головою польської делегації на Парижській конференції: “Як досягнемо їх повного незацікавлення Галичиною і Північною Волиною і як нам вдасться не визнати Україну, маємо надію їх використати як протибільшовицьку силу для скорішого закінчення війни, що вимагає великого вкладу військової сили зброї і грошей. Важливим є також гарний урожай в Україні цього року”. [161, с. 309]

На переговорах, що розпочались 19 серпня 1919 р., місія П.Пилипчука запропонувала польській стороні декларацію в якій розглядались наступні питання: територіальне розмежування між державами, гарантії національно-культурних прав поляків на Україні та українців в Польщі та аграрне питання. Дана декларація стала темою для обговорення на спільних засіданнях, що проходили 19, 20, 21 серпня та засвідчила готовність української делегації піти на значні територіальні, економічні та соціальні поступки.

Щодо пункту першого декларації, то лінія українсько-польського кордону проходила як зазначає О.Доценко у “Літописі Директорії” “з півдня від гирла

річки Збруч на північ до села Зджари, по р.Буг. Від с.Зджари до м.Устілуг, далі через села Руди і Турчани по р.Турії до с.Руди на Прип'яті за тим по р.Прип'яті до ст.Ганцевичі по прямій лінії". Згідно з другим пунктом декларації питання національно-культурних прав повинно було вирішуватись на взаємних засадах. У наступного пункту зазначалось, що "остаточне вирішення аграрного питання буде досягнуто Всеукраїнським парламентом, обраним на підставі загального демократичного права, рівного для всього народу України".[64, с. 11]

Отже, дипломатична місія на чолі з Пилипчуком відмовлялась від прав на Східну Галичину і частину Волині. Польська сторона, у свою чергу, обіцяла надати допомогу у боротьбі з Радянською Росією та припинити військове протистояння проти української армії.

В цілому, українська делегація на переговорах була занадто поступливою в питаннях українсько-польського розмежування і в результаті вийшла за межі своїх прерогатив, які до речі носили загальний характер. До того ж дипломатичні дії Пилипчука у Варшаві викликали як стверджує І.Мазепа "почуття великого недовір'я до цієї людини... Пилипчук так виконував доручення українського уряду, що просто соромно було говорити про це навіть у вужчому колі своїх людей".[154, с. 60] В підсумку, делегація Пилипчука не досягнула бажаної мети і не виправдала сподівань уряду УНР.

Звісно на переговорному процесі не могли не позначитись попередні зобов'язання місії Б.Курдиновського. Тим більше інформаційні повідомлення польської преси щодо висвітлення питання Східної Галичини носили провокаційний характер. Зокрема, 26 серпня 1919 р. Польське Телеграфне Агенство інформувало, що українські представники у Варшаві декларацією висловили свою незацікавленість східно-галицькою справою. Між іншим заяви Пилипчука про незацікавленість уряду УНР галицькою проблемою, знайшли своє відображення у польській пресі. Так, газета "Кур'єр Польський" опублікувала інтерв'ю Пилипчука, яке викликало негативну реакцію з боку галичан. До того ж офіційний орган уряду ЗОУНР газета "Стрілець" у статті "Союз з Польщею за ціну Галичини" проаналізувала це інтерв'ю, в якому Пилипчук стверджував, що Директорія, весь український народ прагнули "сердечного приятельського співжиття з братньою Польщею" і, що галицький уряд і його військо "перестали існувати", а Петрушевич "не бере участі в політичному житті". Згодом Пилипчук помістив спростування в газеті "Стрілець" і запевняв, що місія не була уповноважена робити заяви стосовно Східної Галичини і що "Кур'єр Польський" не вірно подав його думку.[154, с. 62] Між тим заяву Пилипчука про спростування у "Kurjeri" ніхто не бачив, оскільки редакція проігнорувала її.[63, с. 73]

Утім, співробітник польської газети навряд чи був причетний до справи фальсифікації висловлень Пилипчука. "Перекрутили більш відповідальні, - стверджує Доценко, - а ніж співробітник газети - урядові чинники в інтересах польської державності". Відтак, "заяви Пилипчука щодо Східної Галичини, в освітленні поляками і преси польське правительство використало у міжнародній політиці".

Проте намагання Пилипчука виправити ситуацію і розвіяти сумніви не задовільнили галичан, які "вважали, що таки він спричинив до "політичної афери" зі Східною Галичиною".[63, с. 76] Такий перебіг подій спонукав уряд УНР відкликати місію з Варшави та припинити її діяльність.

З огляду на неприхильне ставлення країн Антанти до України, польський уряд намагався приховати свою зацікавленість у переговорах з представниками УНР. Підтвердженням цьому є інструкція Падеревського від 23 серпня, що була надіслана Замойському в Париж:

1) "... якби Антанта цікавилась про згадані переговори, дати пояснення, що вони ведуться з метою полегшення акції проти більшовиків;

2) Польща не визнає Української держави;

3) поляки добились від Петлюри зречення прав на Східну Галичину, хоч з огляду на застереження союзників, справа польсько-українських кордонів залишилась відкритою;

4) загальна угода з Петлюрою була укладена в формі односторонньої заяви С.Петлюри.[161, с. 310]

Загалом в основу польських планів щодо України були закладені політико-стратегічні інтереси, що нерозривно були зв'язані з концепціями західних країн. "Для Польщі менше всього була бажана сильна українська держава, яка вела б політику об'єднання всіх українських земель, - зазначав Д.Дорошенко, - їй був потрібний слухняний васал, держава-буфер; в її інтересах лежало, щоб на схід від польської границі якнайдовше задержався стан анархії й політичного безсилля, щоб тим часом встигла укріпитись і сконсолідуватись польська держава та з більшими силами звернути свою експансію на схід".[120, с. 521]

У серпні 1919 р. у Карлсбаді відбулась конференція голів дипломатичних місій УНР і міністерства закордонних справ, яка проаналізувала міжнародне становище України та відношення до неї країн Антанти. Зокрема, також зазначалось, що польський експансіонізм на західно-українських землях отримав широку підтримку з боку Антанти і в першу чергу Франції. На одному із засідань конференції було підкреслено, що "у офіційній Франції (Пуанкаре, Клемансо) відношення до нас рішуче негативне, навіть вороже. Там будують велику Польщу. В Україну по-перше не вірять; по-друге вважають, що самостійна Україна була б заборолом Німеччини в її політиці на Сході".[16, с. 18]

Лояльною та послідовною у справі України була тільки соціалістична опозиція, очолювана Бріаном, яка стверджувала, що покращення відносин відбудеться після їх приходу до влади і закликали уряд УНР вдатися до пошуку союзників серед держав-сусідів, "щоб не воювати на всі фронти".[16, с. 4] Міністр закордонних справ УНР Темницький на карлсбадській конференції загострив свою увагу на тому, що "одночасне порозуміння з поляками і румунами мало б замінити те, чого ми чекали від Антанти".[20, с. 26]

Таким чином, неможливість проведу УНР унормувати стосунки з країнами Антанти та досягнути їх підтримки у боротьбі проти більшовиків значною мірою спонукала активний пошук конструктивних шляхів в українсько-польському діалозі.

Між тим ще у липні 1919 р. польське військове командування скептично ставилось до створення можливого польсько-українського союзу. Поясненням чого були не лише слабкість армії УНР, але й не бажання поляків вступати у відкрите протистояння з більшовиками, оскільки остаточно не був урегульований конфлікт у Східній Галичині і не зовсім з'ясована військово-політична ситуація у Росії. З огляду на це головне командування польської армії дотримувалось певної обережності при підписанні будь-яких домовленостей з представниками УНР

Лише після певних дипломатичних кроків, 1 вересня військовими місіями Польщі, яку представляв генерал-поручик Тшаска-Дуський, та України, делегацію якої очолював п-к Генерального штабу Липко була підписана угода про перемир'я, що складалась із 10-ти пунктів і передбачала припинення бойових дій на польсько-українському фронті, встановлення демаркаційної лінії по р. Збруч (п.2), обмін військовополоненими (п.5).[226, с. 94] Слід зазначити, що це був договір про військове перемир'я терміном на місяць, в одному із пунктів якого підкреслювалось, що “всі точки цієї умови не мають жодного значення і впливу на пізніший хід політичних і територіальних відносин як для Польщі, так і для України”(п.8).[314] Утім, ця домовленість давала можливість командуванню УНР зосередити свої сили на протибільшовицькому фронті та сприяла подальшому розвитку українсько-польського діалогу.

Адже ці зрушення на фронті з позитивним вислідом сприяли у свою чергу налагоджуванню двосторонньої торговельно-економічної взаємодії. У Кам'янець-Подільський для переговорів з міністерством народного господарства УНР прибула “Польська місія південно-східного торгу. А вже 7 жовтня 1919 р. було оформлено угоду, яка передбачала поставку Польщею за український цукор та хлібопродукти сіль, мануфактуру і нафтопродукти.[158, с.177]

Проте незважаючи на позитивні імпульси, які несло перемир'я, водночас спостерігались “самовільні напади польських частин на супокійне населення та нечувані яскраві злочинства над ним”.[63, с. 85]

Аналізуючи характер і зміст відносин між Україною і Польщею в період визвольних змагань, можна помітити дві основних кардинально-протилежних ознаки: відчайдушні заходи українських дипломатичних місій встановити тісні зв'язки з Польщею та брутальні дії поляків на окупованих західно-українських землях, що супроводжувались терором і насильством, свавіллям і грабежами. Такий характер стосунків політичні діячі І.Мазепа та М.Шаповал вважали згубним та шкідливим для уряду УНР та української справи в цілому. Крім того М.Шаповал зазначав, що Петлюра втратив “союз з українськими селянами і робітниками”, і знайшов його з “Пілесудським і польською шляхтою”, яким “він залишався вірним значно довший час”.[198, с. 164]

Між іншим ідея порозуміння з поляками у галицьких політиків викликала відвертий песимізм та несприйняття. У своїй ст. “Куди дорога” К.Левицький висловлював думку, що “комбінація союзу румунсько-польського з Україною, що мав би стати заборолом на сході проти Росії та на заході проти Німеччини, союзу, що нині бореться проти більшовиків, та в нім знайде свою розв'язку українське питання..., не перша і не остання, але в своїх наслідках незвичайно небезпечна”. [63, с. 89-90]

Зважаючи на неодноразові насильницькі дії поляків проти українців, країни Антанти наполягли на тому, щоб польські представники 28 червня 1919 р. підписали угоду про захист прав національних меншин, в основі якої лежала 93 стаття Версальського договору, в якій йшлося про захист національних прав непольського населення в Річі Посполитій. Але на практиці Польща не дотримувалась цієї угоди і польські безчинства і тортури на окупованих українських землях не припинялись.[229, с. 65]

18 вересня 1919 р. керуючий міністерством закордонних справ А. Лівіцький у меморандумі до українських дипломатичних представництв зауважив, що складна ситуація на фронтах “примушує миритися з тими

тимчасовими втратами, що ми вже маємо, а також із тими відносинами польської влади до української людності, що існують в зайнятих поляками місцевостях і носять характер виключної жорстокості і варварства до українців”.[12, с. 86-87]

Актуальність встановлення тісних зв'язків з Польщею та критичне зовнішньо-політичне становище України не дозволяли рішуче виступити уряду УНР проти бруталних та жорстоких дій польських військ на окупованих західно-українських землях.

Отже, українсько-польським відносинам 1919 р. були притаманні малозмістовність та мінливість. Стандарти українсько-польських взаємин нерозривно були пов'язані із станом суспільства й держави, вимогами й стратегіями, усталеним співіснуванням. Зміст українсько-польських відносин з січня по вересень 1919 р. мав непослідовний та невизначений до кінця характер і був позначений цілою низкою негативних моментів та недоліків. Причинами чого були не лише двозначна політика Польщі в українському питанні, а скоріш за все критичний внутрішній та зовнішній стан УНР. В результаті запопадливі спроби українського уряду дійти згоди з Польщею у життєвоважливих питаннях зазнали невдачі. Хоча збіг національних інтересів Ю.Пілсудського і С.Петлюри в певній мірі сприяв розвитку відносин між країнами. Проте безкомпромісна війна між Польщею та ЗУНР, амбіційні інтереси польських лідерів на сході перешкоджали встановленню приязних стосунків УНР з польською державою. Фіксація нових геополітичних реалій не передбачала створення передумов для нормальних взаємовигідних відносин між Україною та Польщею. Це у свою чергу, окреслювало певну приреченість України на нераціональні, малоефективні дії у стосунках з поляками та яскраво ілюструвало українські зовнішні та внутрішні проблеми.

2.3. Українсько-польські переговори наприкінці 1919 р., їх підсумки та значення.

Калейдоскопічність подій, що були пов'язані із боротьбою українців за незалежність і державність та пошуком шляхів прориву міжнародної блокади, у певній мірі створювала ґрунт та поступово наближала Україну у питанні порозуміння з Польщею. Готуючись до майбутньої війни з радянською Росією, поляки були зацікавлені у продовженні національно-визвольних змагань України і могли реально надати їй військову допомогу.

Зовнішньо-політична орієнтація уряду УНР і, зокрема, С.Петлюри на Польщу впливала із низки першочергових проблем, що зводились до заключення польсько-українського союзу з метою створення антибільшовицького та антиденікінського фронтів та прориву міжнародної ізоляції.

Аналізуючи стан українсько-польських відносин початку осені 1919 р., безсумнівно видається той факт, що Польща хоч і не визнала офіційно УНР, проте припинення військових дій та налагодження взаємовигідного торговельно-економічного співробітництва стимулювали процес підготовки двостороннього дипломатичного діалогу.

У зв'язку із черговими переговорами 22 вересня 1919 р. відбулося спільне засідання Директорії УНР і Ради Народних Міністрів на якому було схвалено рішення про відправлення до Польщі дипломатичної місії. Згодом 26 вересня на черговому засіданні українського уряду було прийнято рішення, поставити польську сторону перед фактом, що договір Б.Курдиновського і декларація П. Пилючука є недійсними, оскільки не відповідали інтересам України а також були вироблені умови, на які могла б піти українська дипломатична місія на наступних переговорах. Передбачалось розпочати переговори після того, як поляки дадуть свою згоду про надання допомоги УНР у її боротьбі за незалежність, і в підсумку заключити лише військовий договір. Враховуючи територіальні домагання поляків і їх непоступливу позицію в цьому питанні, українські представники повинні були визнати за Польщею Холмщину і Підляшшя й то умовно і не погоджуватись на приєднання Східної Галичини до польських земель, оскільки цю справу мала вирішити Паризька мирна конференція.[154, с. 107]

Таким чином, дипломатична місія повинна була домогтися визнання незалежності України з боку Польщі, досягнути сприятливих кордонів, заручитись військовою підтримкою поляків та врегулювати спірні фінансові питання та курси національних валют. Отже, українські дипломати переслідували політичні, військові та економічні цілі.

Майбутнім переговорам С.Петлюра надавав важливого значення, адже до Варшави мала відбути делегація офіційно названа “Українська Дипломатична місія в Річі Посполитій” в складі 38-и чоловік, що сприяло б виробленню проекту широкомасштабної міждержавної угоди. Українську місію, в яку входили політичні радники та радники-фахівці, очолював міністр юстиції і керуючий міністерством закордонних справ А.Лівицький. Крім представників УНР Л. Михайліва - першого заступника голови, політичних радників Б.Ржепецького, П. Понятенко і М.Мшанецького, до складу делегації увійшли члени галицького уряду: С.Вітвицький - другий заступник голови та політичні радники А. Горбачевський і М.Новаківський.[13, с. 18]

Українська дипломатична місія прибула до Варшави 8-ого жовтня 1919 р. Ще до початку двосторонніх переговорів польські представники дали зрозуміти українським представникам, що зовнішня політика Польщі тісно пов'язана з політичними поглядами країн Антанти. Така концепція польської сторони могла призвести до того, що питання про визнання української державності могло залишитись відкритим.

Крім того в інформації українського представництва у Варшаві підкреслювалось, що “ідея необхідності признання самостійності України і нав'язання між нею і Польщею союзних стосунків зустріла підтримку лише в

колах ППС, почасти серед людовиків. Серед ліберальної буржуазії ідеї ці наражаються на цілий шерех сумнівів, а серед націонал-демократів - той просто вороже відношення”. [22, с. 3]

Досить впливова у Польщі політична організація “Central Demokratycznij” вважала, що союз з Польщею мало корисний для України, оскільки Польща залежна від політики країн Антанти та відчуває безліч економічних труднощів та проблем. Порятунком України від більшовицького засилля вона вбачали в окупації українських теренів військами Антанти. Проте такі погляди не бажали розділяти українські представники. [64, с. 24-25]

У свою чергу, представники МЗС Польщі Океанський та Шумляківський вважали, що український уряд має діяти більш оперативніше і не вдаватись до перерв в діяльності на “варшавським терені”. Зауваження польських представників у певній мірі мають рацію, адже у Варшаві вже встигло побувати російське представництво на чолі з Кутеповим, що проводило “ворожу українську працю”. [64, с. 16]

Аналіз архівних матеріалів дає змогу з’ясувати та усвідомити ті нездоланні ускладнення, що виникали час від часу восени 1919 р. Тим більше архівні документи чітко відображають прагнення та бажання місії до останнього відстоювати національні інтереси України.

А між тим українські дипломати були поставлені перед цікавим фактом, адже польська сторона вважала переговорний процес лише продовженням попереднього і що “анулювання роботи небажане як для польського так і для українського урядів”. Представник польської делегації Кноль стверджував, що “таке анулювання дає ворогам польсько-українського погодження, робити закиди в тому, що часта зміна представників українських інтересів на Варшавським терені - не викликає довір’я до сталости наслідків в переговорах з українськими представниками”. [64, с. 16]

Дана інтерпретація давала зрозуміти українській місії те, що поляки на переговорах будуть оперувати попередніми домовленостями, які українська сторона категорично відмовлялася брати до уваги. Оскільки поляки не вважали діалог новим дійством, а лише відновленням, то відповідно і їх делегація залишалась незмінною.

На першому засіданні польсько-українських переговорів 28 жовтня 1919 р . , що носило скоріш формальний характер, були подані з обох сторін заяви у справах грабежів, вбивств та арештів. [64, с. 28-29] Українські дипломати окремим актом заявили, що “репрезентують одну владу соборної України” і представили проект декларації, де зазначалось, що “територія УНР має бути установлена, виходячи з етнографічних, економічних і стратегічних міркувань, а також сучасного політичного становища, - з такими кордонами: починаючи від Чорного моря по р.Дністер і від Дністра по північ і захід по старому кордону (між Австро-Угорщиною та Росією). Кордон України має пройти на схід від р. Західний Буг, остаточне установлення лінії кордону на заході-півночі Волині залежатиме від вирішення Мирової Конференції в Парижі”. [110, с. 57-58] Крім того в поданій польській стороні декларації, порушувалось питання про необхідність визнання Польщею незалежності України і про зміну окупаційного режиму в Східній Галичині. [28, с. 32] В аграрній справі українські дипломати нічого конкретного не запропонували, оскільки на їх погляд це питання мав розглянути майбутній український парламент, що “викінчить будову

демократичного устрою, і зокрема - розгляне складне питання аграрної реформи” [64, с. 32-33] Проте обговорення декларації переносилось на наступне засідання, а для розгляду заяв пропонувалось створити польсько-українську комісію. [64 с. 29]

У листі А.Лівицькому від 30 жовтня 1919 р. С.Петлюра писав: “...загальний стан нашої Республіки вимагає якнайскорішого поладження польсько-українських відносин і забезпечення неможливості альянсу поміж Польщею та “Росією Денікіна”. Крім того Петлюра у листі акцентував увагу на ряді питань: надання допомоги зброєю та амуніцією визволення полонених, повернення захопленого поляками військового і санітарного майна. [68, с. 134]

На другому засіданні, що відбулось 30 жовтня, польськими представниками дана декларація не була прийнята, оскільки не відповідала інтересам і домаганням польського уряду. [154, с. 186] Один із представників польської делегації Р.Кноль небезпідставно стверджував, що заяви українців “рівного з рівним і вільних з вільним” не відповідають дійсності, оскільки “українська сторона репрезентує Уряд, що займає лише незначну частину Української території. Інші її частини є окуповані, і населення спокійно примає Уряд по вашому окупантів, які однак уважають, що є рідними Урядом українського народу”. [29, с. 62]

Зокрема, голова польської делегації Залеський загострив увагу на тому, що Україна перебуває у міжнародній ізоляції, а її уряд контролює лише незначну територію і тому Польща повинна бути більш обережнішою і розсудливішою у відносинах з країною, що ще не визнана на світовій арені. Таке трактування було тактичним ходом, з метою зробити українців більш поступливими у найважливіших питаннях. Проте аргументи польської сторони щодо ненадійності та слабкості позицій УНР виглядають цілком слухними і з ними важко не погодитись.

Польська сторона, відкидаючи етнографічний принцип, домагалась на переговорах чіткого окреслення кордонів між двома державами, врахування інтересів польських землевласників при вирішенні аграрного питання, забезпечення прав польській меншині в Україні. В питанні про Східну Галичину поляки займали безкомпромісну позицію, доводячи, що ці землі мають відійти до Польщі і стати невід’ємною частиною польської держави. На даному тлі показовою виглядає промова Р.Кноля, який згадуючи польсько-українську боротьбу за Східну Галичину та покладаючи відповідальність за зрив мирних переговорів на українську сторону прямо та рішуче заявив: “Ми збройною силою заняли цілу Галичину і не відамо її..., очікуємо вашої відповіді зі щирою волею дійти до порозуміння.” [64, с. 33]

У той же день, тобто 30 жовтня, відбулась зустріч Ю.Пілсудського з А. Лівицьким, яка в певній мірі ще раз засвідчила непоступливість польської сторони в територіальних питаннях та безперспективність українців в досягненні сприятливих та вигідних умов договору. Хоча Ю.Пілсудський і був прихильником української державності, проте він давав зрозуміти, що у впливових колах ідея існування незалежної України досить непопулярна і тому уряд змушений рахуватися з цими поглядами. Зокрема, він підкреслював, що Польща не самостійна у своїй зовнішній політиці і не може визнати Україну раніше, ніж те зробить Антанта. В аграрному питанні Ю.Пілсудський

підтримував інтереси землевласників і стояв за проведення реформ. При обговоренні питання про кордони між Україною і Польщею він звернув увагу на те, що польські політичні кола і більшість польської громадськості стоять за лінію р.Збруч, додавши, що “справа кордонів не є справою на якій могли б розбитися українсько-польські переговори”. Після цієї зустрічі в українсько-польських переговорах наступила тимчасова перерва.[64, с. 37]

“Здавалось, що варшавські переговори взагалі не доведуть до жодного порозуміння, - констатував урядовець УНР М.Ковалевський. - Наші дипломатичні представники твердо стояли на позиціях державних актів і з цієї причини не можна було знайти з поляками спільної мови в справі Галичини. Це була перша причина труднощів варшавських переговорів... Були ще інші причини, які гальмували проектоване порозуміння. Польські чинники ставились з великим недовір'ям до уряду УНР, як і взагалі до всього українського”.[277, с. 587-588]

На черговому засіданні, що відбулось 11 листопада 1919 р. предметом обговорення було питання про знаходження спільних інтересів та подолання існуючих протиріч.[64, с. 40] Наступного дня промова А.Лівицького стала свідченням готовності української сторони подати нову декларацію.[64, с. 45]

В листі А.Лівицькому від 11 листопада С.Петлюра писав про важливість та актуальність взаємин з Польщею у критичний для України період, підкресливши: “В цей час полагодження наших стосунків з Польщею могло би нас врятувати, - дати нам базу, зносини з світом і перспективи. Дуже жалко, що ми цих переговорів не почали раніше: може б мали більш сприяючі для нас обставини для заключення договору з Польщею. Я не знаю, чи рахуються в Польщі з перспективами завтрашнього дня, чи тільки використовують Status quo. Коли ви маєте діло тільки з останнім, то це для нас зле, і кінчиться для Польщі теж недобре, хоч і не зараз. Може статись така ситуація, що більшовики стануть панами цієї ситуації, і тут ніяка Антанта вдіяти нічого не зможе”.[48, с. 10]

З українського боку все ж таки існували сподівання, що з Польщею можливо вдасться підписати угоду в межах урядових директив, адже існував фронт, частина Правобережної України находилась під владою Директорії. Згодом, правда становище змінилося в гіршу сторону, коли стало відомо про сепаратний договір УГА з Денікіним та евакуацію Кам'янця.[154, с. 186] Рішення про його здачу полякам, було прийнято на урядовому засіданні 14 листопада 1919 р. З цього приводу М.Шаповал з жалем констатував: “16 листопада 1919 р. українська влада передала добровільно свою останню столицю Кам'янець-Подільський польській шляхті, що зі своїми прапорами вступила на попільще української революції”.[198, с. 158]

Такий перебіг подій в результаті призвів до розвалу українського фронту та до катастрофічного становища УНР. Не останню роль в цій справі відіграли поляки, які за свідченням І.Мазепи “постарались все зробити, щоб прискорити ліквідацію нашого фронту”. Крім того в своїх спогадах український урядовець зазначає, що на дії, поведінку та вибір позиції українського керівництва суттєво вплинула діяльність польського емісара Чарноцького, який запевняв Петлюру в тому, що Польща прихильно ставиться до України і згодом розпочне переговори з українською стороною про мир. Крім того Чарноцький підкреслював, що польське командування погоджується на зайняття лінії Кам'янець-Проскурів, у випадку, якщо українське військо розташується в районі Проскурова - Шепетівки

- Чуднова. Таким чином, довірившись польському зв'язковому український уряд потрапив в досить складне становище.[154, с. 140] Зважаючи на такий збіг обставин, поляки почали рішуче вимагати нової декларації і прагнули якнайшвидше довести переговори до “позитивного кінця”, в іншому випадку, зазначали вони, має наступити “формальний розрив з усіма його наслідками”. [29, с. 91]

У своїй праці польський історик В.Сулея наголошує на тому, що Пілсудський вважав за необхідне надати військову допомогу УНР лише тоді, коли вона буде повністю політично залежною від Польщі.[257, с. 207]

Зрештою, для України загроза марнування історичного часу і поступової втрати національних інтересів й перспектив набула чітких та реальних обрисів.

Утім, у середовищі української політичної еліти простежувалась думка, що “утворення буферної України під крилом Польщі це була б страшенно невдячна доля і що краще ліквідувати державність, а ніж йти на таку непопулярну комбінацію”. [9, с. 1]

Відповідні настрої виявились в Україні непоодиноким суспільним явищем . Відносини з Польщею для України у той час й на перспективу ставали жорстким імперативом. Життєва необхідність штовхала український уряд стати на шлях малопередбачуваних взаємин з Польщею. Але й брак такого вибору фіксував небезпечне та загрозливе для національних інтересів України та її безпеки край складне й невизначене міжнародне становище.

Закономірності розвитку українсько-польських відносин безпосередньо були пов'язані з іще не завершеним процесом становлення української та польської державності, самоідентифікації двох народів. Хоч Україна і Польща на той час пройшли незначний етап в усвідомленні національних інтересів й безпеки та виробленні зовнішньополітичної стратегії, ставало дедалі очевидним, що цілі й пріоритети двох держав на міжнародній арені суттєво різняться і в багатьох принципових питаннях майже несумісні.

Беручи до уваги анексійні плани поляків щодо Східної Галичини та земель Волині, С.Петлюра все ж не поспішав відмовлятися повністю від цих земель. Ознайомившись з доповіддю А.Лівицького про хід переговорів з поляками, С.Петлюра 15 листопада дав йому відповідні вказівки щодо територіальних поступок: “Маючи на увазі всі умови й обставини, в яких перебуває УНР в сучасний момент, видається необхідним дати згоду на встановлення кордонної лінії між УНР і Польською Республікою по лінії Бартелемі через територію Галичини і по р.Турії через Наддніпрянську Україну, а в випадку необхідності - по р.Стир. Зазначений територіальний кордон є той максимум, на який може піти уряд”. [154, с. 59] Дана інструкція була ні чим іншим, як бажанням та прагненням Петлюри обмежити територіальні претензії Польщі щодо України шляхом незначних поступок. Але несприятливий перебіг воєнно-політичних подій в Україні наприкінці 1919 р. остаточно поховав сподівання українських дипломатів на більш сприятливі для себе умови договору

Звичайно до важких вимог поляків українська делегація була готова, зважаючи на тогочасні реалії внутрішнього та зовнішньополітичного життя країни. Хід попередніх українсько-польських переговорів виразно відображав мету та цілі поляків, їх непоступливість у питаннях кордонів та в аграрній справі, тому спроби українських дипломатів досягнути справедливого та рівноправного

договору були приречені на провал. Представники української дипломатичної місії змушені були переглянути текст декларації, щоб не зірвати переговори і не втратити чи не останню можливість зберегти українську державність.

Отже, після тривалих нарад був підготовлений проект нової декларації, який враховував польські зазіхання на західно-українські землі, та надавав права полякам, а обов'язки українцям і визначав польську зверхність у формуванні польсько-українських стосунків. Проект нової декларації не відповідав і суперечив директивам уряду УНР і тому, щоб узгодити це питання А.Лівицький виїхав до державного центру України, який на той час виїхав зі Старокопичинська на схід в невідомому напрямку. А.Лівицький зумів лише зустрітись та порадитись з членами Директорії Ф.Швецем та А.Макаренком, які вважали за необхідне підписати декларацію.[29, с. 92] Крім того 28 листопада 1919 р. у Львові пройшла нарада за участю А.Лівицького, Ф.Швеця, А.Макаренка, М.Ковалевського, В.Старосольського. Як свідчить протокол наради всі учасники висловились "за якнайскоріше підписання українсько-польського мирного договору".[7, с. 10]

Повернувшись до Варшави А.Лівицький скликав політичну нараду для обговорення нової декларації на якій були присутні представники різних політичних партій (урядові партії УСДРП, УПСР, опозиційні партії народних республіканців (УПНР), хліборобів-демократів (УПХД), соціалістів-самостійників (УПСС), Союз Української Державності). Керівник дипломатичної місії на нараді заявив, що "політичне та військове положення України остільки трудне, - що підписання такої Декларації являє єдиний порятунок".[126, с. 453]

Аналіз архівних матеріалів свідчить, що процес обговорення виявив багатогранний спектр поглядів щодо підписання декларації. Докладний огляд протоколу наради дає змогу ознайомитись із найсуттєвішими аргументами на користь підписання українсько-польських домовленостей.

На засіданні, звісно гостру полеміку викликало питання Східної Галичини. Представник партії соціал-федералістів С.Русова прихильно віднеслась до підписання декларації, обгрутовуючи свою позицію важким становищем УНР. "Становище вимагає йти на найтяжчі умови, наслідки переговорів залежать від реальних сил сторін, - підкреслювала вона, - народ вірить в свої сили і ніяких умов не боїться, від нас самих, від нашої праці буде залежати можливість зробити в майбутньому ці умови легшими. Щодо Галичини, в декларації нема нічого, що могло бути образливим та шкідливим для галичан. Поляки окупували Галичину, а політичною основою її існування є статут, вироблений в Парижі Антантою і майбутність Галичини гарантована міжнародним актом".[64, с. 56; 29, с. 44]

Член партії хліборобів-демократів Шемет стверджував, що "...вести війну на кілька фронтів неможливо і які б умови не були їх треба підписати тому, що становище катастрофічне. Це нам дасть можливість зібрати сили в майбутньому, більшовики в Бресті підписали найтяжчі умови і зберегли сили і в результаті Брестський договір обернули в шматок паперу". Крім того він був впевнений, що його погляди поділяють всі члени партії.[64, с. 57; 29, с. 44]

Соціал-демократ галичанин Старосольський дотримувался протилежних поглядів і зазначав, що не варто повністю поклатись на поляків. "Немає гарантій, що ми одержимо від поляків того чого намагаємось, після цілого ряду уступок полякам, наші потреби висловлюються в формі бажання в той час, коли ми повинні ставити їх як умови, невиконання яких поляками потягне за собою

уповноваження цілого договору. Пункт про Галичину є цілком неможливий... Придніпрянська Україна не може допомогти нам, але шкодити не мусить їй, а вона відбирає з під ніг ґрунт. В Парижі Галичина дістала майже самостійність, у всякому разі це не провінція Польщі, пунктом про кордони даємо юридичні права полякам над Галичиною, нема впевненості в щирості поляків, приносячи величезні жертви, ми від поляків нічого не одержимо і української справи не врятуємо” - наголошував галицький політик.[64, с. 57; 29, с.45]

А.Лівицький намагаючись переконати присутніх у важливості та необхідності підписання декларації, наводив різноманітні аргументи: “Нині зашкодити перед Антантою, чого так бояться галичани, слова Декларації про кордон між Україною та Польщею з формально-правового боку вже не можуть, - вони тільки висвітлюють фактичне положення справи. Однак нам дуже боляче це констатувати. ...договір не був підписаний раніше, коли наше становище було краще, тоді й умови були б легшими. В великій визвольній боротьбі уряд УНР чесно виконав свої обов'язки щодо Галичини і не наша вина в тому, що ми мусимо підписати тяжкі умови. Можливо, що не прийшлося би нам вагатись, так як нині, коли б не було ганебної зради Галицького командування та Диктатури. Зрада ця порвала і формальну злуку Галичини з УНР та поставила нас в скрутне становище. Галичани не вагалися залишити Буковину, Закарпаття і не дивилися так трагічно на українську справу, поляки бояться сильної Росії і заінтересовані в нашому державному існуванні”.[64, с. 59; 29, с. 47]

П.Христюк (УПСР) у своїй промові відкрито поставив перед вибором “або відкинути всякі порозуміння”, що призведе можливо до втрати державності і “все українство перейде на повстанське положення, або підписувати декларацію як найшвидше і прикласти всіх сил, аби відбудувати і скріпити державність. Український урядовець вважав, що “декларацію треба підписати негайно при умові, коли поляки дійсно нададуть нам негайно реальну допомогу”.[64, с. 60]

Підписання нової декларації есер П.Мшанецький вважав злочином і доводив, що прийняття важких умов українською стороною викликано прагненням отримати військову допомогу поляків. “Про щирі відносини поляків - нема чого і говорити, а відношення до нас більшості преси і громадянства - цілком вороже, - стверджував П.Мшанецький, - польський уряд хоч і веде з нами переговори, доброзичливості до нас немає. Скрізь лише вороже відношення і недодержання умов (справа українських полонених та інтернованих, що томляться в польських таборах). Вірити в польську чесність неможливо. Зрадниками були Диктатура і невеличке коло вищого командування, а між тим кару за цю зраду мусить нести весь галицький народ. Ми не можемо передбачити майбутнього, але можливо, що Галичина із своїм статутом якраз явиться зародком української державності. Уступлення західних земель, пункт про земельне питання дає великий козир в руки ворожій для нас агітації більшовиків та денікінців перед населенням цих земель, яке вороже настроєне проти Польщі. Підписати її можна тільки заплющивши очі на факти дійсності..., треба йти до широких українських мас які є ґрунтом і основою національно-державного відродження. Роботою серед цих мас, симпатією їх до щиро-національної політики ми збудуємо державність України”.[64, с. 60-61; 29, с. 47]

Але відповідні погляди не стали основоположними та загально визнаними, оскільки основна більшість представників різних політичних сил, що брали участь у нараді висловились за підписання декларації. Під кінець А.Лівицький

висловив “задоволення і подяку з приводу єдності всіх партій щодо Декларації. Ця єдність буде моральною підтримкою членам Місії, які будуть почувати, що не вони лише самі зважилися на такий рішучий акт”. [29, с 51]

Даний протокол наради спростовує узагальнення деяких дослідників, зокрема В.Тимошевського, що “до всіх цих спроб і угод все українське громадянство, майже всі українські партії - віднесли негативно”. [191, с. 22]

Таким чином на п'ятому засіданні переговорів 2 грудня 1919 р. А. Лівницький представив польській стороні нову декларацію, яка передбачала:

- а) встановлення кордону між країнами по “Дністру, Збручу і через Волинь”;
- б) надання прав полякам, що проживають в Україні, “які поляки для українців установлять у Польщі”;
- в) “вирішення земельної справи на Україні належатиме Українському Установчому Парламентові, а до того часу юридичне положення польських поміщиків на Україні регулюється на підставі особного погодження між українським і польськими урядами”;
- г) прагнення УНР встановити “якнайтісніші економічно-торговельні стосунки з Польщею на підставі взаємності”.

Крім польських вимог декларація містила і українські, що зводились до наступного:

- а) “Признання УНР незалежною і самостійною, підтримки української справи перед іншими державами, та заключення передусім договорів і конвенцій торговельного, військового та консульського характеру;
- б) для утворення доброї атмосфери у відносинах - вимагає негайного вирішення долі тих українців, які з політичних причин конфіновані, інтерновані або арештовані Польщею;
- в) допомога УНР в боротьбі з ворогами-зброєю, амуніцією і т.і;
- г) перепускати через Польщу на Україну українських полонених, грошові знаки, військове зброя, одяг та інше”. [9, с. 34-35]

Польські представники, зокрема, Директор Східного відділу МЗС Р.Кноль, радник МЗС Ч.Бабінський, референт МЗС М.Шумляківський ознайомившись з новою декларацією запевнили українську сторону у подальшому розвитку взаємовідносин між Польщею та Україною. Так керуючий справами східного департаменту Р.Кноль назвав декларацію “кроком подальшого просування справи з українського боку” і надалі продовжив: “Представлені Вами жадання будуть по черзі сповнені. Вже тепер дякуючи добрій волі Панів зможемо перейти до цілком щирої співпраці. Те, що Пани вчинили буде міродайним не лише для обох зацікавлених народів, але і для закордону. Відомо, що Російська імперія така, яка була перед війною вже не повстане, тож вже тепер можна вважати себе союзниками на Сході Європи”.

У відповідь А.Лівницький зазначив: “Приємно нам було вислухати слова, що Уряд польський готовий допомогти нам в прикрому становищі. Віримо, що цей прикрий стан є як то вже не раз було в історії нашого народу лише часовий”. [8, с. 1] Крім того А.Лівницький в день вручення декларації домагався у польської сторони дозволу на вільне пересування українських військових частин, що перейшли р.Збруч а також просив “предприяти все те, що потрібне для відтворення нашої мілітарної бази”. [14, с. 54-55] І в той же день по розпорядженню Пілсудського було розпочато переформування армії УНР на

українській території, окупованій польськими військами.

На завершення новоутворену декларацію представник дипломатичної місії Л.Михайлів назвав “заявою доброї волі Українського уряду” і після чого додав: “Може ми не такі майстерні дипломати, але щирі політики. Нашим бажанням є знайти шлях порозуміння між обома націями. Сьогодні врешті досягли ми те, чого перед бажали лише поодинокі люди”. [8, с. 2]

У свою чергу, П.Понятенко у листі С.Петлюрі зазначав: “Не знаю чи акт, який ми зробили у Варшаві, оправдає сучасність, але за те знаю, певен в тому, що його конче оправдає історія і тому совість моя спокійна”. [198, с. 169]

В самій українській дипломатичній делегації однозначного ставлення до декларації не було. Представники галицького уряду С.Витвицький, А. Горбачевський, М.Новаківський а також представник УНР П.Мшанецький виступили проти суттєвих територіальних поступок полякам та кордону по р. Збруч і в знак протесту вийшли зі складу місії. [29, с. 65]

Неоднозначним щодо підписання документів було й відношення української громадськості. Повідомлення про підписання декларації українськими представниками у Варшаві викликало хвилю протестів з боку галицької громадськості. [154, с. 184]

А.Лівицький не дивився на “Союз з Польщею” як не потрібний і вбачав у Польщі на даний момент єдиний вихід із скрутного становища в якому опинилось керівництво УНР. У своєму листі від 2 грудня 1919 р. до С.Петлюри він писав: “Посилаємо копію декларації, яку підписали з жалем і болем...Поляки категорично висловились за те, щоб вся повнота Верховної Влади належала тільки Вам. У Кам’янці все гаразд. Адміністрація вся наша, з поляками установа як найкращі відносини. Я глибоко певен, що ніколи у нас не було ліпших перспектив, як зараз...”. [198, с. 169]

22 грудня 1919 р. МЗС УНР проінформувало усі дипломатичні представництва України про хід переговорів з поляками та їх результати. До речі, в повідомленні підписаному А.Лівицьким підкреслювалось, що “польсько-українське порозуміння диктувалось усім характером державного життя за останній рік” і, що декларація “дасть найголовніше, чого досі бракувало нашій Республіці - можливість транзиту всяких без виїмку товарів через територію Польщі”, що в результаті “забезпечить найактуальніші наші потреби”. [19, с. 13] Декларація від 2 грудня також надавала змогу армії УНР відступити на територію, окуповану Польщею та отримати від поляків допомогу у реорганізації військових частин УНР.

Використовуючи перерву, що наступила в українсько-польських переговорах, А.Лівицький прибув до Кам’янця, де 29 січня 1920 р. відбулось засідання ЦК УСДРП, яке розглянуло питання з’ясування суті декларації 2 грудня 1919 р. [154, с. 184] На засіданні А.Лівицький виступив з доповіддю про діяльність дипломатичної місії у Варшаві і відзначив, що декларація дасть змогу заручитись підтримкою поляків у боротьбі проти ворогів УНР і сприятиме розвитку стосунків між Україною та Польщею, крім того він зауважив: “Перед нашою місією стояла дилема: або зовсім відмовитись від якого-небудь порозуміння з Польщею і тоді рахуватись з тяжкими наслідками для нашої справи, або негайно підписати декларацію, щоб виграти час і дати змогу нашій армії зміцнити своє становище на фронті проти Денікіна. Місія вибрала цей другий шлях... Без опертя на сусідню державу ми не зможемо відновити свого

державного життя”.

Іншої позиції дотримувався І.Мазепа, який з недовір'ям ставився до союзу з Польщею. На його думку необхідно було продовжувати боротьбу власними силами. Однак він наголошував: “Не в наших інтересах доводити до формального розриву з Польщею... . Треба бути на сторожі, щоб поляки використовуючи наш тяжкий стан, не посунули взагалі на Україну”.

Інший партійний діяч О.Безпалко вважав, що “декларація 2 грудня це тільки епізод, бо Польща не дала досі ніякої відповіді... ми мусимо працювати в напрямі як найширшої консолідації українських сил”.

У свою чергу, М.Шадлун заявив: “... від Польщі ми не можемо чекати якогось порятунку для нашої справи, але в нашій ситуації переговори з нею не треба зривати”.

Погляд же І.Романченка ґрунтувався на тому, що “в тяжкій ситуації можна підписати і компромісову заяву, треба тільки, щоб це давало якісь вигоди для нашої загальної справи”. [154, с. 188-191]

Отже, основна більшість партійних діячів не покладала великих надій на польську допомогу і вважала за необхідне сприяти об'єднанню українських військ з метою продовження боротьби за незалежність України. Попри все було підкреслено, що незважаючи на сепаратний договір командування УГА з Денікіним, Галицька армія ще не втратила надію на відновлення спільних військових дій. [154, с. 201]

Після прийняття декларації польська влада не послабила, а навпаки посилила окупаційний режим на тимчасово зайнятих українських землях. “...Поляки, - як свідчить І.Мазепа, - забирали й вивозили в Польщу все: хліб, цукор, різне військове майно, шкіру, рештки мануфактури та інші товари . Ціни на все піднялися страшні. Одночасно поляки взяли всю адміністрацію в свої руки . Почалися організовані ревізиції, арешти, трусси. В місті знищено всі українські національні ознаки... . Нарешті місцевий польський комендант Оцеткевич дійшов до того, що в своїй відозві оповістив Кам'янець і цілий Кам'янецький повіт прилученим до Польщі”. [154, с. 181] У свою чергу, польський генерал Боннін 13 грудня 1919 р. у своєму наказі зазначив: “Всі міністри, урядовці і службовці Наддніпрянської України, що знаходяться за Збручем, після перейняття влади польським комісаром, матимуть право залишитися в Кам'янці, як особи приватні”. [198, с. 172]

Міністерство закордонних справ УНР намагалось певною мірою вплинути на польський уряд, надсилаючи неодноразово ноти протесту. У ноті від 2 січня 1920 р. було заявлено, що “порушення домовленостей в Кам'янці-Подільському, як місту підконтрольному українській владі, арешт і обшук кур'єрів, - є порушенням норм міжнародного права”. [17, с. 3] Дипломатичною місією УНР у Польщі також було складено цілу низку нот протесту, зокрема, від 3 січня 1920 р. - у справі незаконних контрибуцій і ревізицій, влаштованих польськими урядовцями на Поділлі, від 22 січня 1920 р., у справі порушення прав суверенності УНР польською військовою Владою на Поділлі. [26, с. 7-17]

Загалом з грудня 1919 р. по березень 1920 р. українською стороною було направлено польському урядові кілька нот, в яких висловлювались протести проти багаточисленних незаконних, брутальних дій польської влади щодо діячів УНР, українського населення, якого між іншим дезорієнтували в тому, нібито польські урядовці діють з відома С.Петлюри. [112, с. 50]

Разом з тим архівні матеріали свідчать, що 14 лютого 1920 р. у Кам'янці нібито через підозру у зв'язках з більшовиками польське військово командування затримало українських урядовців І.Мазепу, А.Лівицького, І.Огієнка і О.Безпалко [49, с. 14] Відділ преси польського МЗС намагався прояснити дану ситуацію і подати її як непорозуміння. Зокрема, у повідомленні зазначалось: "По з'ясуванню справи виявилось, що перебуваючі інкогніто в Кам'янці Подільському українські міністри ні в якому разі не були Польською владою заарештовані. Затримання їх в їх власних помешканнях на протязі кількох годин було хвилимовим на жаль непорозумінням. Поз'ясуванню стану речей між представниками українського уряду з п.Мазепою на чолі і польськими владами наступило повне порозуміння. Український банк і скарбниця залишились і надалі в розпорядженні української влади".[9, с. 50]

"Rząd i wojsko" за 29 лютого 1920 р., у свою чергу, трактувало такі дії польських владних структур як шкідливі для розвитку польсько-українських взаємин, зокрема стверджувалось: "Заарештування Українського уряду - це факти продиктовані не інтересами держави, а тільки для свого егоїзму. Це ускладнює порозуміння з окраїнними народами та відштовхує їх від союзу з Польщею Україну. При триванні дальшого такого становища програмна політика на сході може повиснути в повітрі".[9, с. 43]

Не залишав поза увагою польські злочинства щодо українців і С.Петлюра, який у меморандумі до Пілсудського від 22 січня 1920 р. звертався з проханням припинити безчинства і терор з боку поляків. Він підкреслював: "Ігнорування елементарних прав самостійності Української Держави, зневажування її законів, мови, урядових установ; непотрібне, нічим невикликаєме поневіряння військових і цивільних оборонців тієї держави, безоглядне забирання і привлаштування державного майна млрд.крб., - все це може викликати і викликає справедливе обурення та нарікання супроти тих чинників, які прислужилися до всього того... Росте хвиля незадоволення, як тією владою, яка... запрохала на частину України для дружньої співпраці польську військову владу, так і проти цієї запроханої влади". Крім того Голова Директорії зазначав, що "декларація зостається мертвим словом супроти суворої, далекої від того слова дійсності". "Вчинки, яких допустилось польське командування на Поділлі, можуть плодити анархію, живити денікінство, давати сік для росту большевизму, себто: робити все можливе для того, щоб ні Україна, ні Польща не мали тих нормальних умов, за яких тільки і можуть стати сильними ті два сусідні панства" - в підсумку констатував С.Петлюра.[66, с. 253-254]

Літописець Директорії О.Доценко стверджував, що "не тільки членам місії та Головному Отаманові, а і всім українцям в цей час прийшлося пережити багато мук моральних, гризот совісті, образ національних і державної, образ особистих, образ по адресі українського народу та його провідників від поляків".[198, с.170-171]

Грабiжницькі дії та нічим не обмежена поведінка поляків на захоплених українських землях навряд чи могли сприяти подоланню історичного стереотипу поляка-ворога, що склався у свідомості українців протягом віків. Натомість протести української сторони не сприяли припиненню варварських дій польських військ на окупованих українських землях і в жодному випадку не призвели до позитивних наслідків.

До речі, не можна не погодитись з думкою О.Доценко про те, що “порозуміння могло наступити, але тільки з етнографічною Польщею при умові існування вже могутньої української держави. Навіть і таке порозуміння на початку не було б щирим з обох боків”.

У свою чергу, ЦК УСДРП, що прихильно ставився до українсько-польської концепції С.Петлюри дійшов висновку, що “між УНР та Польщею не прийшло ні до політичного, ні до стратегічного порозуміння”. [110, с. 74]

Отже, українсько-польські переговори, що розпочались 28 жовтня 1919 р. і тривали з перервами, завершилися підписанням декларації від 2 грудня, що була представлена українськими дипломатами і яка в цілому задовольнила вимоги польських представників. Певною мірою осінній українсько-польський діалог сприяв поглибленню та розвитку українсько-польських взаємовідносин. Проте шлях до врегулювання та налагодження стосунків між країнами торувався за рахунок українських інтересів. Адже, декларація мала негативні наслідки для української сторони і була позначена суттєвими поступками на користь Польщі, неспроможністю зупинити варварських дій поляків на окупованих українських землях. Польська сторона не поспішала виконувати взяті на себе зобов'язання, а переговорний процес набув затяжного характеру. В підсумку, декларація стала лише поступом та важливою передумовою у напрямі підписання українсько-польської угоди.

ВИСНОВОК

Зміст українсько-польських взаємовідносин протягом 1918-1919 рр. зазнав якісно нових змін і в результаті еволюціонував від напруженості та загострення до перших кроків міждержавного діалогу. Проте формування відносин в означений період відбувалось повільно та непросто. У центрі українсько-польських стосунків на початковому етапі їх становлення, були територіальні проблеми та неспроможність їх розв'язання. Початок 1919 р. характеризується посиленням конфронтації між відтвореною УНР та Польською Республікою, що була викликана агресивними діями Польщі проти ЗУНР та УНР, зокрема.

Актуальність і важливість унормування зв'язків з польською державою, диктувались не прихильністю С.Петлюри до Польщі, а стратегічною необхідністю. Польський вектор української зовнішньої політики був найбільш вірогідний з огляду на позицію Ю.Пілсудського в українському питанні. Відтак, проблема замирення з Польщею і створення ґрунту для співробітництва стає чи не найголовнішим завданням зовнішньої політики УНР. В основу стосунків між Польщею та Україною лягли воєнно-політичні інтереси. Така мотивація та далеко не паритетне співвідношення сил в політичній, військовій, економічній сферах та політика подвійних стандартів з боку Польщі не сприяли розвитку українсько-польського співпрацювання на широкій та рівноправній основі. Крім того користуючись своєю перевагою, поляки на переговорах займали безкомпромісну та рішучу позицію і вдавались до методів відвертого політичного шантажу.

На характер українсько-польських відносин, зокрема, впливали політичні позиції ендеків та табору демократичної лівиці, які не мали одностайної думки щодо України, що в підсумку ускладнювало процес унормування стосунків між країнами. До того ж концепції ендеків становили серйозну перешкоду на шляху до подальшого поглиблення українсько-польських стосунків. Адже націонал-демократичний табір був рішучим противником української державності і на практиці виступав проти будь-яких її форм існування, натомість табір демократичної лівиці стояв на позиціях визнання УНР та намагався підтримувати національно-визвольний рух українців. Відтак, разюча невідповідність та різнобічність поглядів не тільки не сприяли вирішенню української проблеми, а й украй загострювали її.

Довготривалий та складний переговорний процес засвідчив неспроможність української дипломатичної місії досягнути більш вигідних і сприятливих умов договору. Таким чином, ґрунт для підписання широкомасштабної угоди був закладений за рахунок значних територіальних поступок з боку української сторони.

РОЗДІЛ III. Українсько-польські взаємовідносини в контексті Варшавського договору.

3.1. Українсько-польські переговори в березні-квітні 1920 р.: кінцева стадія оформлення міждержавної угоди.

Військово-політичні реалії на протибільшовицькому фронті, що були позначені наприкінці 1919 р. - початку 1920 р. безперспективністю та неспроможністю білогвардійських сил продовжувати боротьбу проти Червоної Армії, призвели в підсумку до зміни політичної тактики західних країн щодо Радянської Росії. Ініціатором нового курсу став англійський прем'єр-міністр Ллойд Джордж, який виступав за припинення військових дій проти більшовиків і

за розвиток торгівлі з ними. Восени 1919 р. Л.Джордж у своїй промові в Гільдхолі констатував, що білий рух вичерпавши свій потенціал, втратив всі свої шанси, тому ті держави, що мають безпосередній кордон із Росією мусять налагоджувати стосунки з урядом більшовиків.[263 с, 146-147] До того ж 24 лютого 1920 р. на Паризькій мирній конференції Найвища Рада затвердила спеціальну резолюцію, в якій зазначалось, що союзники не сприймають позитивно наміри тих держав, що прагнуть продовжувати війну проти Росії.[170, с. 10]

В період боротьби з білогвардійським рухом політика більшовиків щодо Польщі була досить стриманою та обережною. Проте після поразки Добровольчої армії радянське керівництво спішно починає перекидати найбільш боєздатні частини на лінію польсько-радянського розмежування. Протокол засідання політбюро ЦК від 28 лютого 1920 р. свідчить про відправку польських комуністів на західний фронт та про виділення Польському бюро при ЦК партії значних коштів на підтримку комуністичного руху в Польщі.[143, с. 192] Росія вела ціленаправлену підготовку до широкомасштабної війни з Польщею. Але, щоб не стати ініціатором війни в очах трудящих мас, Раднарком вдається до дипломатичного маневру. В ноті керівника зовнішньої політики Росії Г.Чичеріна зазначалось, що “радянський уряд звертається до уряду Польщі з формальною пропозицією негайно почати переговори для заключення міцного і довготривалого миру між обома країнами”. [305] Отже, Ленін хотів продемонструвати світові прагнення радянської Росії до миру з Польщею. У своєму зверненні до Польського уряду від 28 січня 1920 р. Раднарком Росії акцентував свою увагу на тому, що “немає жодного територіального, економічного чи іншого питання, яке не можна було б вирішити мирно, шляхом переговорів, взаємних поступок та угод”. Крім того у зверненні підкреслювалось, що Радянська Росія не порушить кордону по р.Збруч і Дністер і не вступить у союз з Німеччиною проти Польщі.[98, с. 45]

Отже, більшовики віддавали полякам всю Східну Галичину і пропонували провести лінію міждержавного розмежування, яка була б на 200-250 км. східніше від “лінії Керзона” (від прізвища англійського міністра іноземних справ лорда Керзона). Але урочисті декларації, ноти не ввели Пілсудського в оману. Керівник польської держави дотримуючись федералістської ідеї, прагнув послаблення Росії і встановлення історичного кордону в межах 1772 р. Польща наполягала на тому, щоб “Росія відкликала кордонні постанови з поділу Польщі з 1772 р.” і в підсумку “завернула за Дніпро”. [134, с. 11] Польська сторона готова була розпочати переговори з Росією лише у разі відмови “від усіх територіальних прав здійснених проти Польської республіки, починаючи з 1772 р. і анулювання усіх наслідків поділів Польщі”. [60, с. 656] Загалом інтереси Польщі та Росії були непримиренними, обидві сторони прагнули задовольнити свої імперські інтереси.

Готуючись до війни з Радянською Росією, правлячі кола Польщі, намагались використати у цій боротьбі Україну. “...Політичні й військові причини сприяли союзові з лідером на еміграції Петлюрою і поляки задумали протиставити його советським планам України” - писав згодом американський історик польського походження П.Вандич.[134, с. 11]

Оцінюючи відносини між Річчю Посполитою та УНР на даному етапі, слід зазначити, що незважаючи на певні здобутки, вони розвивались вкрай важко, непослідовно та невиважено. Причинами чого були не лише двоїста позиція

Польщі в українському питанні та міжнародна ізоляція і внутрішня слабкість УНР, а скоріш за все очікування Пілсудським результатів протистояння білих і червоних сил у Росії. Щоб потім у потрібний момент використати Україну як додатковий аргумент тиску.

Отже, рушійною силою українсько-польського зближення радше виступав російський чинник. Оскільки за сценарієм східної політики Пілсудського головна роль відводилась Росії, навколо якої і будувались різноманітні комбінації. На зламі 1919-1920 рр. прихильники Пілсудського все частіше піднімали розмови про переговори з УНР та про важливість воєнного походу на Київ. Польські газети “Naród”, “Gazeta Polska”, “Rząd i wojsko” та інші позитивно відзивалися щодо планів федералістів і пропагували їхні ідеї в польському суспільстві.[324] Перспективи реалізації федералістської програми і підписання майбутніх угод з Петлюрою в значній мірі залежали від вирішення питання в Східній Галичині. Попри все націонал-демократи вимагали від Пілсудського негайного розв’язання східногалицької проблеми і рішуче виступали проти переговорів з С.Петлюрою та проти підтримки УНР у її боротьбі за незалежність, вбачаючи в цьому загрозу власному існуванню.[224, с. 218] З цією антиукраїнською констатацією погоджувався і Міністр Закордонних Справ Польщі Пате́к, який дотримувався думки, що “Україна - це чисто австрійсько-німецька видумка. Якщо повсталала би Україна, то вона явилась би такою пекучою небезпекою для нас, що ми ні на хвилину не завагались би виступити проти неї”. Щодо переговорів з Петлюрою то він зауважив, що “Петлюру ми ніколи не трактували як політичного діяча. Ми дивились на нього як на вождя банди, яким можна добре покористуватись в боротьбі з більшовизмом”.[301]

Зближенню України з Польщею сприяв той факт, що деякі французькі політичні кола були зацікавлені у створенні великої Польщі до якої повинні були відійти сусідні білоруські, литовські, німецькі та українські землі і тому вони не створювали перешкод в українсько-польському діалозі.

Проте ставлення великих держав до східних планів Ю.Пілсудського виявило суперечливі, а то й зовсім неприхильні погляди. Французький генштаб позитивно сприймав великодержавницькі ідеї Польщі. Тим більше, французька військова місія у Варшаві взяла безпосередню участь у розробці планів польсько-української військової акції проти більшовицької Росії. Англія, у свою чергу, наполягала на тому, щоб Польща розпочала переговори про мир з радянською Росією. Позиція США до амбіційних намірів Варшави була ще більш стриманою і зводилась до того, що в разі війни з Росією Польща не зможе розраховувати на військово-матеріальну допомогу Вашингтона. У березні 1920 р. посол США у Варшаві характеризував ситуацію в яку потрапила Польща як досить скрутну та важку.

У цілому дипломатичні загравання Пілсудського із західними країнами і його сподівання на їх підтримку у війні проти більшовиків виявились марними. У такому разі Польща покинута на призволяще змушена була власними силами спробувати реалізувати цілі і завдання східної політики.[261, с. 142-143]

Виходячи з цих обставин польський лідер стверджував, що країни Антанти можуть собі дозволити експеримент у своїх політичних доктринах щодо Радянської Росії. Але поляки на його погляд, маючи спільний кордон з нею, цього собі дозволити не можуть і тому незалежно від думки провідних держав заходу, змушені стати на шлях вибору, між ризикованим миром та ризикованою

війною.[247, с. 145]

Українсько-польська проблема не залишалась поза увагою преси, яка вважала її “найважливішим політичним питанням для всієї Східної Європи, вирішення якої матиме вирішальний вплив на долю європейської політики”. До того ж на шпальтах газет наголошувалось, що допомога “Румунії, Польщі і підтримка України, це означає не лише гарантування правильного розрахунку союзників щодо Росії; це означає спростити російську проблему взагалі. Це також завдання локалізувати більшовизм і зупинити пангерманські інтриги”.[129, с. 78]

Між тим у березні 1920 р. польські урядові кола після тривалої перерви в українсько-польських переговорах, проявили активність в їх поновленні. Відсутність одностайності у польському сеймі щодо українського питання та сподівання Польщі на дедалі більше виснаження сил більшовиків ймовірно й були тими чинниками, що викликали таку перерву.

Лист А.Лівицького І.Мазепі від 15 березня 1920 р. свідчить, що 8 березня на таємній нараді польський уряд прийняв рішення визнати незалежність України та укласти з українською стороною “шерег договорів”. [155, с. 12-13] Того ж дня голова польської делегації Залеський заявив місії Лівицького: “Оскільки виникла необхідність досягнення взаєморозуміння в питаннях, які щойно виникли, маю честь запропонувати відновлення конференції, перерваної 2 грудня минулого року”. [177, с. 106] Наступного дня С.Петлюрі був офіційно представлений голова польської комісії з проведення переговорів. І вже 10 березня українсько-польська конференція розпочала свою роботу по опрацюванню міждержавної угоди. На засіданні робочих груп 11 березня розглядалися питання визнання Польщею уряду УНР, визначення спільних кордонів та скликання Установчих зборів. Польська страна вважала, що територіальну проблему слід розглянути більш детальніше на подальших переговорах, оскільки лінія міждержавного розмежування у декларації від 2 грудня 1919 р. визначена досить не чітко. [29, с. 101] До того ж польські представники запевнили українську місію в тому, що уряд Польщі визнає за Україною землі Правобережжя, але за умови, що “реалізація цих територій відбуватиметься під контролем і при допомозі Польщі” . [29, с. 103] Наступного дня керівник польської делегації зауважив: “Постулати українські і... визнання Директорії як уряду України де-факто, до скликання Установчих зборів, не зустрічають з польського боку принципівих перешкод. Однак остаточно це залежатиме від прийняття територіальних, військових та економічних умов, які мають становити предмет двосторонньої угоди”. [177, с. 106] Крім того в той же день обговорювалась проблема адміністрації українських земель, захоплених поляками, які прагнули в місцеві органи влади призначити лише своїх представників, пояснюючи це потребою і необхідністю зміцнення свого тилу. Виходячи з цього польський представник Р.Кноль зауважив, що після деякого проміжку часу влада перейде до українських представників. [29, с. 106] Таке трактування адміністративної проблеми викликало заперечення з боку українських дипломатів. Член дипломатичної місії П.Понятенко доводив, що польські та українські війська ведучи спільну боротьбу, будуть зацікавлені в стабільному і спокійному житті тилу, яке можливе лише при функціонуванні української адміністрації. [29, с. 107]

Українські дипломати добре розуміли, що з їхніми умовами поляки навряд чи будуть рахуватись і тому вони хотіли знати позицію польського уряду

з цілої низки питань, зокрема, “щодо місцеперебування українськог уряду в зв’язку з формуванням українського війська; щодо адміністрації на землях, які займають польські та українські війська; щодо польських вимог у справі українсько-польського кордону...” [177, с. 106-107]

Зважаючи на можливість проведення польсько-радянських переговорів, українська сторона висловила сподівання, що польське керівництво не визнає УСРР. Крім того українські дипломати виказали бажання взяти участь у цих переговорах, якщо це передбачалось можливим.[29, с. 100]

Підсумком переговорів стала домовленість про вироблення проекту угоди, яка включала б в себе акт визнання Польщею України, формування спільних кордонів та питання щодо адміністрації на окупованих західно-українських землях. Щодо можливих польсько-радянських переговорів, Р.Кноль зазначив, що “раз незалежність УНР буде Польщею визнана, то українські дипломати візьмуть участь у польсько-радянських переговорах і ніякого діалогу з фіктивним урядом Раковського бути не може”. [29, с. 107]

Під час наступної перерви в польсько-українському діалозі, сторони повинні були підготувати проекти угоди. Польська сторона, наближаючись поступово крок за кроком до підписання історичного документу, вимагала в ультимативній формі від українських представників все нових територіальних поступок. З цього приводу С.Петлюра писав в листі І.Мазепі від 15 березня: “Польща має визнати нас, але очевидно за дорогу ціну - п’ять повітів Волині хоче собі взяти: Ковельський, Луцький, Дубенський, Рівенський і частину Кременецького. Про це офіційно сьогодні не говорять, але завтра-позавтра можуть рішуче заявити. Що нашій місії пощастить одстояти - сказати не можна. В кожному разі без того чи іншого порозуміння з Польщею ми не можемо одновити нашої державної праці... нам прийдеться йти на уступки полякам з тим, що остаточне слово про ці рішення, які може прийняти в Варшаві наша місія, буде говорити наш майбутній парламент”. [155, с. 11-12]

Згодом 3 квітня 1920 р. польські представники запропонували свій проект договору, за яким до Польщі мали відійти ще сім повітів на Волині: крім вище згаданих ще Володимир-Волинський і Острозький. Свою відповідь українська сторона повинна була дати до 7 квітня. [177, с. 108] “Позаяк домагання поляків були такі, що наша місія на них не могла погодитись то ми відповіли негативно” - писав А.Лівицький І.Мазепі. [155, с. 13] В результаті з українського боку був поданий протест, в якому висловлювалась незгода стосовно нових вимог. З цього приводу П.Понятенко зауважив, що “українська делегація не може погодитися на розрив живого національного організму”. [29, с. 108] Але дана акція не могла справити належного впливу на польських представників. Більше того поляки, займаючи позицію жорсткого диктату щодо українських дипломатів, домагались аби кордони проходили поза залізницею Радзівілів - Здовбунів - Рівне - Сарни, яка в свою чергу мала належати Польщі. Дане домагання, - писав у своєму листі Лівицький Петлюрі, - “...було зроблене в зневажливій для нашої національної гідності формі. Також було додано, що вони не можуть говорити з нами як рівні з рівними, бо ми не маємо території. Такий проект кордонів ми рішуче одкидаємо” [155, с. 14]

Отже, другий пункт польського проекту, що визначав спільні кордони, представники української дипломатичної місії відмовились прийняти. “У площині, в якій поставлена польською стороною справа спільних українсько-

польських кордонів, доведення переговорів до позитивного кінця не уявляється можливим” - підкреслив у свою чергу П.Понятенко.[29, с. 118]

Крім того голова дипломатичної місії А.Лівицький додав: “Коли б ми підписали угоду в польській редакції, то були б нечесні. Ми не можемо ручатись, що українська інтелегенція підтримає при таких тяжких умовах ідею польсько-українського союзу. А раз не можемо дати запоруки у виконанні договору, то не можемо його і підписати”.[29, с. 112]

Також не був прийнятий українською делегацією пункт проекту угоди, в якому поляки визнавали лише український уряд. Адже українська сторона наполягала на тому, щоб Польща визнала Україну як незалежну і самостійну державу, а не лише її уряд.[29, с. 108]

Виникли певні протиріччя і в питанні формування складу місцевої адміністрації на окупованих західно-українських землях. Але після гострих дискусій сторонами було знайдено компромісний варіант, суть якого полягала в тому, що на окупованих українській землях буде діяти українська адміністрація, але під наглядом польського уряду.[29, с. 110]

В одному із листів І.Мазепі А.Лівицький писав: “Ми будемо домагатись, аби визнання самостійності України і нашого уряду було опубліковано окремим актом і було редаговано в більш конкретних виразах. Ми домагаємось також, щоб кордони між Польщею і УНР пройшли по р.Збруч, старому австро-російському кордону, р.Західний Буг і р.Припять. В справах адміністраційних ми домагаємся, аби вся цивільна влада на Волині і Поділлі була передана уряду УНР. Ми вважаємо також недопустиму якусь конвенцію в справі аграрній на Україні. Взагалі ми пропонуємо нову редакцію договору”.[155, с. 13]

На засіданнях українсько-польської конференції, що проходили 9, 10, 13 квітня 1920 р. запропонований українською стороною контр-проект не був прийнятий польськими представниками.[177, с. 108]

Отже, не прийняття українською дипломатичною місією пункту про кордони вело до зриву польсько-українських переговорів. В результаті склалась ситуація, коли одна із сторін мала піти на значні поступки в досить важливому і принциповому для себе питанні. Голова польської делегації А.Залеський дав зрозуміти, що подальші переговори не уявляються можливими, якщо українська сторона не погодиться з польським трактуванням про кордони. Становище в якому опинились українські дипломати було досить критичним і складним. У зв'язку з цим А.Лівицький 14 квітня виїхав до Кам'янця, щоб отримати урядові директиви. В Кам'янці при відсутності повного складу кабінету міністрів, Лівицький зустрівся лише з заступником прем'єр-міністра М.Шадлуном та військовим міністром А.Сальським, які висловили позитивну думку щодо підписання угоди.[29, с. 123] Крім того А.Лівицький обговорював цю проблему з представниками різних українських політичних партій-соціалістами-самостійниками, народними республіканцями, соціал-федералістами, які вважали умови угоди досить важкими, підкреслюючи, що в критичній ситуації приходиться вдаватися до непопулярних дій. Щодо соціал-революціонерів, соціал-демократів то вони чітко вираженої позиції не висловили, але зазначили, що не будуть виступати проти уряду в разі підписання польсько-українського договору. Крім цього ЦК соціал-демократів та есерів прийняли положення про відкликання своїх представників з уряду УНР.

Про результати поїздки до Кам'янця А.Лівицький доповів на засіданні дипломатичної місії в Варшаві, на якому був присутній і С.Петлюра. Висловлені на нараді погляди суттєво різнилися за своїм змістом і в основній більшості заперечували прийняття угоди в польській редакції. Радник української місії в Парижі Б.Матюшенко зауважив, що підписання договору можливе лише тоді, коли майбутньому українському парламенту буде дано право перегляду цієї конвенції. Представник дипломатичної місії у Варшаві П.Понятенко підкреслював, що угода може бути прийнята лише в тому випадку, коли цю ідею підтримають українські політичні партії і насамперед соціалістичні.[29, с. 124] У зв'язку з цим на засіданні були оголошені резолюції соціалістичних партій, які привіз Лівицький з Кам'янця. Їх основний зміст зводився до негативного сприйняття даного варіанту українсько-польської угоди. До того ж Б. Ржепецький додав, що такий проект угоди не підтримується ні урядом, ні політичними колами, ні громадськістю, що робить завдання втілити її пункти в реальну дійсність досить складним.[29, с. 126]

Зовсім протилежних поглядів дотримувався Л.Михайлів, який вважав, що через не сприятливі умови життя в Кам'янці, політичні сили там були представлені випадковими елементами. Позицію Михайліва підтримав Лівицький, зазначивши, що в Кам'янці “мав таке враження, що підписання угоди буде сприйнято громадськістю з розумінням”.[29, с. 127]

Характерною і особливою рисою цієї наради було те, що меншістю голосів було прийнято рішення підписати договір, зважаючи на безвихідне та скрутне становище УНР.[29, с. 128]

Між тим ситуація навколо польсько-українського договору у польському керівництві не була остаточно з'ясована. Комітет іноземних справ Сейму Польщі розглянув 13 квітня 1920 р. проект польсько-української угоди, представлений Радою Міністрів. Голова Сейму С.Грабський не підтримував складові польської політики в українському питанні і вважав за необхідне уникнути визнання України. Звісно з такими поглядами не могли погодитись представники ендецького табору. У свою ж чергу, соціалісти та центристи засвідчили свою підтримку в утвердженні польсько-українського союзу. Наступного дня намагання А.Лівицького трактувати питання кордонів не в політичному договорі а у військовій конвенції наразились на рішучий протест з боку польського Генштабу. Загалом 15 квітня було завершено роботу над новим проектом угоди, яка складалась з 10-ти пунктів.[160, с. 244] Проте де-які з них як евакуація польських військ з України та термін скликання Установчих зборів не були внесені до остаточного тексту угоди. До того ж закріплювалось визнання українського уряду на чолі з С.Петлюрою замість визнання де-факто.[61, с. 660-663]

Союз з поляками, на думку українського керівництва, давав можливість продовжити боротьбу за українську державність. У цій справі великі сподівання покладались на Ю.Пілеуського та його прихильників, які підтримували ідею незалежності України та прагнули підписати договір з С.Петлюрою про спільні дії проти більшовиків. Беручи до уваги імперські тенденції Радянської Росії, Петлюра розумів, що вона становить загрозу державному існуванню не лише Україні, а й Польщі і щоб уникнути цієї небезпеки поляки та українці повинні об'єднати свої сили для боротьби проти більшовиків. В листі до військового міністра А.Сальського від 31 березня 1920 р. С.Петлюра писав: “Мені не раз

доводилося говорити з Вами на тему польсько-українського порозуміння. Це той етап, через який ми повинні перейти. Але цього мало, і це в моїх очах не є аргумент рішальний мотивівку потреби цього порозуміння. Ми, Польща і Україна повинні досягти порозуміння, щоб перед Москвою устояти, посилатися на історію польсько-українських порозумінь в минулому для сучасної реальної політики не є аргумент. Нові відносини вимагають і з боку польського корективів до минулої політики і життєвий інтерес Польщі примушує її мати самостійну Україну”. Політична концепція Ю.Пілсудського щодо України не викликала особливого занепокоєння у С.Петлюри, він був упевнений у щирості намірів польського лідера, зокрема у вищезгаданому листі він зауважує “... польські політики як Пілсудський, повинні боротися в самій Польщі за ідею нашої державності, бо не всі її розуміють, не всі її підтримують, а є й такі-і досить впливові ще - що й поборюють цю ідею (вшехполяки, н-деки)”.[66, с. 263]

І.Огієнко у своїх спогадах зазначає, як С.Петлюра у розмові з ним підкреслив, що “українофільських поглядів Пілсудського широке польське громадянство не поділяє, чому йому доводиться працювати дуже обережно”.[165, с. 322]

Тим більше новообраний Сейм, в якому відносно більшість отримав націонал-демократичний табір, істотно обмежив повноваження Ю.Пілсудського на посаді “начальника держави”. Проте як зазначають цілком справедливо польські дослідники Дар’я і Томаш Наленчі, що “Пілсудський, зберігши формально ту ж посаду - Начальника держави, фактично перетворювався з диктатора у президента, майже повністю позбавленого можливості політичних дій. Щоправда, він займав посаду верховного головнокомандуючого, яка давала величезні можливості для дій поза рамками парламенту”.[162, с. 119] Саме цю обставину польський лідер і намагався використати у справі розв’язання української проблеми та реалізації широкомасштабного задуму щодо України.

С.Петлюра рішуче засуджував позиції галицьких політиків, які навідріз не бажали поступатися своїми регіональними інтересами. Зокрема він констатував:“... які б аргументи не виставлялись різними людьми, а надто галичанами,... галичани своєю сліпою нерозважною політикою вже не раз ”зарізали” нас, отже, їхні поради, їхні сентенції є лише хворим відгуком розпуки та дезорієнтації”.[66, с. 263] Український лідер дотримувався твердження, що “в загальнонаціональній політиці українського народу часткові інтереси окремих його земель та областей повинні бути підпорядковані інтересам Великої Наддніпрянської України, а на боротьбу з московською небезпекою повинно звернути головну і виключну увагу . Шлях до української держави стелеться через Київ, а перші цеглини будівлі теж закладаються на київських горах. Ця основна лінія національної політики й цей основний постулат національно-державної програми не повинні ні заплутуватися, ні ускладнюватися локальними інтересами, бо останні мають значення другорядне і можуть бути полагожені тільки тоді, коли в столиці України сидітиме свій національний уряд”.[66, с. 298]

Відсутність спільної національної концепції державності, єдності та консолідації в українських політичних колах вела до знецінення українських ідеалів та без того виснажувала останні потуги та намагання України у боротьбі за незалежність.

У польській історіографії простежується думка нібито С.Петлюра був прихильником федерації України, Польщі, Білорусії і Литви.[152, с. 360] Проте

наведені нижче думки С.Петлюри у листі до М.Василька від 3 листопада 1920 р. спростовують це твердження. “Аби Ви напевно знали правду у цій справі, я повинен сказати , що жадної орієнтації - крім українсько-державної, у мене не було і не буде” - зауважував С.Петлюра.[66, с. 269-270]

В підсумку березнево-квітневі переговори 1920 р. ще раз засвідчили неможливість української сторони досягнути порозуміння з Польщею без значних територіальних поступок. Не прийняття українськими дипломатами польського проекту угоди, зокрема пункту про кордони, могло призвести до припинення діалогу, оскільки поляки в територіальному питанні були непоступливими та безкомпромисними. Загалом з огляду на несприятливі об'єктивні зовнішні та внутрішні чинники українська дипломатична місія виявила готовність підписати угоду з Польщею. Передусім позиція Польщі була позбавлена контурів виваженості рішень й прозорості та перебувала поза межами поступливості й схильності до пошуку компромісних варіантів. Формування спільної практичної основи і сфери взаємних зацікавлень виявилось неможливим, оскільки це було пов'язано з суттєвою відмінністю інтересів. Польська дипломатія, проявляючи чималий хист на переговорах, поступово та послідовно реалізовувала на практиці розроблену польськими політичними колами концепцію великої Польщі.

Отже, стратегія української дипломатії під тиском нездоланих прогресуючих суспільно-політичних проблем виявилась неспроможною досягнути більш сприятливих умов співпраці з Польщею.

3.2. Політичний, військовий та економічний аспекти Варшавського договору, його умови, характер та оцінки.

Довготривалий та виснажливий польсько-український діалог в спектрі міжнародних відносин, що розпочався на початку 1919 р. і тривав з перервами до весни 1920 р., підійшов до своєї кінцевої стадії 21 квітня 1920 р. Проте польські

представники на переговорах не надто були послідовними у своїх діях. Адже напередодні підписання договору вони ще раз хотіли внести певні зміни у текст останньої редакції і тим самим зірвати діалог. У відповідь українська сторона виявила готовність перервати переговори. Лише вчасне втручання Пілсудського сприяло подоланню небажаних тенденцій. У той час політична опозиція стратегічним планам польського керівника на східному напрямку не спроможна була чинити серйозний опір табору його прихильників.[160, с. 245]

Головними дійовими особами у поступальному розвитку українсько-польських відносин були С.Петлюра і Ю.Пілсудський, завдяки їх зусиллям відбулося остаточне оформлення “Політичної конвенції між Польщею і Україною”, яка була підписана в ніч з 21 на 22 квітня з українського боку А. Лівіцьким з польського Я.Домбським.[186, с. 105]

Вице-міністр в уряді УНР Г.Юзевський зазначав, що “якби не Пілсудський, не дійшло б до польсько-української єдності. Не дійшло б до неї також, якби не Петлюра”.[102, с. 164]

Суть вище згадуваної конвенції, що складалась із 9-ти статей полягала у наступному:

Уряд У.Н.Р. з одного боку і уряд Річі Посполитої Польської з другого боку, в глибокому пересвідченню, що кожний нарід посідає природжене право на самоопределення та окреслення своїх стосунків з сусідами, і однаково виходячи з бажання угрунтувати підстави для згодного і приязного співжиття на добро і розвиток обох народів, погодились на слідуєчі постанови:

I. Визначаючи право України на незалежне державне існування на території в межах на північ, схід і південь, як ці межі будуть определені договорами У.Н.Р. з її пограничними, з тих сторін сусідами, Річ Посполита Польська визнає Директорію Незалежної Української Незалежної Республіки на чолі з Головним Отаманом Симоном Петлюрою, за Верховну Владу УНР.

II. Кордон між УНР і РПП устанавлюється слідуєчий: на північ від р. Дністра вздовж р.Збруча, а далі вздовж булого кордону між Австро-Венгрією та Росією до Вишегрудка, а од Вишегрудка на північ через Взгірр’я Кремянецькі, далі по лінії на всхід від Здолбунова, потім вздовж східного адміністративного кордону Рівенського повіту далі на північ вздовж кордону бувшої губернії Мінської, до схрещення його з р.Припятью, а потім Припятью до її устя. Щодо повітів Рівенського, Дубенського і частини Кремянецького, які зараз відходять до РПП, то пізніше має наступити порозуміння.

III. Уряд Польський признає Україні території на схід від кордону, зазначеного в арт. II цієї умові до кордонів Польщі з 1772 р., які Польща вже посідає, або набуде від Росії шляхом збройним чи дипломатичним.

IV. Польський уряд зобов’язується не заключати жодних міжнародних умов, направлених супроти України; до того же самого зобов’язується Уряд УНР супроти РПП.

V. Права національно-культурні, які Уряд УНР забезпечить громадянам національності польської на території України будуть в неменшій мірі забезпечені громадянам національності української в межах РПП і на відворот.

VI. Заклучаються спеціальні економічно-торговельні умови і між УНР і РПП. Аграрна справа на Україні буде розв’язана Конституантою. До часу скликання Конституанти юридичне становище землевласників Польської національності на Україні - визначаються особливою згодою між РПП і УНР.

VII. Заключається військова конвенція, що становить інтегральну частину цієї умови.

VIII. Умова ця зостається таємною. Вона не може бути передана третій стороні чи бути опублікованою в цілості чи почасти інакше, як тільки за взаємною згодою обох контракуючих сторін, за винятком арт.І, який буде оголошено по підписанню цієї умови.

IX. Умова ця вступає в силу негайно по підписанню її контракуючими сторонами.[73, с. 745-747; 155, с. 8-9]

В результаті підписання цієї угоди, яка отримала з часом історичну назву Варшавський договір, українсько-польські відносини набували нормативного характеру, щоправда за велику ціну з боку України.

М.Шаповал вдаючись до аналізу першого пункту угоди зазначає, що він є "крутійський і скандальний: визнається Директорія на чолі з Петлюрою, а коли б Петлюру було звільнено або він умер, то чи визнається Директорія... Не сама конкретна Україна, як народ визнається незалежною, а лише право на незалежність".[198, с. 175]

С.Шелухін зокрема констатував: "Польська сторона в договорі вважає українську державність ще неіснуючою, через що, за браком держави визнає тільки право на неї, але не саму державу в її втіленні в форму Української Народної Республіки. Коли не має визнання УНР, то не має визнання і уряду УНР . Таким чином і визнання самого Петлюри не є дійсним".[200, с. 23]

Але польська сторона в цьому питанні стояла на позиції політичної дійсності, адже УНР, не маючи власної території, існувала лише формально. Загалом угода з самого початку декларує прагматичний та раціональний з боку Польщі підхід. Якщо ж деякі положення допускають неоднозначне тлумачення, то маємо справу з прихованою інтенціональністю, замаскованою вдалою формою

Не важко помітити, аналізуючи зміст політичної конвенції, що для УНР найуразливішим місцем угоди був пункт про встановлення кордону між сторонами по р.Збруч(п.2). В результаті чого польський уряд домігся від України на офіційному рівні серйозної поступки щодо приєднання Східної Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя, частково Полісся і семи повітів Волині до Польщі . Щоправда, остаточно не було вирішено долю трьох повітів. Це питання згодом мала вирішити українсько-польська комісія.

Пункт про кордони можна трактувати як непереборне прагнення поляків формально закріпити за собою західно-українські землі, адже ті на той час вже перебували під контролем Польщі. В дійсності на лице відсутність контраргументів, якими могла оперувати українська делегація, щоб відстояти західні терени України. Польща, домагаючись права на володіння найважливішими життєвими цінностями, головними з яких є життєвий простір, між тим намагалась встановити систематичний над ним контроль та порядок його функціонування.

Невигідним для української сторони було і те, що участь польських військ у визвольному поході передбачала їхні дії лише по р.Дніпро, тобто, в межах Правобережної України, яку поляки вважали своєю історичною землею, що мала тепер відійти до УНР (п.3). У такому разі польська сторона не зв'язувала себе зобов'язанням щодо остаточного українсько-російського розмежування. Отже, поляки не мали наміру допомагати УНР в її подальшій боротьбі за національне

визволення. Є сенс говорити, що і в даному випадку Польща зігнорувала інтереси свого партнера, поставивши його у досить не вигідне становище.

Пункт про кордони як стверджує Стахів М. у своїй праці “Третя Советська Республіка в Україні” визначав “польську концепцію” за якою “Українська Народна Республіка повинна бути мала, з територією тільки до Дніпра і тільки цю територію Польща готова помагати здобути для Української Держави. В теорії Український уряд міг відбити від Советської Росії також Лівобережну Україну, але на практиці при спротиві Польщі і без допомоги великодержав Заходу, або держав чорноморського басейну, це було неможливе”. [186, с. 107]

Але, щоб не бути занадто категоричним при розгляді даної проблеми, варто звернути увагу на той факт, що п.3 фіксував принципову позицію Польщі щодо ймовірного західного розмежування з Росією. А це у крайньому випадку створювало на Правобережжі принаймні основи української державності.

За пунктом 4, що цілком відповідав нормам міжнародного права, польська і українська сторони зобов’язувались неукладати міжнародних угод, що були б спрямовані проти учасників підписаної конвенції. Договір також забезпечував національно-культурні права польській меншині в Україні і українській в Польщі (п.5). Аграрне питання на Україні мав вирішувати майбутній український парламент. А становище польських землевласників мало визначатися поки, що особливою угодою між Польщею та Україною (п.6).

“Щодо порозуміння з поляками в земельній справі, то за поспіхом ця справа залишилась нев’яснена, - зазначав А.Лівицький, - мабуть, тут мала значіння ще й та обставина, що призначенням Стемповського міністром земельних справ заспокоїлись певні польські кола, і Пілсудський вже якось не став вимагати підписання окремого порозуміння в земельній справі”. [155, с. 27-28]

Утім, політична угода передбачала підписання військової конвенції, що для української сторони було позитивним та життєвонеобхідним чинником (п.7).

Політичну й військову конвенції М.Шаповал називав “ганебними” і “зрадницькими”, при цьому зазначав, що “про їх існування тоді ніхто не знав, окрім кількох змовщиків”. [198, с. 176]

Щодо факту таємності угоди, то він був лише відносним та формальним. Оскільки таємним був тільки текст угоди, який до речі офіційно не був опублікований, а не ідея українсько-польського союзу, що тривалий час обговорювалась в Польщі та Україні різними партійно-політичними колами. До того ж уряд УНР постійно інформувався про стан переговорів, щоправда складні обставини не давали змогу дотримуватись всіх процедурних норм.

Отже пункти восьмий та дев’ятий визначали формальний аспект та порядок функціонування польсько-української угоди.

Посилаючись на політичну угоду, польська та українська сторони, 24 квітня 1920 р., підписали військову конвенцію. З польського боку її підписали майор В.Славек і капітан В.Єнджеєвіч на підставі уповноваження Військового міністерства Польщі від 21 квітня, з українського - генерал-хорунжий генштабу В.Сінклер і підполковник генштабу М.Дітковський на підставі уповноваження Заступника Голови Ради народних міністрів УНР від 23 квітня. [155, с. 207] На що А.Лівицький з часом зауважив: “Щодо військової конвенції, то текст її санкціонували наші військові фахівці - Сальський, Зелінський та інші. Взагалі з

огляду на тяжкий стан нашої армії було неможливо одержати від поляків якубудь допомогу без підписання військової конвенції”.[155, с. 28]

Аналізуючи процедуру підписання військової конвенції не можна не поміти істотну нерівнозначність складів військових делегацій. Оскільки польське військове міністерство навряд чи відчувало брак у вищих чинах, то такі дії з польської сторони можна трактувати як дипломатично некоректні, зверхні та зневажливі.

Військові домовленості, що складались із 17 статей, були позначені умовами, що передбачали спільну боротьбу польських та українських військ проти радянської Росії. Аналіз статей військової конвенції дає змогу встановити зміст та суть українсько-польських взаємовідносин під час спільного походу. В ст. 1 зазначалось, що “військова конвенція складає інтегральну частину політичної конвенції з дня 21 квітня, входе з нею рівночасно в життя і обов'язує аж до заключення сталої військової конвенції поміж Польським урядом і Українським”. Так, було підкреслено зв'язок і нерозривність політичної і військової конвенцій. Згідно ст.2 війська Польщі та України мали діяти спільно, як союзні війська. Але під загальним командуванням польських збройних сил (ст.3). Звідси спостерігаємо як формується зверхність Польщі і різко зростає роль польських військових у відносинах з українським командуванням. До речі, відмітимо, що польський штаб призначав до українського своїх офіцерів (ст.4) і встановлював для українських військ не лише район бойових дій, а й стратегічне завдання (ст.5). А з моменту початку спільних військових дій проти більшовицької Росії, український уряд змушений був забезпечувати польське військо продовольчими товарами в “кількості згідно оперативного плану... на підставі харчових норм, обов'язкових в Польському війську” (ст.6). Крім того під час військової кампанії польське військове керівництво встановлювало контроль над українськими залізницями (ст.7). На визволених територіях за ст.8, український уряд міг розпочати процес формування власних органів влади, а Польщі надавалось право контролю над системою комунікацій. Після завершення військової акції евакуація польських військ мала розпочатись за пропозицією однієї із сторін (ст.9). На території Польщі формування українських частин мало продовжуватись до тих пір, поки таке формування не було б можливим на українській території (ст. 11). Втім, польське командування зобов'язувалось надати українському війську “зброю, амуніцію, снаряження і одяги в кількості, потрібній для трьох дивізій, згідно штатів, встановлених для польських дивізій зо всіма її санітарними і іншими тилловими закладами...”(ст.12). Свідченням розподілу військових трофеїв є ст.13, в якій зокрема зазначається, що “здобича залізнична, за винятком панцерних потягів, взятих в бою, а також інша військова здобича, крім рухомої, взятої в бою, становлять власність Української Держави...”. За ст.16 військова конвенція набувала таємного характеру.[73, с. 749-753; 155, с. 204-207]

Отже, доводиться констатувати, що військові домовленості встановлювали цілу низку не вигідних для УНР умов, що позбавляли українське командування власної стратегії і створення чисельної армії. Між тим слід звернути увагу на той факт, що військовий союз носив тимчасовий характер. Саме під цим кутом зору і варто його сприймати.

У майбутній війні з більшовицькою Росією, Пилсудський перш за все, покладався на боездатність своєї армії, яка завдяки допомозі Антанти зросла напротязі 1919-1920 рр. з 170 тис. до 738 тис. чоловік і була однією з

найчисельніших в Європі. Зважаючи на факт послаблення та виснаження Росії війнами, поляки вважали недоцільним зі свого боку збільшувати занадто чисельність українського війська, хоча це могло в певній мірі суттєво позначитись на перебігу польсько-радянської війни. За розрахунками поляків українські збройні частини мали стати лише політичним прикриттям воєнної акції проти Росії та допоміжною силою польських військ про, що чітко свідчать пункти військової конвенції. Польщі не потрібний був рівноправний та сильний союзник, який намагався б згодом переглянути умови Варшавського договору. Позичії польської сторони у військовій сфері перешкоджали зростанню української армії, що на думку поляків могло б призвести до зміцнення України.

Вдаючись до аналізу документальних матеріалів, можна засвідчити масштаби можливого проникнення польської експансії в економічне життя України. Підтвердженням цього факту є “Проект тимчасової економічної угоди між польським урядом і урядом Петлюри” від 1 травня 1920 р., який визначав умови економічних взаємовідносин між Польщею та Україною, що зводились до наступного:

1. Україна і Польща не будуть відмовляти в надані дозволів на вивіз товарів, необхідних їм для задоволення своїх внутрішніх ринків, в особливості Україна не буде відмовляти у видачі дозволів на вивіз продуктів землеробства, залізних та марганцевих руд, заліза тканини, вовни, фосфоритів, щетини, сирих шкір, цукру, льону, коноплі, худоби і продуктів тваринництва.

2. До тих пір поки залізнична мережа не досягне належної чіткості перевезень, Польща має право посилати власні потяги для перевезень товарів від і до українських станцій.

3. Україна передає польському уряду або вказаному польським урядом підприємству в концесію залізні рудники на 99 років з правом вивозу.

4. ...Ділянки Катерининської залізниці та Мерефо-Херсонської залишаються під охороною українських та союзних військ на протязі 5 років...

5. ...Ділянки Катерининської та Мерефо-Херсонської залізничних доріг здаються в експлуатацію польському уряду або вказаному польським урядом підприємству на 99 років.

6. Український уряд надасть польському уряду концесії на будівництво залізничної лінії, що з'єднує Криворіжський басейн з одним із чорноморських портів...

7. Україна зобов'язується побудувати другу залізничну колію на ділянках Кривий Ріг - Знаменка і Цветкове - Фастів...

8. Польський і український уряди представлять план будівництва водного шляху Вісла - Дніпро...в херсонському, миколаєвському, одеському портах український уряд здасть в аренду на 99 років Польській державі пристані...

9. Український уряд представить польському уряду першість в експлуатації фосфориту на Поділлі...

10. ...Український уряд зобов'язується побудувати залізничні колії від копалень фосфориту...[61, с. 33-36]

Згідно з угодою Польща отримувала безперешкодне право вивозу сільськогосподарських продуктів, промислових товарів, корисних копалин. Залізничні шляхи мали перейти під контроль польських владних структур. Крім того поляки отримували концесії на 99 років на розробіток родовищ залізної руди, будівництво залізничних колій від залізо-рудних та марганцевих копалень до

чорноморських портів, на стратегічні ділянки “катерининської та мерехерсонської залізниць, морські пристані в херсонському, миколаєвському та одеському портах”. Також український уряд мав побудувати залізничні шляхи від копалень фосфориту на Поділлі до діючих транспортних магістралей. Отже, економічна угода передбачала планомірне спустошення надр України. Загалом пункти вищезгаданого проекту свідчили про прагнення та бажання поляків нав’язати Україні чималі економічні зобов’язання. Так, закладався ґрунт формування економічних відносин між Польщею та Україною.

У проєкті фінансової угоди, який передбачав умови розрахунків УНР з Польщею за військову допомогу, зазначалось, що Україна мала платити польськими марками, карбованцями, а також “продовольчими товарами, сировиною і призначеними для внутрішнього вжитку польської держави товарами, які визначить військове міністерство”. [237, с. 145-146] Отже, польські урядовці, за рахунок України прагнули покрити всі затрати на війну з Радянською Росією. Все це було прямим свідченням безсоромного використання поляками у власних інтересах економічного потенціалу української держави.

Між тим хочеться зазначити, що за період з 9 травня по 4 серпня 1920 р. відбулось 30 робочих засідань української торговельно-економічної місії та з 8-го по 26 травня 7 пленарних засідань українсько-польських представництв. [10, с. 1] На одному із засідань української торговельно-економічної місії Директор Департаменту Зовнішнього торгу Міністерства Народного Господарства М. Добриловський повідомив: “Як засадничу вимогу ставлять поляки, щоб договір, який має заключитися був провізоричним короткосрочним. Доки не буде усталене між Україною і Польщею постійного кордону, торгові зносини будуть відбуватись лиш у певних означених пунктах, які будуть спільно встановлені. Поляки ждали, щоб без порозуміння з Польщею УНР не заключала економічної унії з Росією”. [10, с. 3]

Аналіз архівних матеріалів свідчить, що процес розгляду та підготовки умов договору до підписання виявився ускладненим та напруженим. Оскільки ряд ключових питань (концесії рудних копалень, ліквідація і розрахунки за амуніцію), які найбільше цікавили польських представників, українська місія була не уповноважена вирішувати. Такий хід розвитку переговорного процесу польська сторона сприймала як “свідому акцію”. [10, с. 81] Голова української торговельно-економічної місії А. Лукашевич намагався пояснити, що “причиною непорозуміння є сучасний стан уряду УНР і що делегація прагне вести переговори, дійти до порозуміння і до підписання договору. [10, с. 82] Таке пояснення аж ніяк не могло задовільнити польське представництво. Зокрема, Голова польської делегації Г. Страшбургер підкреслив: “Польська делегація на попередніх зібраннях комісій не винесла враження, що українська делегація хоче так ревно вести переговори, противно винесла враження, що українська делегація цілком цієї справи, як пильну не трактує”. [10, с. 83]

Проте торговельно-економічні переговори, що велися у Варшаві тривалий час між польськими та українськими представниками, не були переведені у практичну площину. Оскільки польські війська, втративши стратегічну ініціативу на фронті, змушені були відступити під натиском більшовиків з території України.

Отже, нерівноправний характер договору для УНР був засвідчений у політичному, військовому та економічному аспектах. Крім того Варшавська

угода з огляду на умови, чітко віддзеркалює користливі а не прометеїстичні наміри Польщі стосовно України. Україні ж фактично була уготована роль нерівноправного та залежного союзника. У даному сенсі угоду варто розглядати як одностороннє визначення масштабів та форм забезпечення польських інтересів

Звісно сумнівів не викликає той факт, що умови варшавської угоди були дійсно важкими, підписати яких зумовив вкрай тяжкий комплекс військово-політичних факторів. С.Петлюра зазначав, що за тих обставин, які склалися на фронті після любарської катастрофи, досягнути згоди з поляками на вигідних умовах не уявлялось можливим.

Стосунки між Україною та Польщею, що склалися після підписання Варшавського договору І.Мазепа називає польсько-українським союзом. Проте квітневі домовленості викликали у нього двояке ставлення. Український політик прагнув оцінити договір з урахуванням як об'єктивних (безвихідне становище у яке потрапили керівники УНР) так і суб'єктивних обставин (політичні дії С. Петлюри та інших лідерів не були у всьому правильними та бездоганними). “Польсько-український союз 1920 р., - зазначає І.Мазепа, - був наслідком трагічної ситуації, що створилася на українському фронті восени 1919 р. Представники Наддніпрянської України пішли на великі уступки полякам, аби тільки не припиняти боротьби проти московських окупантів. Цю ситуацію поляки використали в своїх інтересах: вони продиктували представникам Наддніпрянської України договір, якого самі хотіли”. [155, с. 5]

Пояснюючи мотиви підписання договору з Польщею С.Петлюра констатував: “Варшавська умова 22 квітня 1920 р. була історично вимушеним фактом, неминучим ланцюгом в ході політично-мілітарних подій нашої новітньої історії, а не штучним утвором політичної нерозважливості чи злої волі, як дехто легковажно і поверхово думає про неї. Її уємні моменти були відомі відповідальним діячам, що підписували її, але не могли бути переборені чи нейтралізовані через об'єктивні причини міжнародного характеру”. [69, с. 281] Факт польсько-українського союзу Петлюра розглядав “як тактичний хід для встановлення зв'язку з Європою, незалежно від того, що цей акт був актом спасіння для дальшого продовження нашої боротьби”. [69, с. 223]

С.Петлюра підходив до розгляду українсько-польського союзу з позиції прагматизму, він усвідомлював, що найбільшу небезпеку для становлення української державності буде становити російський імперіалізм, а не Польща зі своїми експансіоністськими намірами. Втім, варто відзначити, що Петлюра не перебував у полоні ілюзій стосовно Росії та Польщі. У одному із своїх листів до Військового міністра він писав: “Коли я в квітні 1920 р. робив умову з поляками, то мав на увазі визначним політичним актом розпочати уперту боротьбу серед нашого громадянства з його нахилами та тенденціями політичних порозумінь і договорів з Москвою, яку вважаю за історичного і вічного ворога нашого... З історії ми знаємо, що поляки-кепські колонізатори і їхня експансія на схід, себто до Дніпра, на протязі цілих віків нічого, врешті, не дала. Так само не дадуть певних наслідків і змагання їхні зробити своєю Волинь чи Полісся, яку б в наші дні націоналістичну та шовіністичну політику вони там не проводили, бо отпорна сила українського народу є сильнішою од польських шовіністичних потуг і переборюючих потенцій. Думаю, що й поляки починають розуміти, що шляхи на схід - до Дніпра, до границь 1772 р., ніколи не запровадять їхню державність в

обставини непохитні та забезпечуючі міцне, стає існування Польщі як держави” .[68, с. 532]

Проте чисельна українська політична еліта рішуче засудила варшавські домовленості як такі, що не відповідали концепції соборності України. Зокрема, гострій критиці піддали Варшавську угоду соціал-революціонери. Про, що свідчить їх постанова “Про поточний момент” від 7 травня 1920 р. ЦК Української партії соціалістів-революціонерів підкреслював: “Спроби голови бувшої Директорії С.Петлюри за допомогою Польщі відновити українську державність не відповідає інтересам українського трудового населення, веде за собою контрреволюцію польську і російську, порушує соборність українських земель, не має під собою ніякого сталого ґрунту, а тому можливий її успіх буде тимчасовим і приведе українську державу до нової, ще страшнішої катастрофи і руїни.

Акти, укладені С.Петлюрою у Варшаві, є цілком незаконними і ні для кого з громадян Української Республіки не обов'язковими, як акти, що зроблені без вияву організованої волі трудового народу України і розділяють українську територію та єдність її трудових мас”.[52, с. 13-14]

Згодом на конференції соціалістів-революціонерів, що проходила в Празі 22-24 травня під керівництвом М.Грушевського, О.Жуківського, М.Шаповала було прийнято резолюцію, в якій С.Петлюру названо “авантюристом” і “українським зрадником”, а Варшавський договір оголошено за “неправний”.

Досить негативно сприйняли Варшавську угоду ліві соціал-демократи на чолі з Винниченком, які проїнявшись комуністичними ідеями, відкрито іменували себе українськими комуністами і дотримувались орієнтації на більшовицьку Москву.[155, с. 33] М.Шаповал крім того зазначав, що “похід Петлюри з польськими військами на Україну взагалі дуже розбив політично всі українські сили і позбавив їх всякої моральної мужности”.[198, с. 184]

Газета “Громадська думка”, яка ставила під сумнів щирість польських планів щодо України небезпідставно запитувала: “Чого ж надіється польський уряд заключаючи договір з людьми за котрими не стоїть ніхто, котрі не те що не репрезентують цілого українського народу, але перестають вже в значній мірі реперезентувати свою політичну партію. Чи Польщі потрібне справжнє порозуміння народу з народом, держави з державою”.[301]

Найслабкішим місцем Варшавської угоди українські політичні кола вважали визнання кордону по р.Збруч. З цього приводу галицький політичний центр у Відні добирав найрізкіших епітетів на адресу С.Петлюри, звинувачуючи його у зраді і в тому, що він “вирікся” Галичини та “продав” її за союз з Польщею . Суттєвим аргументом проти таких звинувачень є те, що Польща практично володіла Східною Галичиною з тих пір, як рішенням мирної конференції в Парижі отримала мандат на управління цим краєм протягом 25 років.

У свою чергу, галицький соціал-демократ С.Вітик, що був в минулому головою Всеукраїнського трудового конгресу, називав С.Петлюру “узурпатором” і акцентував свою увагу на тому, що угода з Польщею є недійсною. Крім того він пропонував уряду Радянської Росії “приступити негайно до мирових переговорів” з УНР.[155, с. 33]

Отже, не залишає сумнівів той факт, що угода створювала сприятливий ґрунт для зближення українських лівих сил з більшовиками. Опираючись на сукупність незаперечних фактів та аргументів, І.Мазепа доводив, що підписання

Варшавської угоди, не було сприйнято позитивно народними масами, а лише викликало нове невдоволення урядом УНР. "...Серед самого населення Правобережної України... ледве чи які союзники могли бути більш непопулярними, ніж ті, яких придбав собі Головний Отаман УНР..." - стверджував Д.Дорошенко .[120, с. 521]

Проте не можна залишити повз уваги той факт, що ідею українсько-польського союзу підтримало чимало відомих галицьких діячів, зокрема В. Темницький, С.Баран, М.Ганкевич, митрополит А.Шептицький, який у розмові з А.Лівицьким висловив думку, що в даній зовнішньо-політичній ситуації "...нічого іншого не залишалось, як піти на заключення Варшавського договору".[64, с. 3]

Між іншим радикал-демократи О.Лотоцький, О.Шульгін, Ф.Слюсаренко, К.Мацієвич, М.Славінський, М.Левицький, які осіли в Празі і заснували там партійну громаду також позитивно сприйняли ідею польсько-українського союзу і намагались об'єктивно підійти до оцінки Варшавського договору.

У даній площині особливої ваги набирають висловлення відомого дипломата та історика О.Шульгіна, в яких зроблена спроба дати аргументовану відповідь запальним критикам квітневих домовленостей. "Що справді мав робити С.Петлюра в 1920 р.,- писав О.Шульгін,- Україна горіла ще в огні страшних повстань, все кипіло і чекало тільки організуючої сили. Чи міг тоді провідник держави нашої відмовитись від нової можливості знов кинутися у бій за визволення батьківщини. Хто пропонував йому спілку. Поляки, історичні вороги України, ті, що ще вчора бились за Львів.... Чи можна було йти з ними разом. Це була ціла революція в українському світогляді. Але де ж інший вихід з становища . Хто запропонував інший план... . Лишатись оточеним ворогом з усіх боків як в 1919 році, це значить на віки покласти край над визволенням України. Історія поставила перед українським провідом запит: Захід чи Схід. - Петлюра обрав Захід і мав повну рацію".[202, с. 23] Зокрема, на закид, що Петлюра "продав" та "зрікся" Галичини О.Шульгін відповідав: "Ніхто не зрікався жадних земель українських, Симон Петлюра примушений був під натиском сили і непереможних обставин, тільки визнати те, що було фактом, визнати ті кордони, які вже посідала в той момент Польща, які були встановлені нею силою зброї... . Що ж до Галичини, то справа її мала ще рішатися Лігою Націй чи Радою амбасадорів, що засідали в Парижі... Найшлись "генії", що твердять буцім то Симон Петлюра по договору 1920 р. погодився на Україну "від Збруча до Дніпра" . В дійсності українська сторона, складаючи договір і примушена визнати кордони українсько-польські, які їй, натурально, були не до-вподоби, потребувала хоч тої компенсації, щоб польська сторона зріклася своїх історичних кордонів 1772 р., себто земель, що тяглися аж до Дніпра... . Але договір 1920 р. абсолютно не окреслював східних кордонів України, які мали бути встановлені в наслідок війни..." .[202, с. 24-25]

Критичних зауважень та побоювань, звісно договір викликав чимало та суть мабуть полягала в його спроможності радикально змінити суспільно-політичну ситуацію в Україні та встановити лад у відносинах з Польщею.

Вкрай неоднозначну реакцію угода викликала у польському суспільстві. Адже віки непорозумінь, численні конфлікти й конфронтації між двома народами далися взнаки. Польський урядовий блок, ставився позитивно до цієї угоди і розцінював її як "розумну польську східну" політику.[248, с. 255] Проурядова преса з "Кур'єром польським" та "Кур'єром поранним" розглядала домовленості

з С.Петлюрою як “акт польського розуміння становища”, які належним чином відповідають польським історичним традиціям та стануть гарантом захисту Польщі на сході.[106, с. 159] Досить стримано сприйняли підписання договору польські соціалісти.[232, с. 47] Вони, хоча і прагнули створення незалежної України, не схвалювали ведення військових дій проти більшовиків і виступали за проведення мирних переговорів.[263, с. 196] Націонал-демократи та партії центристської орієнтації різко виступили проти ідеї заключення союзу з Україною. Східну політику Пілсудського праве крило оцінювало як “повну азарту і ризику”, “неясну і непевну щодо цілей” і як таку, що послаблює польські позиції на Заході.[106, с. 159] Представник ендецького табору С.Грабський, що був головою сеймової комісії із закордонних справ, у зв’язку із своєю незгодою демонстративно подав у відставку. Інший націонал-демократ С.Гломбінський розцінив договір, з огляду на польські інтереси як небезпечний та шкідливий.

Крім того політичні дії Пілсудського направлені на підтримку УНР, були позитивно оцінені його прихильниками. Виступаючи в сеймі 24 квітня І. Дашинський заявив, що польсько-українська угода сприятиме створенню підґрунття самостійності та незалежності України і важлива як для Польщі так і для України. У свою чергу, газета “Dziennik Ludowy” акцентувала свою увагу на тому, що цим політичним пактом Польща створила сприятливі умови для свого державного існування.[232, с. 47]

Під час підписання угоди з УНР Польська Партія Соціалістична (ППС) домагалась перед урядом аби “принцип самовизначення кресових народів” був поставлений “з усією ясністю”. [258, с. 225-226] Неможливість вирішення українсько-польських проблем без суттєвих поступок та інкорпоративна політика націонал-демократичного табору, що прагнув приєднати захоплені території, в результаті успішних військових дій проти більшовиків до Польщі, призвели до певних змін позицій демократичної лівиці. Рішення 17 конгресу ППС (травень 1920 р.) свідчили про підтримку УНР у її боротьбі за незалежність, але зазначалось, що навряд чи можливо вирішити українське питання військовими методами.[56, с. 9, 17]

В підсумку польсько-український союз призвів до загострення суперечностей між прибічниками федералістської та інкорпораційної ідеї. “Безліч дрібних і середніх урядовців і та хмара реферантів трималась власне “народової” лінії, - констатував згодом Ковалевський М., - вони маскували своє наставлення, одночасно стараючись звести концепції Пілсудського нанівець. Цим пояснюється брак зброї для українських частин”. [277, с. 592-593]

У польської преси, у цілому польсько-українське порозуміння викликало попри оптимістичні сподівання, не безпідставні занепокоєння і вкрай негативну реакцію.

Зокрема, газета “Варшавське слово” схвально оцінювала українсько-польські домовленості. “Не дивлячись на безперечні переваги, яку дає Польщі цей договір, однак без сумніву шойно він дає дійсну реальну основу державній незалежності України... і не може потягнути за собою признання і зі сторони держав антанти, що сьогодні прислухаються до голосу Польщі” - стверджувало “Варшавське слово”. [315]

С.Грабський, даючи коментар “Gazeti Warszawskij”, не приховував свого розчарування у політиці Польщі щодо України. “Прямо пагубним для Польщі було б сьогодні, - підкреслював він, - так пильно висунуте на фронт нашої східної

політики формування польською силою буферної України. Стільки разів говорилося про легкодушність яких-небудь договорів з Петлюрою, який не має на Україні достатнього ґрунту і тому мусив втікати з неї під польський протекторат”.[322]

“Нова реформа”, у свою чергу, писала: “Ясно бачимо небезпеку, які можуть загрожувати нашій державі на випадок невдачі... Та з другої сторони не можна замкнути очей на необчислені користі, які може принести вдалість цього плану польській державі”.[317]

“Газета львовська” 30 квітня повідомляла: “Заклучення і підписання польсько-українського договору сталося фактом. Перемиг здоровий інстинкт, що в цілях забезпечить зростання польської могутності, як в ім’я незалежності України необхідне порозуміння”.[316]

В статті львівського органу Польської Партії Соціалістичної (PPS) “Признання незалежності України” простежувалась певна стурбованість щодо подальшого розвитку подій на українських землях, зокрема, підкреслювалось: “Теперішній акт польського уряду мусить бути оцінений тверезо... лаштуються в дорогу до своїх маєтків польські магнати, щоб відібрати фільварки у селян і розбурхати суспільну завірюху”.[301]

Польський історик П.Вандич з часом стверджував, що Ю.Пілсудський в одному із інтерв’ю Лондонському “Дейлі Ньюз” іменував свій союз з Україною “експериментом”, що суперечив більшій частині польського та українського суспільств. І все ж таки, як зазначає Вандич, політичний лідер Польщі щиро прагнув успіху того “експерименту”, оскільки був вірний федералістичній концепції.[264, с. 20] Польський лідер зазначав: “Коли йдеться про мою українську політику, то це експеримент. Я є тим, хто втягнув Польщу в це діло, тому можу сказати, що даю тепер українцям шанс. Якщо їм удасться, то вдасться; не досягнуть успіху, то не матимуть його...”[114, с. 44]

До речі, доцільно відзначити той факт, що Петлюра не покладався на політичний романтизм, а оцінював ситуацію з позиції тодішніх реалій. “Чи думаєте, що я сліпий, і нічого не бачу? - висловився Петлюра 1 травня 1920 р. у розмові з І.Огієнком. - Але ж пригляньтесь ж лишень до всього уважніше: чи маємо якийсь інший вихід із сліпого заулка, куди загнала нас зла доля? Чи ми самотужки при наших розбитті та безсиллі справді зможемо що зробити? Чи ви самі добре не знаєте, що з поляками треба бути або приятелями, або ворогами. Нейтральними з ними не можна бути. Я вибрав першу конечність, бо на другу у нас нічого нема...”[165, с. 322]

Україна за вкрай складних умов, коли вона поступалась Польщі за усіма показниками суспільно-політичного життя, не здатна була ефективно та дієво забезпечувати свої інтереси у форматі цілковитої ізоляції.

По своїй суті польсько-українська угода була далекою від рівноправного партнерства, оскільки сили та можливості сторін не були тотожними. До того ж Україна фактично перебувала на межі ліквідації. Цей факт визначав повну залежність України від польської держави та ілюстрував слабкість її позицій.

Полемізуючи з С.Петлюрою з приводу підписання Варшавського договору, І.Мазепа виказав свою недовіру полякам, які “не вважаючи ні на які умови і договори, робитимуть на Україні, що захотять”. Проте С.Петлюра “не дивився на справу так песимистично”. “Наш договір з поляками підписаний за активною допомогою Франції, - зазначав у розмові з І.Мазепою С.Петлюра. –

Отже, поляки не зможуть нам безконтрольно диктувати свою волю. До того ж Пілсудський є прихильник самостійної України...Мусимо дивитися на Варшавський договір, як на тимчасовий вихід із тяжкої ситуації. Треба нам якось зміцнити свої сили для того, щоб продовжувати боротьбу з нашим головним ворогом Московщиною”.[155, с. 20]

Отже, Петлюра покладав певні надії на Францію, в якій щоправда, польсько-український альянс викликав не адекватну реакцію. Міністерство закордонних справ Франції було стурбоване східною політикою поляків, які прагнули відродити країну в межах 1772 р., що на думку французьких політиків загрожувало державному існуванню Польщі, навіть з наданням автономних прав непольському населенню. Інших поглядів дотримувались військові кола Франції, які підтримували дії Пілсудського і вважали, що польсько-український союз з часом зміцнить польську державу.[212, с. 157]

Зважаючи на перебіг польсько-радянської війни, французький уряд, розглядав питання щодо можливого визнання України, але при цьому займав очікувальну позицію, яка в основному залежала від наслідків польсько-українського походу та спроможності українського проводу налагодити державне життя та стабілізувати становище на Україні.[35, с. 155]

Англійська “Manchester Gardian” розцінювала “варшавське українсько-польське порозуміння, згадуючи про всі переходи української політики як останній виступ шкідливий авантюризмом, який тільки те й зробив, що збільшив руїну у Східній Європі”.[308]

Зокрема, один з урядових оглядів закордонної політики УНР підкреслював, що польсько-український договір “відтягав” Річ Посполиту Польську від “можливого” союзу з Росією і сприяв послабленню політичних позицій більшовиків на міжнародній арені. В підсумку зазначалось, що завдяки Варшавській угоді УНР одержувала “моральну допомогу у формі визнання де-юре державної суверенності і реальну підтримку на політичному, мілітарному і фінансовому полі” і що ціною цієї угоди УНР зруйнувала “бар’єр, що загороджував їй дорогу в Західну Європу”.[31, с. 5]

Д.Дорошенко згодом відмічав, що “польсько-український союз 1920 р. зустрів дуже мало прихильників серед українських кіл закордоном”. Проте Дорошенко не міг не відзначити, як на його думку, позитивну сторону Варшавської угоди: “Вона (УНР) була визнана Польщею, організувала за її допомогою невелику, але справжню регулярну армію, під проводом не “отаманів”, а дійсних досвідчених генералів та офіцерів; ця молода українська армія дуже добре себе показала в боях”.[120, с. 521]

Польсько-український союз, зокрема, став об’єктом обговорення серед широкого кола дипломатичних представництв України. 18 серпня 1920 р. у Відні відбулась нарада послів і керівників українських надзвичайних дипломатичних місій, що була скликана Міністерством закордонних справ. Наступного дня на нараді було обговорено питання про Варшавський договір у широкому зовнішньо-політичному аспекті. Погляди присутніх дипломатів не були в усьому однастайними. Більшість з них критично поставились до квітневих домовленостей. Так С.Шелухін у своєму виступі доводив, що “через заключення договору з поляками ми нажили за кордоном багато собі ворогів”. Такі висновки впливали із оцінки угоди англійськими політиками, а ті з ким Шелухін обговорював цю проблему підкреслили: “Ви пішли під покров нашої утриманки і

ми тепер не знаємо з ким ми маємо говорити”. В підсумку як свідчить протокольний запис наради, Шелухін “намітив два неприємні для нас моменти. Перший момент - це невиразність в обґрунтованості нашої державності в договорі і другий момент - це відступлення частини нашої території полякам. Можна також сказати і про невиразність прав нашого народу на зайнятих поляками територіях. Отже, договір за словами українського політика “не давав нам великого плюсу”.[27, с. 6]

Критично оцінював договір з Польщею також голова української дипломатичної місії в Італії Д.Антонович, який зробив акцент на тому, що Україна змушена була підписати договір та мала “використовувати його як слід”. Адже він дотримувався думки, що для України у зв’язку з тим, що створювалась нова політична ситуація, “вигідніше нове угруповання - Англія, Німеччина, Італія”. Така позиція Антоновича визначала новий напрям української зовнішньої політики і була обумовлена зростанням протиріч серед держав переможниць у першій світовій війні.[27, с. 10] У зв’язку з цим ряд дипломатів підтримали ідею багатовекторності та гнучкості зовнішньої політики України.

Посол УНР в Австрії Г.Сидоренко розглядав Вавршавський договір як факт з яким потрібно рахуватись і зазначав, що головним його результатом є “визнання нашої самостійності” і надалі підкреслював “коли ми тепер будемо і далі вести однакову лінію політики, то так само програємо справу як до цього програвали”.[27, с. 9]

У свою чергу, український посол в Угорщині М.Галаган сприйняв угоду з поляками з негативної сторони, вказавши на відсутність “наслідків зреалізування цього договору”. Також він підкреслював, що Варшавський договір не призвів до налагодження стосунків з Францією, яка і надалі не визнавала УНР.[27, с. 7] З часом М.Галаган писав, що на засіданні у Відні серед українських дипломатів сформувались два різнобічних по своїй суті погляди. Для одних Варшавський договір був політичним успіхом на дипломатичному фронті. В інших договір не викликав оптимізму, оскільки вони вважали, що поляки використали важке становище українського уряду і змусили його підписати: “невигідний для України договір, на підставі значних територіальних та економічних поступок”.[275, с. 263]

Критичну позицію щодо наслідків договору займав голова української дипломатичної місії в Голландії і Бельгії А.Яковлів, який до речі стверджував, що “...ні одна сторона не додержала цього договору і не було ні одного моменту, коли б польський уряд не ламав би цього договору. Теж саме було і в Спа (Бельгія), де польський договір не дав доказів визнання цього договору”.[27, с. 9]

Іншої кардинально-протилежної думки дотримувався міністр фінансів Х. Барановський, який вважав, що угода з Польщею дасть змогу УНР подолати кризову ситуацію, в якій вона опинилася. Крім цього він звернув увагу на те, що союз “висунув нас широко в Європу і тепер є можливим заключити договори з різними державами і вести переговори”.[27, с. 7]

Отже, нарада у Відні засвідчила різномаяття поглядів українських політиків щодо Варшавської угоди.

Український провід розумів та усвідомлював усі тяжкі умови та наслідки квітневих домовленостей, що призвели до значних територіальних втрат України. І все ж таки українське керівництво сподівалось та поклало надії на те, що успішна війна проти більшовиків дасть змогу переглянути кабальні умови

договору. Міністр закордонних справ А.Ніковський писав українському послу в Німеччині М.Поршу: “Наслідки українсько-польської угоди в найбільшій мірі накреслить не договір а внутрішнє становище нашої держави і її опірна сила агресивним тенденціям зовні. ...Наші успіхи в боротьбі з більшовіками відкрили б для нас можливі ревізії українсько-польського договору, якою були б значно усунені всі шкідливі для нас пункти цього договору”.[34, с. 15] М.Порш не будучи прихильником польсько-українського союзу, все ж таки відзначав його значимість та важливість для становлення української державності. “Це був крок уперед з погляду міжнародного взагалі і українського зокрема..., - зазначав він.- Договір цей дав нам змогу зберегти зародки і традиції організованої державності, з котрих при сприятливих обставинах міг вирости і урядовий апарат, і військовий , і сама держава. Цей договір був продиктований для нас, як для державних мужів історичною необхідністю і разом з тим став нам потрібною паузою для відпочинку”.[155, с. 37-38]

Досить виважену оцінку договору дав український політичний діяч М. Ковалевський. “Варшавська умова з квітня 1920 р., - констатував він - була тільки спробою унормування українсько-польських відносин на ширшій платформі і то спробою невдалою, не тільки тому невдалою, що її реалізація не вдалася, але ще й тому, що вона не вирішила справи західно-українських земель і в разі, коли б спільний похід на Київ навіть і вдався, то ця проблема залишалась би тягарем і могла б перекреслити найкращі зусилля як українських, так і польських конструктивних чинників... . Але основна ідея українсько-польського порозуміння на ширшій принциповій платформі все ж залишилась і на пізніші часи і в цьому полягає значення квітневої умови при всіх її недокладностях і неясностях”.[275, с. 629-630]

Не помітив або не хотів помічати того позитиву, що на той час усе-таки давав договір для боротьби з більшовизмом у своїй праці С.Шелухін, який категорично стверджував: “З того договору Україна нічого доброго для себе не мала й мати од його не могла й не може... Маємо не тільки моральні, а й всі правні підстави відкинути цей договір, утворений без уповноваження й проти інтересів українського народу..., як неправний, юридично порочний в своїй основі й походженні, а тому недійсний для правного виконання...”.[200, с.4]

Між тим оцінення договору з юридичної точки зору за тих складних обставин, що оповили Україну та ще й так прискіпливо як це робить С.Шелухін, наштовхує на думку відсутності у останнього відчуття тогочасних реалій. У даному сенсі резонно навести записи, зроблені С.Єфремовим у щоденнику від 2 січня 1927 р.: “Довго, беззубо, вертаючись раз-у-раз до одного і того самого, переживує Шелухін той нещасний акт і не знати, кому і навіщо те здалося? Я так розумію, що то був акт розпачу і останньої спроби вдержатись з українською державністю і дефектів у ньому сила, сказати б - суцільний дефект. А Шелухін серйозно забирається до нього з критикою та аналізом, перевертаючи всю юридичну аргументацію, забуваючи, що до того часу, коли після Любара загинуло все, не можна з правними аргументами підходити”.[123, с. 448]

Досить непросто розглядається у сучасній вітчизняній історіографії питання сутності Варшавського договору. Головний акцент українські історики зміщують на доказ вкрай критичного становища УНР в період підготовки і підписання умов угоди. Український дослідник О.Павлюк схиляється до думки, що Варшавська угода була “політичним компромісом, коли слабша сторона була

змушена піти на більші поступки”. [170, с. 8] Історик І.Лисяк-Рудницький вважав, що договір “не був партнерством між рівними: він радше встановлював польський протекторат над Україною”. У підсумку учений зазначає, що “він прийшов запізно”. [92, с. 144] У одній із своїх публікацій історик В.Сергійчук висловив думку, що “успішний спільний похід українських військ разом з поляками аж до Дніпра... повністю підтвердив правильність квітневої угоди у Варшаві. І якби не зрадницька політика Пілсудського щодо неї пізніше, в березні 1921 р. в Ризі, то ця політична акція не сприймалася б так боляче українським громадянством”. [71, с. 25] Проте частина істориків не поділяє даних поглядів, зокрема В.Солдатенко вважає, що висновок про правильність варшавських домовленостей, позбавлений достатніх підстав. [181, с. 22] З чим рішуче не може погодитись дослідник С.Литвин, який стверджує, що договір варто сприймати “як об’єктивну необхідність отримати військову і політичну підтримку союзницького чинника проти більшовицьких сил”. [152, с. 369]

Також позитивно й оптимістично оцінюють договір історики Т.Зарецька, І.Лісевич, І.Срібняк. Разом з тим більш зважено аналізує українсько-польський договір Л.Зашкільняк, який трактує його як “малопродуктивний” і зазначає при цьому, що “марш на Київ польських та українських військ у 1920 р. мав зворотні наслідки, внісши нові антагонізми до українсько-польських взаємин”. [99, с. 47]

Польський історик В.Серчик вдається до критичних оцінок союзу між Польщею та Україною і зокрема, підкреслює факт незацікавленості польських керівних кіл у зміцненні свого союзника як претендента у майбутньому на Східну Галичину. [254, с. 82-88] В цілому ж, польські дослідники позитивно оцінюють українсько-польські домовленості, зазначаючи при цьому, що вперше протягом кількох століть договір створив ґрунт для співпраці двох сусідніх народів і у тому числі для співробітництва польських владних структур і екзильного уряду УНР. [273, с. 207-219]

Отже, завдяки політичним поглядам Пілсудського і Петлюри, їх особистим відносинам і домовленостям був прокладений шлях до підписання Варшавського договору. За умов загрози державному існуванню України, відсутності інших альтернатив цей договір був конче необхідним. Але для УНР він виявився вкрай важким. Квітневі домовленості були позбавлені ознак рівноправного партнерства, носили принизливий та несправедливий характер. Проте годі було сподіватись, що УНР перебуваючи практично на межі ліквідації досягне вигідних умов договору. Тому угоду слід розглядати не лише в площині, що визначала роль і місце України у стосунках з Польщею, а й в тій, що встановлювала цілі і завдання.

Загалом сценарій Варшавського договору був добре продуманий польською стороною. Пункти політичної та військової конвенцій в основному відбивають інтереси Польщі. Адже в основу умов угоди були закладені принципи політичного реалізму, що створювали для Польщі переваги, яка намагалась використати їх сповна у співробітництві з Україною.

Утім, угода українському керівництву надавала шанс у розбудові державності і водночас створювала досить обмежені умови для самостійної боротьби проти більшовицької Росії. За браком взаємності з боку Польщі, угода - це власне була увага на особистих засадах, яка з часом мала призвести до дистанціювання між державами.

Значна частина українських політичних сил не сприйняла політичний пакт між Польщею та Україною і критично оцінювала трактати Варшавської угоди, особливо в тій частині, що визначали польсько-українські кордони. Лише невелике коло політиків, що прихильно сприйняло задум Петлюри, намагалось пояснити та виправдати новостворений союз з Польщею. Не мав широкої підтримки договір і в польському суспільстві, оскільки він суперечив основним концепціям, що визначали ставлення до України та шляхи розвитку відносин з Росією.

І все ж таки, Варшавський договір попри всі нарікання та різку критику мав непересічне значення для України та Польщі, оскільки сприяв продовженню боротьби за національні інтереси, оформленню механізмів взаємодії між Польщею та Україною, що ґрунтувались на співвідношенні сил в політичній, військовій та економічній сферах, закладав підвалини розвитку відносин між двома країнами на широкій платформі та створював нову політичну ситуацію в Європі.

3.3. Наслідки та значення польсько-українського союзу.

Невизначеність та відсутність прозорості у відносинах з Росією й дані про концентрацію більшовицьких сил на кордоні з Польщею спонукали Пілсудського взяти стратегічну ініціативу у власні руки і тим самим завдати превентивного удару по ворогу. З цією метою польський лідер форсував підписання угоди, оскільки процес підготовки до війни з більшовиками був на завершальній стадії. 17 квітня 1920 р. був підписаний план Київської операції, який у цілому передбачав розгром Південно-Західного фронту Єгорова та зайняття Правобережної України, з подальшим переміщенням на північний напрямок з метою розбиття військ Західного фронту більшовицької Росії.[160, с. 244]

Звісно Ю.Пілсудський зазделегідь готувався до військового походу на Україну, адже здійснити підготовку до проведення воєнної широкомасштабної кампанії після підписання Варшавського договору було неможливо. При цьому за свідченням Стахова М. “Пілсудський ладив офензиву в основі тільки польських військ, а українські збройні сили мали давати тільки політичне оправдання для польського походу по Дніпро. Це політичне оправдання для Пілсудського і його уряду було конечне і без нього він не міг розпочинати походу, який був готовлений раніше місяцями”.[186, с. 130] Тільки війна з більшовиками і цілковита перемога над ними відкривали перед Польщею шлях, що вів до утвердження власних амбіцій та інтересів.

Після підписання доленосних документів, 25 квітня під гаслом “За нашу і вашу вольність” розпочався спільний наступ польських та українських військ на фронті протяжністю до 500 км. Польські війська проводили наступальну операцію трьома арміями, що нараховували в загальному 150 тис. чоловік. Їх підтримували сформована в Бресті шоста українська дивізія під командуванням М.Безручко та друга О.Удовиченко, що діяли на лівому та правому флангах польської армії. Чисельність наступаючих українських військ становила 14 тис. чоловік (за підрахунками Б.Гудя та В.Голубка близько 20 тис. чол.[114, с. 28])

У своїй відозві до українського народу від 27 квітня С.Петлюра підкреслював важливість та значення союзу з Польщею, який дасть змогу

продовжити боротьбу за українські інтереси. “Три роки, український народ, боровся Ти сам, забутий всіми народами світу, - констатував С.Петлюра.-... Польський народ в особі начальника Йосифа Пілсудського і в особі свого уряду вшанував Твою державну незалежність... Польська республіка ввійшла на шлях подання реальної помочі Українській Народній Республіці і її боротьбі з московським більшовизмом, даючи спрмогу формуванню у себе відділів української армії. Ця армія іде боротися з ворогами України. Але сьогодні ця армія бореться вже не сама, але разом з польською армією проти червоних імперіалістичних більшовиків, котрі загрожують також свободі польського народу. Між урядами України і Польщі прийшло до порозуміння, на підставі якого польські війська увійдуть разом з українцями на територію України як союзні проти спільного ворога, а по успішній боротьбі польські війська вернуться до своєї вітчизни. Спільною боротьбою здружених української і польської армій направимо помилки минулого і...освіtimo новий період дружби українського і польського народів”.

Ю.Пілсудський у своєму зверненні до українського народу намагався довести, що похід польських військ на Україну буде сприяти визволенню українців від більшовицької небезпеки, тим самим виправдовувалась причина появи поляків на українській землі та приховувались справжні наміри Польщі щодо України. “По моєму наказу військо Посполитої Річі йде поперед, вступаючи глибоко на землі України. - писав Пілсудський. - Довожу до відома населення цих земель, що польське військо усуває з теренів, які населені українським народом, ворожих окупантів. Проти яких з зброєю в руках повстав український народ, захищаючи свої хати від насильства, розбою і грабіжництва.

Польське військо зостанеться на Україні на час, потрібний для того, аби правний український уряд міг переняти владу на тих землях. З хвилиною, коли уряд Української Народної Республіки покличе до життя державну владу, коли на кордонах стануть озброєні охоронці українського народу, здібні забезпечити цей край від нової навали, а вільний народ буде в силі сам вирішити свою долю, польський жовнір повернеться в межі Річі Посполитою Польської, виконавши почесне завдання боротьби за волю народів.

Разом з польським військом на Україну повертають ряди відважних її синів під командою Головного Отамана Симона Петлюри, які в Річі Посполитій Польській знайшли притулок і допомогу в найтяжчі дні життя українського народу.

Я вірю, що український народ напружить всі свої сили, аби при допомозі Річі Посполитої Польської виборити собі волю...” [155, с. 6-7]

Красномовні відозви С.Петлюри і Ю.Пілсудського до українського народу, перш за все носили пропагандистсько-антибільшовицький характер і в підсумку не сприяли вирішенню суспільно-політичних та соціальних проблем. Крім того вони створювали підґрунття для більшовицької агітації. Між тим польські військові вступаючи на українську землю, перебували у полоні змішаних почуттів. З огляду на давні українсько-польські антагонізми полякам потрібно було вдавати приязне ставлення до свого союзника.

Для Пілсудського підписання варшавських домовленостей було важливим політичним кроком, зроблений всупереч поглядам Антанти та впливових сил Польщі. Зокрем, цей договір не відповідав векторові східної політики сеймової комісії закордонних справ Польщі, яка була противником наступальних дій і

лише у випадку більшовицької агресії виступала за проведення оборонної війни. Звісно такий стан речей в урядових колах Польщі знижував спроможність успішної реалізації висхідних українсько-польської ідеї.

Спільний польсько-український наступ розвивався досить успішно. Головне вістря атаки було сконцентроване по 12-й армії, яка в результаті боїв зазнала суттєвих втрат і без опору відступила до Дніпра. Наказ Ю.Пілсудського про припинення наступальної операції з 28 квітня врятував 12-у армію більшовиків від цілковитого розгрому. Не вдалося зупинити союзних військ і 14-й армії, яка з боями відступила у східному напрямку. 26 квітня польсько-українське військо зайняло Житомир, а згодом і Вінницю. На початку травня до союзних військ приєдналась армія “зимового походу”, яка почала діяти на правому фланзі 6-ої польської армії. 6 травня об’єднані збройні сили Польщі та України увійшли в Київ, який був заделегідь залишений більшовиками. Це був важливий крок на шляху утвердження української державності. Зокрема, польський “Naprząd” писав в ті дні: “Польське військо взяло Київ. Взяло воно не для себе, а для того, щоб він став столицею незалежної України”. [320]

З цього приводу Петлюра і Пілсудський обмінялися телеграмами. У своїй депеші С.Петлюра підкреслював: “Кров, яку пролили дві армії на полі боротьби за свободу і незалежність наших республік, міцно об’єднає два братніх народи у спільному житті, надасть їм почесну роль у колі народів Світу”. У відповідь Ю. Пілсудський писав: “Відбувається боротьба за нашу і вашу свободу проти спільного ворога... Я переконаний, що порозуміння між Українською та Польською Республіками, закріплені спільною боротьбою, принесуть славу й довгий добробут обом народам”. [247, с. 157]

Апогеєм київської операції став спільний парад польсько-українських підрозділів на Хрещатику 9 травня 1920 р. Проходження 6-ої Української дивізії газета “Громадське слово” описувала так: “Здалеку замаяв жовто-блакитний український прапор. Величезна маса народу рушила назустріч українській частині, що підходила до Думи. Вигуки: “Слава!”, “Слава самостійній Україні!” залунали навкруги. В повітрі замаяли хустки, шапки, а вояків майже закидали квітами”. [302]

Д.Дорошенко стверджував, що “звістки про успіхи союзних військ весною 1920 року не викликали ніякого ентузіазму, ніхто не вірив у їхню тривкість”. [120, с. 521]

Проте у Польщі серед прихильників федералістської програми запанувала впевненість у сприятливому результаті війни. Польська преса, у свою чергу, піддала гострій критиці концепції “народових демократів” в українському питанні. [323] Львівська “Dziennik Ludowy”, зважаючи на відверте несприйняття націонал-демократичним табором лінії Пілсудського в українському питанні, стверджувала, що така обставина може перекреслити “найшляхетніший почин” і призвести до краху, до того ж зазначалось, що “в цілій українській виправі її слабкою стороною є брак сильного справжнього піднесення в українському суспільстві. [301] “Век нови” від 5 травня 1920 р. заперечував трактування, що “Польща йде здобувати вітчизну для свого ворога”. Газета висловлювала думку, що похід на Київ не був продиктований “поглядами симпатії, а тільки поглядами стратегічно-політичного характеру”. [325] “Rząd i wojsko” сміливо заявляло, що “Польща на сході підійме діло, яке для Заходу з часом може зробитися взором”. [301] Більш прагматичним і не далеким від істини у своїх заявах було “Слово

польське”, яке зазначало: “Безвартісне від самого початку зречення зі сторони Петлюри прав до Червоної Руси, Холмщини, Підляшшя і кількох повітів Волині. А далі встрягне в авантюру, якої не можна передбачити. Ця політика є так фантастична, нереальна і шкідлива, що виправдати її могла б в очах самих творців тільки якась дуже субтельна й далекозора гра...”. [318]

Утім, Польщу охопила справжня ейфорія з приводу переможних дій польських військ на фронті. Ю.Пілсудського з величавим тріумфом вітали у Варшаві, порівнюючи його виступ з доблестними походами Болеслава Хороброго і Яна Собеського. “В цілій Польщі, - писав “Naród”, - успішний наступ на більшовицько-російському фронті викликав велике піднесення та ентузіазм. В численних урочистих привітаннях уславлялось польською громадкістю Польське військо та його Вождь, Начальник Панства Пілсудський. Магістрат м. Кракова, Львова, а також і Ягелонський Університет - урядили урочисті збори на вшанування подвигу польських військ під проводом Начальника Панства”. [321] Загалом огляд польської преси дає змогу стверджувати, що активним та успішним діям українських військ проти більшовиків, вона не надавала належної уваги а у більшості випадках і взагалі цей факт обходила стороною.

Між тим Ю.Пілсудський був цілковито упевнений у власній перемозі. І 6 травня він навіть вдається до конкретизації своїх планів щодо України, суть яких полягала у наступному: підтримати вплив місцевих поляків на Україну, вчинити тиск на формування залежного від поляків уряду Петлюри, показати світовій спільноті, що Україна - це витвір Польщі та забезпечити з допомогою війська використання польською державою українських багатств. [245, с. 79]

До речі, успіхи союзних військ на початковому етапі війни з більшовиками, були зумовлені значною перевагою у силах, оскільки радянське командування не встигло завершити передислокацію своїх частин. Після того як поляки досягнули кордону 1772 р. і припинили наступ, польсько-радянська війна набула позиційного характеру. Адже українські війська, зважаючи на свою малочисельність, провадити активні бойові дії власними силами не могли.

Між тим як свідчить виписка із наказу по Київському окрузі від 22 травня 1920 р. радянське командування готувалось вдатись до украї жорстоких та нещадних дій проти польського населення. Зокрема, у наказі зазначалось: “Зростаючий опір поляків змушує нас дати вказівки партійний працівникам щодо характеру їх роботи. Необхідно, враховувати досвід громадянської війни, визнати єдину безпощадну боротьбу зі всім польським населенням шляхом цілковитого його знищення”. До того ж передбачалось: “провести масовий терор проти заможних селян і взагалі поляків, що приймали будь-яку участь у боротьбі проти радянської влади, конфіскацію хліба, надання допомоги по переселенню прибулої бідноти, проведення повного розброєння”. [315]

Хоча майже все Правобережжя і було визволене від більшовиків, проте світова спільнота не поспішала визнати незалежність України. Американські дипломати в Європі не вірили в успіх українсько-польського союзу і скептично оцінювали його міцність та перспективу. На їх думку суттєвою перешкодою розвитку українсько-польського співробітництва була позиція західних українців, які протягом тривалого часу “перебувають у політичній опозиції до поляків”. [170, с. 12]

Соціалістичну німецьку “Форвертс” цікавило запитання, “яка ціна польсько-української згоди”. “З огляду на давні непорозуміння між двома

народами, - писала газета, - ця нова комбінація правдива несподіванка і неправдоподібно, щоб вона здобулася на симпатії українських сердець”[300]

Польсько-український союз для основної маси селян став несподіваним та неприємним фактом. В одному із рапортів II відділу 3-ої Армії в розділі “Настрій українського населення щодо поляків” повідомлялось: “Таке враження, що воно ще не освоїлось з думкою про польсько-український союз”. Аналогічно сприймали ситуацію і відповідні органи Армії УНР, які доповідали: “З усіх відомостей, що надходять з місцевостей України... видно, що населення не має жодних інформацій про все те, що навколо нього твориться... Характеру і цілей українсько-польської згоди населення не знає і витлумачує цю згоду здебільшого неправильно”. [147, с. 16-17]

Появу поляків на українській землі більшість з них розглядала як звичайну агресію. Проте відношення українського населення до польсько-українських військ на перших порах було прихильне та доброзичливе. Але згодом його настрої і ставлення досить швидко змінилися. Брутальні та варварські дії поляків щодо українського населення, які були позначені погромами та репресіями, знущаннями над служителями православної церкви, враз викликали хвилю протестів та обурення. За свідченням українського повітового комісара М. Скидана: “...Скарг з боку населення Липовеччини не порахувати. Реквізиція худоби, свиней і овець провадилася насильно, часто без залишення жадних розписок під загрозою і т.п. Знищили волосну управу. Всі акти й папери буквально знищили... . Особливо грабували в час відступу. Відступаючі війська хватили підводи й вивозили все, що тільки було цінного”. [110, с. 75]

За свідченням А.Лівицького “агентами польської влади проводиться невинно вивіз різного державного майна і навіть приватного майна... вивезено різного державного майна на мільярди карбованців... місцева влада польська поводить на місцях так як звичайно поводяться окупанти на території, зайнятій по праву війни”. [112, с. 55-56]

І.Мазепа змушений був констатувати, що “поляки встановлювали свою владу (на Поділлі і Волині), поводитись як звичайні завойовники, усували українців з адміністративних посад, забирали й вивозили в Польщу різне майно, особливо залізничне, поштово-телеграфне та ін.”. Тільки за неповними даними українського уряду поляки вивезли лише залізничного обладнання на суму в 45 млрд. польських марок. Крім того польські поміщики вимагали повернення їх земель а також сплати податків за минулі роки. [197, с. 84]

На жаль, такі епізоди польської поведінки, що набули масового характеру, нагативно впливали на перебіг українсько-польських взаємин. Зважаючи на поведінку та відношення польських військ до українського населення уряд УНР підготував проект “унормування польсько-українських відносин”, в якому зазначалось, що “всі польські військові влади, котрі знаходяться на території України, в своїх стосунках з місцевим населенням повинні керуватись виключно законами УНР і стежити за тим, щоб підлеглими їм чинниками ці закони не порушувались... . Польська військова влада не утворює ніяких органів для урядування над цивільним населенням... . Комендатури польські мають виключно етапний характер... . В тих частинах України, в яких згідно з конвенцією тимчасово залишена польська місцева влада, всі обов’язкові постанови, що торкаються цивільного населення, видаються по згоді з представниками уряду УНР. негайно видається наказ про повернення всіх поштово-телеграфних

установ у розпорядження української влади з тим майном, котре в них було в момент заняття польською владою. В керуванні залізницями польська влада обмежується справами військової комунікації та військовим контролем... . Всіма іншими справами відає українське міністерство шляхів”.[155, с. 23]

Польське визволення українського народу від засилля більшовизму, що несло лише розчарування, набуло форм звичайної окупації українських земель. Так формувалась “нова якість” українсько-польських відносин у контексті варшавських домовленостей. Жорстка реальність свідчила про неспроможність і скоріш за все небажання Польщі дотримуватись умов угоди і відповідно контролювати складний процес розвитку подій.

Утім, щоб не перебувати цілком у полоні застарілих, усталених схем та поглядів, варто більш уважено та ретельно підійти до проблеми перебування польських військ на теренах України. Зокрема, у Києві польські підрозділи поводитись на загал як союзники і ще й до того істотно вплинули на процеси налагодження мирного життя в місті. Поляки сприяли відродженню міських органів влади, господарського й культурного життя, забезпечували громадський порядок та ін.[147, с. 208] Але на жаль, така тенденція розвитку подій не стала домінуючою у контексті українсько-польських взаємин у 1920 р.

Складне продовольче становищев в яке потрапили польсько-українські війська вимагало непопулярних дій. Заготовкою продуктів для польських військових підрозділів повинні були займатися українські офіцери-інтенданти, або ж цивільні комісари, але по ряду причин абсолютна їх більшість не прибули своєчасно. Дана обставина вимагала від польських командирів власноруч вирішувати проблему продовольства. І хоча поляки за продукти розраховувались реквізиційними квитками, натомість селяни розцінювали такі дії як грабіж.

Проте польське командування не покладалось цілком на забезпечення харчами своїх військ з боку української сторони. Але доставка продовольства зі складів розміщених у Польщі виявилась справою непростною, оскільки всі продовольчі товари потрібно було перевантажувати у широколінійні вагони, яких на той час істотно бракувало.[147, с. 116-118]

Втома від безладу та розрухи, апатія та байдужість українських селян не сприяли продовженню масової боротьби за національно-визвольні орієнтири. Тим більше загарбницькі дії польських військ на українських землях, аж ніяк не могли викликати масового антибільшовицького повстання, а навпаки вели лише до посилення антипольських настроїв, які були досить сильними в пам’яті селян. Відлуння “духу українсько-польського союзу” витало поза суспільством і не сприймалося всіма його прошарками.

Зрештою, за визначенням історика П.Вандича, “до співпраці із поляками українців штовхав не свідомий, вільний вибір, а нужда”.[170, с. 9] Щодо поведінки своїх військ Ю.Пілсудський вимушений був констатувати: “З цими негідниками не навоюєш. Мене вже повідомляли, що вся смуга, якою ми проходимо, готова спалахнути і повстати проти нас”.[114, с. 29]

З часом підписання Варшавської угоди призвело до суттєво-негативних наслідків, що проявились у руйнації єдиного українського табору, дедалі більшому роз’єднанню галицьких та наддніпрянських політиків.

“...Коли був підписаний Варшавський договір і Наддніпрянська армія почала похід на Україну спільно з поляками, всі вони (соціал-демократи Галичини), за винятком М.Ганкевича, стали казати, що дальша боротьба з

большевиками безвиглядна і що, мовляв, режим польський у Галичині далеко гірший, ніж режим на Наддніпрянській Україні під совітською владою. Приблизно такими самими настроями в той час жили майже всі українці в Галичині” - зазначав І.Мазепа.[155, с. 48] Зокрема, прем'єр-міністр доводить той факт, що договір не сприяв консолідації та об'єднанню українських національних сил. “Деякі наддніпрянські кола прийняли цей договір майже без застережень, немовби свій власний твір - свідчить І.Мазепа. - Наддніпрянські соціалісти і ціле галицьке громадянство без різниці політичних напрямків поставились до нього рішуче ворожо або в кожному разі дуже критично. Особливо велике незадоволення Варшавський договір викликав серед українських “радянців” за кордоном”. [155, с. 33]

Українці негативно сприймав та засуджував неодноразово погляди прибічників українсько-польського союзу В.Винниченко, який стверджував, що на західних землях польською шляхтою “систематично, свідомо, планомірно... винищується вся українська культура, самий дух української національності. Нехай подумують над тим убогі “патріоти”..., що панська шляхта вважає так само й усю Правобережну Україну польською землею...” [101, с. 2]

Перебіг польсько-радянської війни з плином часу виявив неспроможність поляків протистояти більшовикам, які після перегрупування військ перейшли в рішучий наступ. 5 червня 1920 р. Перша кінна армія С.Будьонного прорвавши фронт, змусила польсько-українські війська залишити Київ. Ініціатива у війні повністю перейшла до Червоної армії. Згодом 4 липня успішно розпочали наступальну операцію війська під командуванням М.Тухачевського, які безпосередньо почали загрожувати Варшаві. [172, с. 193-194] Після чого ситуація на фронті стала для союзних військ критичною. Становище, в яке потрапила Польща ставало катастрофічним. У зв'язку з цим політичні кола Польщі почали шукати шляхи до перемир'я з Радянською Росією, сподіваючись при цьому на допомогу Антанти. Польські соціалісти Дашинський, Земенський, Перль, Пужок та інші не приховували прагнень Польщі розпочати переговори з більшовиками, оскільки брали до уваги той факт, що Варшавська угода була таємною і не ратифікованою і в результаті не зобов'язувала польську сторону. [155, с. 40]

Однак глибокі англо-французькі протиріччя у східному питанні виявили різнобічні погляди на імперські плани Польщі на сході і ставили під сумнів їх реалізацію, що й засвідчила конференція у бельгійському м.Спа. На конференції 10 липня 1920 р. Польща змушена була прийняти східний кордон по лінії визначеній Найвищою Радою 8 грудня 1919 р., яка в основному відповідала етнографічному принципу і згодом дістала назву “лінія Керзона”. [73, с. 481-483] В результаті чого до Польщі відходили лише Холмщина, Підляшшя, Сянщина. Тільки в цьому випадку Англія обіцяла своє посередництво у переговорах про перемир'я з Радянською Росією. Проте пропозиції Англії підписати перемир'я з Польщею, зупинити війська за 50 км від “лінії Керзона” та взяти участь у переговорах в Лондоні [75, с. 46-47], російською стороною були відкинуті, яка в свою чергу, наполягала на проведенні двосторонніх переговорів з Польщею. Таким чином, рішення конференції в Спа втратили свою вагомість та значимість, що дало польській стороні підставу відмовитись від взятих на себе зобов'язань. [222, с. 97]

Такий перебіг подій не міг не викликати занепокоєння з українського боку. Проте С.Петлюра не втрачав надії на успішне завершення військової акції і

був рішуче налаштований на продовження боротьби. У листі від 14 липня 1920 р. до Ю.Пілсудського він підкреслював: “Я гадав, що глибоко помиляються ті, хто надає тимчасовим успіхам ворога рішуче значення і вважає для себе потрібним починати з ним мирові переговори. Разом з тим, я не вважаю стратегічного положення союзних армій таким лихом, щоби воно навіяло безнадійність чи безвихідність становища. Я, як Головний Отаман українських військ, свідчу, що армія українська є здорова духом, перед ворогом не почуває ляку і певна є в остаточній перемозі над ним”.[66, с. 267]

Заступник голови української дипломатичної місії у Варшаві Л.Михайлів 17 липня зустрівся з міністром закордонних справ Сапегою, який запевняв, що “українська справа стоїть добре і що польський уряд буде й надалі додержуватись своїх зобов’язань щодо України”. Проте представники українського військового міністерства в категоричній формі заявляли, що польська сторона не дотримується взятих на себе зобов’язань стосовно української армії. Відповідно квітневих домовленостей поляки мали сприяти формуванню шести піхотних дивізій. З них “дві неповні дивізії розпочали похід на Київ разом з польськими військами, решта чотири дивізії мали організуватися на Україні”. “Але всі зобов’язання, - свідчить І.Мазепа, - залишились на папері і тому до сформування чотирьох дивізій на Україні зовсім не дійшло”.[155, с. 40-41]

Осторонь гострої критики та нарікань не залишився військовий міністр В. Сальський. Щодо звинувачень, він писав Петлюрі в листі від 27 липня 1920 р.: “Не дивлячись на всю неорганізованість тільки що звільненого від ворога терену, все було підготовлено до належної мобілізації з військового адміністративного боку. Тільки недоставка поляками в той час одягу та зброї згідно умов (що вони і самі потім визнали), брак почасти харчів не дали можливості провести мобілізації в травні і з початку червня... Переводити мобілізацію без згоди польського уряду і відповідного його розпорядження місцевій владі було неможливо, ...польська влада на кожному кроці чинила перешкоди і розганяла мобілізованих, виступаючи перед ними в ролі оборонців від нас...”[155, с. 41] Отже, заходи української сторони направлені на зростання “збройних сил систематично розбивались об опір з боку поляків: польське командування не давало українському уряду ні амуніції, ні зброї”.[155, с. 42] На думку М.Стахіва “тільки тайно перед “союзником” могли українські дивізії скріпити свій чисельний стан. ...Антиукраїнська політика польського “союзника” шкодила не тільки УНР а й самій Польщі. Замість мати в союзі сильнішу Армію УНР в боротьбі проти більшовицького ворога, поляки своєю поведінкою ослаблювали свій фронт...” .[186, с. 136]

Один з істориків польсько-українського союзу Т.Кутшеба, що був начальником штабу армії Ридза-Сміглого стверджував в своїй праці, що Польща отримувала від Франції суттєву військову допомогу, а отже не відчувала брак зброї та спорядження. Звідси випливає, що поляки спроможні були забезпечити українські військові підрозділи всім необхідним.[236, с. 314]

У одному з листів до А.Лівицького С.Петлюра писав: “В такому становищі, як зараз, армія не може довго бути. Поляки не дають ні засмотрення, ні постачання, в яких бачу неоправдане недовір’я та запідозрення. До цього часу - з моменту переходу р.Збруч - армія нічого од поляків не отримала”.[67, с. 366-367]

Звідси цілком ймовірним видається те, що Пілсудський і його оточення свідомо не використовували сповна у війні проти більшовиків український потенціал. Поясненням чого можуть слугувати і впевненість у власних силах і небажання значно посилювати українського союзника, що у майбутньому міг би вийти з під диктату Польщі. Наведені факти ставлять під сумнів щирість та відкритість Пілсудського щодо України.

З огляду на несприятливий хід війни з більшовиками, С.Петлюра прагнув досягти згоди Ю.Пілсудського на прийняття галицьких українців до армії. В своєму листі до Ю.Пілсудського від 14 липня 1920 р. С.Петлюра згадував “свіжо криваву рану українського народу в Галичині” і акцентував увагу на необхідності проголошення амністії для політичних в’язнів та звільнення інтернованих галицьких військових з метою їх залучення до спільної боротьби проти більшовиків. Натомість у Ю.Пілсудського такі пропозиції не викликали особливих симпатій, хоча він і обіцяв вирішити цю справу, проте був невдоволений тим, що її торкнувся Петлюра.[155, с. 4] Зважаючи на критичне становище на фронті, польське керівництво змушене було в певній мірі рахуватися з пропозицією С.Петлюри. На засіданні польського уряду 28 липня 1920 р. було, зокрема розглянуто лист Петлюри до Пілсудського від 14 липня і прийнято рішення, яке передбачало проведення консультацій з представниками Східної Галичини.[61, с. 207]

Як свідчать документальні джерела, війна з більшовицькою Росією не викликала в польському суспільстві великого ентузіазму і набула для Польщі загрозливого характеру. В липні 1920 р. мобілізація до польської армії проходила незадовільно. У військових частинах зростали невдоволення та деморалізація, поширювалось дезертирство.[62, с. 126] В.Вітос, який очолював на той час польський уряд у своїх спогадах підкреслював: “Дух в армії впав майже повністю. Солдат...битий, голодний, обірваний, втратив віру і піддався деморалізації”.[295, с. 270] В цілому наслідки цих обставин ускладнювали внутрішнє становище Польщі і не створювали сприятливих перспектив для продовження війни з Росією

А тим часом Червона Армія нарощуючи свій наступ почала істотно загрожувати польській державі. На Варшавському напрямку більшовицьке командування скупчило чималі сили. Поразка Польщі у війні у радянського керівництва сумнівів не викликала. Підтвердженням цього є той факт, що у Москві вже почав формуватися польський радянський уряд на чолі з Ф. Дзержинським.

22 липня 1920 р. міністр закордонних справ С.Патек звернувся з пропозицією до уряду Росії розпочати переговори про перемир’я.[222, с. 97] Як свідчать повідомлення московської преси, Чічерін висловлювався за негайний початок переговорів з Польщею. Проти чого рішуче виступав Троцький який заявляв, що “мир може бути заключений тільки тоді, коли червоні війська переможно ввійдуть у Варшаву”.[315] Проте в кінці липня сторонами було досягнуто згоди щодо проведення переговорів у Мінську, які розпочались 17 серпня 1920 р.[59, с. 100] Отже, з огляду на військово-політичну ситуацію українській стороні не варто було сподіватися того, що польські дипломати на переговорах будуть домагатися визнання УНР з боку більшовиків.

У свою чергу, українське керівництво, зважаючи на важке становище Польщі, не взяло участь у польсько-радянських переговорах, щоб не створювати

тим самим труднощі польській делегації.

Проте як свідчать архівні матеріали, українською стороною була зроблена спроба ввести у склад польської делегації свого представника полковника Ткачука. Між тим поляки не перешкоджали вирішенню цього питання при умові, якщо український делегат буде виконувати лише функції “технічного референта без права голосу і буде у цивільному одязі”. На що п-к Ткачук відповів: “Представник від Української Армії повинен бути правомочним членом в складі делегації з правом голосу і не ховатися у цивільному одязі”. [11, с. 16] Утім, українська сторона у цій справі не проявила особливих зусиль і наполегливості. Проявивши ознаки певної тактовності, полякам все ж таки вдалось зірвати поїздку Ткачука на переговори. У доповідній від 30 серпня 1920 р. Ткачук писав: “...наслідком такого щирого відношення до нас поляків я залишився у Варшаві”. [11, с. 16]

Запропоновані Радянською Росією 19 серпня умови перемир'я ставили під сумнів існування незалежної Польщі, що аж ніяк не влаштовувало польську сторону. Зокрема, польська делегація не поспішала також із визнанням Радянської України, незважаючи на вимоги радянської сторони. [61, с. 380]

Нездатність Першої кінної армії Будьонного захопити Замостя, яке героїчно та мужньо захищали українські війська (6-а дивізія генерала М.Безручка) в підсумку виявилась для більшовицьких військ фатальною. Між тим 16-17 серпня польські війська завдали нищівного удару армії Тухачевського і відкинули її від Варшави. Після чого союзні військові підрозділи перейшли у рішучий контрнаступ, який призвів до поспішного відступу військ більшовиків на схід. “Поляки привласнили собі цей успіх, охрестивши його “чудом над Віслою”, хоч - коли вже мова про чудеса - було це насправді “чудо під Замостям” - стверджував у своїх спогадах український урядовець І.Фещенко-Чопівський. [284, с. 63]

Знаний у військових колах французький генерал Л.Форі стверджував, що успіхом під Варшавою поляки мають завдячувати саме Українській армії і що вирішальні бої точились не на самій Віслі, а в Галиччині і на Волині, де польсько-українські війська завдали удару по флангах більшовиків. [50, с. 87]

Після цих доленосних подій польські урядові кола прийняли рішення, яке передбачало розрив союзу з Петлюрою. 27 серпня 1920 р. міністр закордонних справ Є.Сапіга на засіданні Ради Оборони заявив: “У випадку, якщо вдасться домовитись про мир, ми розриваєм зв'язки військового і політичного характеру з Петлюрою після того, як надамо йому допомогу в просуванні на схід і виходу за межі Східної Галичини”. Депутат А.Скарбик, в свою чергу зазначив: “Якщо Росія буде наполягати на роззброєнні Петлюри, то ми заявимо, що не будемо його роззброювати, оскільки він до нас не має відношення”. [61, с. 344]

Виходячи із власних інтересів та зважаючи на важкі прояви війни з Росією, Польща порушила умови Варшавського договору і тим самим поставила українське військо у скрутне становище, яке змушене було вести нерівну боротьбу з більшовиками. Щоправда, польський уряд із-за тактичних міркувань не поспішав остаточно розривати зв'язки з Петлюрою. Отже, подальші відносини Польщі з УНР мав накреслити польсько-радянський переговорний процес, що мав згодом розпочатися в Ризі.

На погляд дослідника В.Маркуся практичним вислідом варшавських домовленостей “для України було короткотривале зайняття Києва і новий відступ

в червні 1920 р., для Польщі ж цей договір дав цінний титул на мировій конференції в Ризі щодо східних кордонів”.[157, с. 48]

Складні геополітичні умови розвитку українсько-польських взаємин, переважання негативного їх досвіду, руйнівний розрив у поглядах щодо національного самовизначення, відсутність узгоджених, загальноприйнятих концепцій - усе це спотворювало єдино можливі ціннісні орієнтири та не надавало імпульсів якісній трансформації відносин між Україною та Польщею.

Польська зверхність у формуванні польсько-українських стосунків, безпідставні грабіжницькі та брутальні дії польських військ щодо українського населення, відсутність широкої соціальної опори, неприродний та нерівноправний характер союзу, що призвів до посилення конфронтації в польському та українському суспільствах, стали причинами ненадійності та нетривалості українсько-польської співпраці. Крім того військово-політичні та соціально-економічні наслідки польсько-радянської війни створювали для Польщі передумови розриву союзу з Україною та заключення миру з більшовиками.

ВИСНОВОК

Варшавська угода 1920 р., що стала надбанням історії, підвела остаточний підсумок довготривалим та виснажливим переговорам між Польщею та Україною . Польсько-український союз, що був створений на основі Варшавського договору, під впливом негативних обставин виявився нетривким та малоефективним. Адже, характер угоди створював труднощі у планомірному та рівноправному розвитку українсько-польських відносин. Варшавський договір Голова Директорії розглядав як усвідомлену необхідність та засіб для досягнення великої ідеї - незалежності та державності України. Щоправда, договір створював для уряду УНР обмежені можливості у справі державного будівництва та саморозвитку. Польща намагалась використати Україну з метою посилення своїх політичних та економічних позицій у світі і тим самим послабити російський імперіалізм, який на думку Ю.Пілсудського завжди становив би реальну загрозу польській державі. На практиці Польща порушила умови та порядок функціонування договору, перевівши його у площину декларативних заяв та формальностей.

Отже, українськими політиками були допущені істотні помилки та прорахунки щодо справжніх намірів та планів Польщі стосовно України також не враховано було антипольських настроїв українського селянства та військово-економічного потенціалу польської держави.

Негативним проявом угоди, зокрема було те, що вона не сприяла консолідації та об'єднанню української нації. Тим більше вона не набула популярності ні в польському, ні в українському суспільствах. І хоча кінцева ідея Варшавського договору і не була реалізована, вона все ж таки продемонструвала можливість українсько-польського співробітництва, незважаючи на гострі та нездоланні суперечності, що склались на протязі вікових взаємин між двома націями. Перспектива втілення в життя варшавських домовленостей була можлива лише за умов існування сприятливих військово-політичних, економічних та зовнішніх обставин.

Квітнева угода 1920 р. викликала вкрай неоднозначну реакцію як в Україні, так і в Польщі. Спектр оцінок польсько-українського союзу сучасниками

був надзвичайно широким: від схвалення, невизначеності, стриманості до несприйняття та ворожого відношення. Проте більшість політичних кіл Польщі та України не сприйняла ідей Пілсудського і Петлюри як таких, що не відповідали національним інтересам.

На жаль, Варшавська угода виявилась слабкою ланкою в історії польсько-українських відносин, оскільки була не зрозумілою та не прийнятною ні в Польщі, ні в Україні.

РОЗДІЛ IV. Польща та українське питання в контексті Ризьких мирних переговорів 1920-1921 рр.

4.1. Політичні позиції Польщі в українській справі в аспекті Ризьких польсько-радянських переговорів восени 1920 р.

Квітневі домовленості 1920 р. між Польщею та Україною, що були направлені на радикальне перетворення східно-європейського регіону, відкривали певні перспективи для збереження української державності, які могли б реалізуватися в результаті вдалого завершення спільного походу польських і українських військ проти більшовицької Росії. Радянсько-польська війна, яка проходила з перемінним успіхом, водночас змінила концепції польської зовнішньої політики, і це негативно вплинуло на вирішення українського питання. Ситуація на фронті влітку 1920 р. була небезпечною для Польщі, що й спонукало польську сторону виступити з пропозицією про мирні переговори з Радянською Росією, яка в свою чергу, намагалась відтягнути початок таких переговорів, сподіваючись на поразку Польщі та встановлення в ній радянської влади. Героїчна оборона українськими підрозділами Замостя та розгром більшовицьких військ у серпні 1920 р. під Варшавою врятував Польщу від комуністичної загрози. Ю.Пілсудський пізніше згадував: “Армія більшовицька була так розбита, що я не мав жодних військових перешкод, щоби шагнути куди тільки хотів на цілому фронті. Але я був в той час затриманий в поході через брак моральної сили в суспільстві”. [114 с. 32]

С.Петлюра був переконаний, що “спільний наступ польських і українських військ у глибину Правобережної України при такому стані, в якому перебували російсько-комуністичні ворожі сили, після опанування нами лінії Збруча, міг би кінчитися повним погромом противника, а в зв’язку з цим і

перспективи на відбудування нашої державності могли б бути світлішими та мати ознаки реальної справи”.[66, с. 391]

Проте Червона Армія хоча і зазнала поразки, розгромлена не була. До того ж західні держави відмовились надати допомогу Польщі шляхом нової інтервенції в Росію. А продовжувати війну власними силами польська держава була неспроможна. До того ж польський дослідник М.Клімецький вважає, що “в тому часі ні польська держава, ні українське суспільство не диспонували засобами конечними для продовження воєнних дій. Ведення війни було неможливе як з військових, так і економічних та суспільних причин”.[250, с. 78]

Отже, зовнішньополітичні чинники не сприяли подальшому розгортанню війни проти радянської Росії, що ставило Польщу в досить скрутне становище. Польські владні структури почали усвідомлювати те, що взявши на себе непосильне завдання, вони поставили під загрозу існування власної державності. Зважаючи на ці обставини польське керівництво було готове знову розпочати переговори з більшовиками. Та й Москва помилково вважала, що на допомогу Польщі прийдуть війська Антанти, тому й погодилась на продовження переговорного процесу. Після військових успіхів поляків та українців ситуація на фронті кардинально змінилась на користь Польщі і відповідно, змінювались ініціативи та ролі сторін на переговорах, що мали згодом розпочатись в Ризі.

С.Петлюра був занепокоєний тим, що Польща прагне розпочати переговорний процес з більшовицькою Росією, навіть не вважаючи за необхідне повідомити українську сторону. Зокрема, в телеграмі Пілсудському Петлюра “висловлював здивування, що переговори з противником ведуться без його відома, і просив, щоб надалі в цій справі був додержаний певний контакт з українським командуванням”.[155, с. 43] Зважаючи на обставини Петлюра наполягав на тому, що уряду УНР потрібно звернутись до радянської сторони з пропозицією заключити мир. У свій час С.Петлюра підкреслював, що “переговори з більшовиками не роблять нас самими більшовиками. Ми будемо завжди самі собою”.[128, с. 120] Утім, уряд УНР не на полягав на безпосередній участі у мирній конференції до тих пір поки не стало відомо про участь у ній делегації радянської України.[23, с. 56-57]

3 серпня 1920 р. МЗС УНР звернулось до польського уряду з проханням “прийняти до уваги в можливих переговорах його думки і погляди на відносини між Україною і Росією, що мають ґрунтуватись на визнанні самостійності України”.[33 с.15-16]

Згодом 10 вересня 1920 р. за посередництва міністра закордонних справ Польщі Сапеги і на підставі заяви українського уряду наркому закордонних справ Радянської Росії Чічеріну було надіслано повідомлення про бажання УНР взяти участь в ризьких мирних переговорах.[276, с. 15] Такий дипломатичний хід Польщі в підсумку ні до чого її не зобов’язував, оскільки вона не наполягала на участі української сторони в переговорах. “В наших переговорах з більшовиками справа Петлюри взагалі не буде враховуватися, - зазначав у політичній інструкції Сапега, - тим більше, що сьогодні я вислав депешу до Чічеріна, в якій повідомив його про бажання уряду Петлюри до переговорів у Ризі з російською делегацією. Ця пропозиція нічим не повинна перешкодити від’їздові нашої делегації, хоч би навіть Чічерін відмовився від переговорів з Петлюрою, в чому я певний”.[74, с. 409-410]

І дійсно, Москва рішуче відкинула пропозицію УНР. Негативну відповідь від 12 вересня Чічерін мотивував тим, що "...так званої демократичної Української Республіки зовсім не існує, бо Україна є незалежною радянською республікою в союзі з Росією".[186, с. 189]

Безкомпромісна позиція радянської сторони щодо українських пропозицій та ігнорування "справи Петлюри" з боку Польщі дозволяла передбачити, які фатальні наслідки для УНР можуть мати переговори в Ризі. Єдине на що могла піти Москва - це надати можливу амністію членам уряду УНР, яких вважала "заколотниками" проти Радянської Росії.[205, с. 290]

Неабиякий інтерес до польсько-радянських переговорів проявляли провідні європейські держави і США, які були в певній мірі зацікавлені у припиненні війни та підписанні миру між Польщею та Росією. Про їх погляди та позиції Є.Сапега писав в політичній інструкції представництвом Польщі за кордоном від 10 вересня: "Перемога під Варшавою цілковито по-новому поставила польсько-російську проблему. Великі держави прийшли до повної згоди. Домовившись між собою, вони почали офіційним шляхом чинити тиск на Польщу в напрямку швидкого заключення миру на вельми помірних умовах, вимагаючи від Польщі додержання так званої лінії Керзона... . Однак в дійсності, думки союзників різко розходяться, і польський уряд неофіційно отримує зі всіх сторін поради, абсолютно не узгоджені з основною програмою".[61, с. 369]

Польська Рада Оборони Держави не була зацікавлена в тому, щоб представники УНР взяли участь в переговорах: це давало змогу полякам трактувати українське питання виходячи з власних інтересів. 11 вересня 1920 р. на засіданні Ради Оборони Держави Сапега констатував: "Як відомо польсько-український договір в нинішній час ускладняє в якійсь мірі становище Польщі. В своїй переважній більшості армія генерала Павленка навіть в самий важкий час цілковито лояльно билась на нашій стороні і зараз продовжує обороняти важливу лінію Дністра в Східній Галичині. В зв'язку з цим на нас лежать певні зобов'язання по відношенню до уряду Петлюри, які ми повинні виконати, щоб не похитнути доброї слави Польщі. Петлюра однак, свідомий того, що ми знаходимось в складній політичній ситуації і підготовлений до заключення нами миру з більшовиками. ...Ми твердо розраховуєм на те, що польська армія в момент заключення перемир'я буде знаходитись на лінії Збруча, армію ж Павленка після оснащення всім необхідним ми направимо далі на схід, де як стверджує Павленко, вона сама найде вихід".[61, с. 377]

Таким чином, дії Польщі були направлені на порушення варшавських умов, що ставало прямим свідченням одностороннього розриву союзу з Україною . Факт денонсації квітневої угоди ставав очевидним.

Згідно польській політичній інструкції, від 11 вересня 1920 р. "делегація повинна констатувати, що Польща визнає право українського народу на незалежність та свободу в вирішенні питання про свій державний устрій".[61, с. 388] В інструкції, зокрема зазначалось: "В остаточному вигляді при редакції трактату про перемир'я і попередній мир, польська делегація може визнати найменування, які містять у собі визнання радянських держав Росії та України, саме "Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка та Українська Соціалістична Радянська Республіка". Оскільки однак, це визнання для супротивної сторони є найважливішою метою мирних переговорів з Польщею, делегація повинна остерігатися безпосередньо або посередньо визнавати таке

найменування, доки не отримує згоди другої сторони на найважливу для Польщі вимогу, тобто на визначення кордону, сформульованому в пункті 6”.[74, с. 420]

В підсумку польські делегати на переговорах в Ризі мали визнати УСРР при умові задоволення їх основних територіальних претензій та не втручання Росії у стосунки між Польщею і державами, що утворились на території колишньої Річі Посполитої. Для досягнення вигідної лінії кордону польська сторона мала використати як основний аргумент розрив союзу з УНР та визнання УСРР. Отже, польські урядові кола вважали доцільним використати УНР як знаряддя для реалізації своїх політичних планів та задумів.

В одному із повідомлень міністра закордонних справ А.Ніковського до представництв УНР зазначалось, що уряд у Варшаві робить все можливе для участі українських делегатів у переговорах. Проте українська сторона була позбавлена можливості взяти участь у мирному діалозі.[276, с. 45-46] Роль української делегації, що згодом прибула до Риги за свідченням її голови С. Шелухіна обмежилась “тільки на пильному слідкуванні за розвитком подій,... піднесенні української справи у пресі”.[25, с. 126]

Український уряд все таки сподівався, що поляки будуть дотримуватись умов Варшавського договору і не віддадуть на поталу більшовикам інтереси УНР, адже становище поляків на фронті у вересні 1920 р. було куди кращим, ніж у більшовиків, що дозволяло їм почувати себе впевнено на мирній конференції. “Корисне мілітарне становище Польщі, - стверджував А.Ніковський, - яке забезпечувало їй повну свободу в установленні умов миру та перемир’я переможеному противникові... та позитивні висліди конференції дипломатичного представництва УНР з польським урядом, давало уряду УНР підставу сподіватись, що польська мирова делегація... доложить зі свого боку при мирових переговорах з Росією, належних трудів та старань не лише в напрямі охорони прав та інтересів Української Народної Республіки як свого союзника, але по можливості придбає для неї також і відповідні політичні користі”.[276, с. 45-46]

За свідченням історико-літературних джерел, у польській політичній думці однозначного ставлення до української проблеми, що мала бути розглянута під час польсько-радянського діалогу в Ризі, не було. Так, польські соціалісти дотримувалися принципу права націй на самовизначення й виступали за участь у переговорах представників також і тих народів, що проживають між Польщею й Росією.[205, с. 291] Проте їх позиція, програмні засади не були чітко окреслені і носили суперечливий характер. ППС-лівиця вважала “Петлюру авантюристом, що робить кар’єру за рахунок українського народу та відкидала думку про будь-яке співробітництво з ним”. У свою чергу, лідери правого крила ППС дотримувалися позиції, що “енергійна підтримка зусиль Петлюри направлених на досягнення незалежності, є для Польщі справою честі і захисту висунутого лозунгу самовизначення націй”. Крім того вони стверджували, що “форсування ідеї істинного самовизначення, заснованого на принципах демократії, зробить неможливим заключення миру”.[61, с. 408]

Зокрема, в газеті “Роботнік”(Центральний орган Польської Партії Соціалістичної) повідомлялось: “Польща повинна домагатися визнання незалежності України, але Польща не може боротися за неї збройно. Переговорюючи з більшовицькою делегацією про мир, польська делегація не визнає при тому, що Радянська Україна вже рішила про свою державність в радянській формі, але що Радянська Україна є тільки Радянською Росією на

українських землях і тому Польща укладає мир на цілیم фронті, а тим самим і українським”.[186, с. 188] Подібні заяви свідчили, хоч і не виразно, про те, що польські соціалісти прагнуть підписання договору про мир з більшовиками, не виключаючи при цьому, що можна знехтувати умовами Варшавського договору, залишивши напризволяще українські війська.

Тільки незначна частина політиків, що підтримувала Пілсудського наполягала на тому, щоб Росія визнала незалежність України і вивела з її території війська, відхилення цих пропозицій на їх думку мало призвести до продовження війни.[186, с. 244] Найближче оточення Пілсудського вбачало перспективу реалізації федералістської ідеї у перемозі на Віслі. Зокрема, вони допускали можливість ведення переговорів з Росією, щоправда за умови участі в них Петлюри як єдиного представника України.[223, с. 49-50]

Восени 1920 р. погляди ендецького табору багато в чому співпадали з позиціями польських соціалістів, зокрема, в питаннях встановлення польско-радянського кордону та припинення війни з більшовиками.[61, с. 439]

З огляду на провал “київського походу”, що призвів до загибелі близько 185 тис. польських військових, значно похитнулись позиції та політичний авторитет Пілсудського, якого було до того ж публічно звинувачено в зраді.[201, с. 93] Крім того була здійснена спроба змістити його з посади головнокомандуючого.[172, с. 274] Такі обставини позбавляли Пілсудського можливості суттєво впливати на формування зовнішньої політики Польщі. Підтвердженням цього є склад делегації на Ризьку мирну конференцію, до якої входили в основному прихильники інкорпораційної програми. Головну роль в польській делегації відігравали її керівник представник ендецького табору віце-міністр закордонних справ Я.Домбський та націонал-демократ С.Грабський, який рішуче виступав проти федералістської програми. За свідченням С.Грабського із всіх членів делегації лише Л.Василевський і В.Каменецький дотримувались федералістської концепції.[286, с. 178]

Польські націонал-демократи свої імперські погляди обґрунтовували необхідністю проголошення акту “дезанексії” з боку Росії, який визнавав би за неправний акт розділу Польщі, і висловлювали думку, що “Польща й Росія мають відійти в свої етнографічні межі”, порушення яких з боку більшовиків призвело б до адекватних дій з польської сторони.[276, с. 11] Урешті-решт, ці погляди й лягли в основу подальших переговорів в Ризі.

Наступний етап радянсько-польських переговорів розпочався в Ризі 21 вересня 1920 р. Виступаючи на їх відкритті з промовою, Голова польської делегації Я.Домбський підкреслив: “... Польща прагне до миру опертого на взаємній згоді. Повага до свободи й до природних прав народів є та підстава, яка вказує шлях до діяльності польської делегації”. А.Йоффе, який очолював радянську делегацію, в свою чергу наголосив, що Радянська Росія стоїть за “мир справедливий і почесний мир, мир демократичний, мир без переможців і переможених, мир згоди, а не насильства”. [276, с. 17]

Неабияке значення для польсько-радянського діалогу мало визнання мандатів, а отже повноважень делегацій, адже від цього залежав увесь хід і результати переговорів. Нарком Чічерін, недвозначно дав зрозуміти через “Ост Експрес”, що Москва готова задовольнити певні вимоги поляків, якщо вони визнають Радянську Україну.[276, с. 12] Ще до відкриття першого засідання польська сторона вдавала, ніби стоїть на позиціях “непримиримості в

українському питанні”. Тим більшою несподіванкою було для всіх, коли Я. Домбський зачитав протокол польської делегації, в якому зазначалось, що “мандати російсько-української мирової делегації признані задовольняючими”. З цього приводу редактор ризької газети “Сегодня” М.Бережанський писав: “... Від питання про українські мандати Йоффе в дійсності залежав увесь дальший хід мирових переговорів... . Ніхто абсолютно, мабуть не виключаючи й самої радянської делегації, не гадав, що поляки так “блискавично”, так легко... подадуться перед більшовиками в найважливішому для них українському питанні”. [276, с. 18-19]

Отже, на відміну від Мінської конференції, питання визнання Радянської України в Ризі було розв’язано польською стороною напрочуд дуже швидко. В результаті були наявними всі ознаки того, що політична концепція Пілсудського щодо України втрачала будь-яку перспективу розвитку і як наслідок була приречена на провал.

“В справі України російська делегація, як у Мінську, так і в Ризі, абсолютно не йшла на поступки, - стверджував Домбський. - Про це відверто заявив мені Йоффе під час таємної розмови в Ризі. Відстоювання польською делегацією української справи, незважаючи на послаблення Росії, загрожувало дальшою війною, яка могла продовжуватись невідомо скільки. Такої війни Польща не витримала, тим більше, що польські впливи на Україну - як з’ясувалось в ході походу на Київ - були дуже слабкими, а союзник Польщі - уряд Петлюри не зумів пробудити ентузіазму українського населення, без чого створення нової держави не уявляється можливим... Таким чином, так звані буферні держави Україна і Білорусь залишалися в сфері впливу Росії. Федералістська програма була перекреслена розвитком подій”. [216, с. 78]

Я.Домбський, зважаючи на позицію російської сторони в українському питанні, намагався довести неможливість підтримки уряду УНР на переговорах в Ризі, оскільки захист інтересів УНР міг призвести до зриву польсько-радянського діалогу і в підсумку до продовження війни.

Водночас, з приводу повноважень член польської делегації С.Грабський доводив, що Варшавський договір це - “приватний договір між Пілсудським і Петлюрою”, який не пройшов процедуру ратифікації польським парламентом і тому він не “зобов’язував і мирової делегації”. А прийняття мандатів російсько-української делегації на думку Грабського, ще не означало визнання Радянської України. Польські делегати, поділяючи погляди Грабського, вказували на те, що існує “дві України - Петлюри й радянська”, тому переговори з представниками Радянської України ще не ведуть до визнання цієї форми влади. Міністр Сапега підкреслював, що Польща не порушує Варшавський договір, ведучи переговори з делегатами УСРР, “бо мирний договір у Ризі не зобов’язує Польщі щодо гарантій радянських установ на Україні, а противно, підтверджує визнання незалежності України”. [205, с. 291] А Шумляківський, який був членом польської делегації, доводив важливість визнання польською стороною Радянської України тому, що це вело, на його думку, до відокремлення України від Росії і перетворювало її в суб’єкт міжнародного права. [276, с. 19] “Не можна поминути того, - підкреслював А.Ніковський, - що прихильна до найскоршого заключення миру більша частина польської делегації стояла на тім, що обов’язок Польщі - уділення підтримки урядові УНР - кінчається з моменту повороту уряду й армії на територію України”. [276, с. 8]

У своїх територіальних домаганнях поляки посилювались на пункти Варшавської угоди, тим самим відчували себе деякою мірою зв'язаними умовами цього договору, хоч деякі польські делегати і вказували на відсутність його ратифікації.[205, с. 292]

Виправдовуючи свої дії в Ризі, які завдавали УНР історичної кривди, поляки наводили різноманітні докази, що були “корисні для української національної справи”.[276, с. 19]

Таким чином, польські представники, визнавши мандати делегації УСРР, зробили значний крок на шляху до остаточного визнання радянської України та продемонстрували повне ігнорування інтересів унеерівської України.

Крім того із тактичних міркувань, польські та радянські дипломати прагнули на конференції якомога ширше використати українську справу. 24 вересня керівник радянської делегації А.Йоффе передав польським представникам ноту ВЦВК, зміст якої вимагав від Польщі визнання незалежності Східної Галичини і права українського населення на плебісцит. Зважаючи на вимоги радянської сторони, Я.Домбський зазначив, що Ризька конференція не в праві вирішувати долю Східної Галичини, оскільки ця справа перебуває в компетенції Західних держав.[186, с. 194] Аналогічної позиції дотримувались представники ЗУНР на чолі з К.Левицьким, які в кінці вересня 1920 р. прибули до Риги і виступили з протестом проти “торгів східногалицькими землями”.

У свою чергу, польська сторона 30 вересня опублікувала декларацію, в якій спираючись на умови Варшавського договору та порушуючи рішення Найвищої Ради від 25 червня 1919 р., постанови угоди в м.Спа, проголошувала проблему Східної Галичини вирішеною і доводила, що “Україна германофіла Петрушевича, який протистоїть С.Петлюрі є звичайною вигадкою”.[161, с. 362]

Між тим декларація засвідчила відношення польської делегації до українських урядів. Зокрема, в ній підкреслювалось, що польська сторона визнає існування двох Україн: “Україну С.Петлюри і М.Павленка, яка бореться з більшовиками... та Україну Х.Раковського... . Яка з цих двох Україн переможе, буде відомо в найближчому майбутньому”.[51, с. 15]

Отже, урядові кола Польщі вважали боротьбу українських національно-політичних сил за державність та суверенітет внутрішньою справою. А лідерів УНР і УСРР розглядали як представників ворожих таборів, що ведуть боротьбу за владу в Україні.

На фоні успішних військових дій на фронті та сприятливої міжнародної ситуації (країни Антанти прийняли рішення розпочати з 15 жовтня блокаду радянської Росії, якщо до 10 жовтня не буде підписаний договір про мир з Польщею)[103, с. 157], польська делегація визнала запропонований радянською стороною проект прелімінарного договору неприйнятним. Цього не могли не передбачити у Москві. А Польща зі свого боку висувала все нові вимоги, ігноруючи при цьому етнічні принципи формування кордонів.

Весь цинізм компромісу, що виявився у торгах навколо західно-українських земель між Польщею та Росією, яскраво проявився 1 жовтня 1920 р. на таємній нараді Домбського і Йоффе, яка остаточно прояснила позиції обох сторін в українській справі. Йоффе дав зрозуміти Домбському, що галицьке питання “заторкнута з тактичних мотивів - якщо Польща виступила б зі справою Петлюрівської України. Росія розуміє, що для Польщі потрібна галицька нафта, а для Росії потрібне українське збіжжя... Це для Росії справа передусім економічна.

Росія може дати Україні самостійність, але не може мати в Україні ворожого собі уряду... Про кордон з самою тільки Росією говорити не можна, бо не можна заперечувати факти, які сталися, а такими фактами є Україна і Білорусь, очевидно радянські і в сфері впливів Росії...”

Сумнівів не викликало те, що Україна попадала під зверхність Росії, на що Домбський відреагував так: “...Передусім не тільки з договору, але навіть з дискусії мусить зовсім зникнути справа Східної Галичини”. [134, с. 17-18] Керівник радянської делегації дав згоду не піднімати питання про Східну Галичину на переговорах. Отже, антиукраїнська спрямованість польсько-радянських переговорів набула обрисів реальності.

В результаті, 5 жовтня 1920 р. керівники делегацій Я Домбський і А. Йоффе підписали протокол про терміни підписання договору про перемир'я і прелімінарні умови миру: “В зв'язку з тим, що на конференції керівники обох сторін було досягнуто згоди по всім основним питанням, що стосувалися миру і перемир'я голова польської делегації і голова російсько-української делегації на засіданні, що відбулося 5 жовтня 1920 р., прийняли рішення підписати договір про перемир'я і прелімінарні умови миру між Польщею, з однієї сторони, і Росією і Україною - з другої, не пізніше п'ятниці, 8 жовтня 1920 р”. [61, с. 423]

Дії Я.Домбського викликали обурення у частини польської делегації, оскільки протокол був підписаний без їх участі та згоди. У листі до голови делегації від 10 жовтня Є.Сапега писав: “Саме не благоприємне враження на національні політичні партії справив той факт, що Ви порахували за доцільне вести переговори з Йоффе таємно”. Крім того Сапега вказував на те, що договір не був в усьому досконалим і мав цілий ряд недоліків. [61, с. 426]

Отже, справа поділу України між Польщею та Росією ставала реальним фактом, адже політико-стратегічні інтереси, що лягли в основу обговорення українського питання були домінуючими та головними.

Під час зустрічі 5-7 жовтня 1920 р. Я.Домбського з представниками УНР, з'ясувався той факт, що посол УНР у Польщі А.Лівицький без погодження з урядом УНР обговорював питання з польською стороною про можливе визнання УСРР польським керівництвом. За визначенням С.Шелухіна такі дії українських дипломатів були ні чим іншим як “закулісною грою”, про яку уряд не знав. [36, с. 48]

Крім того під час розмови Я.Домбський намагався довести, що на даний момент українські війська не в змозі вести боротьбу з більшовиками і тому їм потрібний відпочинок, який відновить їх сили для подальшої боротьби. За цей час зміцніє і сама Польща, тим більше, що більшовики довго не протримаються. [276, с. 41] Під кінець діалогу голова польської делегації зазначив, що уряд Польщі не буде вороже ставитись до УНР, але її уряд “мусить сам подбати про розвиток своїх сил”. Визнання мандатів УСРР Я.Домбський назвав справою “тільки титулятури, яку в потрібний момент можна буде відповідно поставити”. [40, с. 16-17]

Після цієї зустрічі українські представники склали офіційний протест проти визнання поляками радянського уряду на Україні в якому, зокрема наголошувалось: “...нині радянська Росія досягнула свого, бо при допомозі Польщі її фікція радянського уряду України набула реального вигляду. Нема сумніву, що все це принесе нову силу більшовикам і створить нові труднощі уряду УНР, а також загрожує великими небезпеками перш за все Україні, а потім

самій Польщі та Європі”.[276, с. 44] Проте на протест українських делегатів ні Москва, ні Варшава не звернули належної уваги. Україна за твердженням С. Шелухіна “почувала себе ізольованою і покинутою”.[21, с. 148]

На переговорах постала також проблема демаркаційної лінії між Польщею та Росією. При визначенні демаркаційної лінії, яка в підсумку пройшла по кордону: “Збруч, Рівне, Сарни, Луцинець, на захід від Мінська, Вілейка до Десни”, одностайної думки у членів польської делегації не було. Так, член делегації Кулінський виступав за лінію “Двіна-Дніпро”. Домбський згодом також зазначив, що “всередині польської делегації були значні розбіжності думок. Кілька членів делегації виступили за федераційну розв’язку, але більшість не прийняла тієї думки...”.[134, с. 21]

У процесі переговорів польська сторона сприймала політичні реалії на Україні в площині умов, що лежали в основі Варшавської угоди. На мирній конференції 4 жовтня 1920 р. Домбський зауважив: “Радянська Україна не посідає жодних об’єктивних засобів самостійності й державної незалежності... Питання про взаємини радянської Росії й радянської України ще не вирішене”, а радянська влада встановлена на українських землях “комісарами з Москви й багнетами радянських червоних армій”. Можливо із зміною воєнно-політичної ситуації на Україні, польсько-радянський договір про прелімінарний мир від 12 жовтня 1920 р. був би так само продиктований щодо радянської сторони, як Варшавська угода щодо УНР.[205, с. 292]

У тій ситуації, що стратегічно була вигідною для продовження військових дій, Польща обрала орієнтир, що вів до підписання перемир’я. “І це можна було зрозуміти, - стверджує український історик І.Лісевич, - якби при цьому Річпосполита пам’ятала про свого союзника у війні - УНР. Польща далі воювати не могла, але ж вона могла проявити більшу твердість на переговорах у відстоюванні інтересів УНР”.[146, с. 95]

Угода про перемир’я і прелімінарні умови миру, що складалась із 17 ст. і додатків, була підписана між Польщею та Радянською Росією 12 жовтня 1920 р. Вона, зокрема, мала для України негативні наслідки, оскільки Річ Посполита зобов’язувалась не підтримувати УНР та її військові підрозділи. Умови договору передбачали припинення воєнних операцій та дій 18 жовтня, крім того “польські війська мали відступити з території, що була на Схід від встановленої лінії. Вона йшла по річці Збруч, на Схід від Крем’янецького повіту, через Остріг і границі повітів Рівне, Сарни і Луцинець. На території на Захід від цієї лінії Польща зобов’язувалась не толерувати ніяких військових формацій, ворожих для советської влади, та не помагати ніяким збройним виступам проти советських республік”. За свідченням М.Стахова “так скінчився не тільки фактично, але й правно Варшавський договір”.[186, с. 191-192]

“Ясно, що цим доля петлюрівської акції була передрішена, - констатував М.Шаповал, - бо в переговорах з поляками большевики категорично зажадали, щоб поляки відтягли свої війська з фронту на щойно умовлений кордон. Поляки це й зробили 11 жовтня біля Староконстантинова, навіть не попередивши про це штаб Петлюри. Оголений лівий фланг військ Петлюри підляг під удари большевиків, а поляки заявили, що при наближенні військ Петлюри до ризької лінії вони будуть там обеззброєні”. Отже, Шаповал приходиться до висновку, що “поляки зрадили Петлюру цілком і це вплинуло катастрофічно на настрої військ...”. А згодом біля ст.Котюжан радянські війська прорвали фронт і 16 листопада

заволоділи Кам'янцем, а “21 листопада війська, уряд і маси втікачів перейшли Збруч. Поляки обезброїли 20-25000 вояків, а раніш большевики взяли 10000 українських вояків, отже армія знищена була за кілька день”. [198, с. 182]

Що ж до С. Петлюри, то він у листі до Пілсудського від 8 листопада 1920 р. називав договір про перемир'я: “витвором дипломатичної мудрості” та водночас підкреслював, що “Україні доведеться проводити дуже ризиковану боротьбу на очах у Європи, яка в позі Пілата буде дивитись на Схід”. [6, с. 2]

На думку І.Мазепи, “все це показувало, що польський уряд зломив свій договір з українськими представниками ...і залишив українську армію і цілий державний центр УНР напризволяще”. [155, с. 56]

Делегація УНР розцінила жовтневі домовленості як зраду поляків, які прагнули в обхід інтересів УНР “виговорити для себе всі вигоди і переваги”. [23, с. 42] С.Шелухін зважаючи на ситуацію, що склалась на переговорах прийшов до висновку, що “невдача у справі ризьких переговорів сталася з двох причин”, а саме “через нас самих” та “через поляків”. [37, с. 46]

Угода про перемир'я не задовольнила повністю амбіційні плани польських урядових кіл. Виступаючи в сеймі 14 жовтня 1920 р. прем'єр-міністр В.Вітос зауважив: “Мир підписаний в Ризі 12 жовтня не задовольнив повністю аспірацій польського народу, він залишив поза кордонами Польщі велику кількість поляків”. [166, с. 153]

Хоча польсько-радянські переговори і призвели до припинення війни, Пілсудський все ж таки прагнув продовжувати боротьбу, успіх якої мав призвести до послаблення російського імперіалізму та до створення незалежної української держави. Та попри все керівник польської держави не міг не передбачити та не усвідомлювати тієї загрози, що нависла б над Польщею в разі продовження війни проти Радянської Росії. Зокрема, генерал Т.Кутшеба зазначав, що в умовах зростання в польському суспільстві та армії антивоєнних настроїв, початок нової наступальної операції можливий лише не раніше весни 1921р. [236, с. 306]

Проте в першій половині жовтня з 6 по 14 жовтня 1920 р. польська кавалерія здійснила рейд на Коростень, щоб тим самим створити сприятливі умови для наступу військ УНР. [74, с. 489-490] До того ж у Станіславі Пілсудський запевнив Петлюру в тому, що у випадку успішного наступу українських військ на схід від Збруча, він зможе переконати уряд прийняти рішення про похід польської армії на допомогу українській. [192, с. 24] Крім того командування 6-ої польської армії надало допомогу українським військовим підрозділам зброєю, амуніцією, продуктами. Приміром з 15 жовтня по 15 листопада 1920 р. Армія УНР отримала від польського командування “6 т. сухарів, 15 тис. буханців хліба, 10 тис. плащів, 26 тис. комплектів білизни, 8700 пар чобіт, 2380 рушниць”. А за період з лютого по листопад 1920р. українські війська одержали від Польщі “29 тис.рушниць, 328 кулеметів, 38 трьохдюймових гармат, 6 важких гаубиць, 1000 револьверів, 40 тис. комплектів одностроїв, 29 тис. комплектів білизни, 2 тис. наметів і 17 легкових автомашин (без врахування надходжень зі складів 6-ої польської армії)”. [132, с. 92]

Однак серед значної частини польських політичних кіл переважала ідея припинення війни і підписання миру, що призвело б на їх думку до стабілізації внутрішнього життя країни та подалання кризових явищ. Польський парламент в жовтні вимагав від військового командування не підтримувати дій збройних сил

УНР і заборонив перебування на території Польщі офіцерського та рядового складу української армії.[172, с. 318]

У спеціальному наказі від 18 жовтня 1920 р. Ю.Пілсудський, визнав спільну боротьбу не марною та високо оцінив військову доблесть і героїзм українського війська. Із гиркотою в словах він писав: “Від імені польської армії я вітаю армію Української Народної Республіки у хвилю, коли вона відродилася та зміцніла й прагне того, від чого, може бути, залежить майбутнє Європи. Наша армія пам’ятає криваві битви, в яких незмінно брало участь, як у дні звитяг, так і в години випробувань українське військо. Спільно пролита кров і могили героїв заклали наріжний камінь для взаєморозуміння й успіху двох народів. Нині, після двох років важкої боротьби з варварським нападником, я прощаюся з прекрасними військами Української Народної Республіки й стверджую, що в найтяжчі хвилини, в нерівних битвах вони високо несли свій прапор, на якому виписане гасло “За нашу і вашу свободу”, що є символом віри кожного чесного солдата”. [246, с. 193]

У кінці 1920 р. Пілсудський констатував: “Ми повинні знову зайняти Київ і Мінськ, щоб з’єднати у федерації чи унії з Польщею всю Україну, Білорусь і Литву. На жаль, зробити це зараз ми неспроможні. Польща цього не хоче, їй чужі ягеллонські ідеї, а крім того, Польща виснажена довгою війною, наше військо дуже стомлене... ні ми не зможемо підняти це завдання”. [179, с. 33] Отже, в грудні Пілсудський був свідомий того, що Польща втратила можливість реалізувати федералістську концепцію.

Проте польський уряд не був впевнений в тривкості польсько-радянських домовленостей. В інструкції МЗС Польщі дипломатичним представництвом від 10 жовтня 1920 р., що характеризувала основні напрямки східної політики Польщі зазначалось: “Не дивлячись на те, що підписані прелімінарні умови миру, ми не маєм ні яких підстав покладатись на добру волю противника; його поступливість ми сприймаємо як результат наших перемог і свідчення його внутрішньої слабкості. Тому нам слід і надалі підтримувати елементи ворожі Радянській Росії..., прагнучи до встановлення будь-яких контактів, направлених проти загрозливої нам звідти небезпеки. Ми не віримо в силу більшовицької системи в Росії: саме тому ми повинні підтримувати відносини зі всіма тими організаціями... З представниками уряду Петлюри необхідно підтримувати дружні відносини, слід звернути їх увагу на те, що при вирішенні питання про кордони на переговорах в Ризі ми пристосовувались до існуючого договору з Петлюрою, не шкодуючи анексувати українські землі, що ми визнавали в крайній мірі принцип незалежності України і що ми резервуєм за собою подальше співробітництво, початок якому було покладено спільною боротьбою напротязі останнього року”. [61, с. 426-427]

Таким чином, польські урядовці виказували сумніви щодо дотримання Радянською Росією умов договору та життєспроможності радянської влади. У зв’язку з цим Польща мала підтримувати відносини з тими українськими політичними структурами, що могли прийти до влади після падіння більшовицького уряду.

Крім того урядові кола Польщі запевняли український провід у своїй прихильності і намагались зберегти з ним контакти, з огляду на розвиток відносин з Росією. Міністр закордонних справ Є.Сапега у повідомленні до представника УНР у Варшаві А.Лівицькому підкреслював: “Польща вважає

польсько-український договір від 21 квітня для себе обов'язковим... і зміна викликана підписанням Ризького договору, буде торкатись лише формальної сторони зобов'язань Річі Посполитої Польської, прийнятих військовою конвенцією 24 квітня... Приязне і доброзичливе ставлення Польщі до уряду УНР залишиться і надалі”.[38, с. 65-66] Підтвердженням цього стало підписання 17 жовтня 1920 р. польсько-українського торговельного договору.[38, с. 72] І все ж таки український уряд не залишив осторонь факт порушення умов Варшавського договору. Про що свідчить нота від 20 жовтня, в якій зокрема, висловлювались сподівання, що польська сторона надалі буде дотримуватись постанов політичної та військової конвенцій.[38, с. 65]

4 листопада 1920 р. Львівська газета “Вперед” так прокоментувала заяву Польського Телеграфного Агентства: “Заклучення перемир'я Польщею в нічому не змінє доброго й союзного відношення до УРН”. [205, с. 291-292] Не дивлячись на підписання прелімінарного договору з Радянською Росією, поляки і надалі доводили українській стороні, що умови Варшавської угоди є непорушними. Очевидно не виключалась можливість продовження війни в разі припинення ризьких переговорів і тому польська сторона сподівалась використати інтерновані війська УНР для боротьби з більшовиками.

Представник УНР у Ризі В.Кедровський пізніше писав, що поляки порушили варшавські домовленості з УНР і не вважали доречним та доцільним їх дотримання, до того ж польська преса розповсюджувала інформацію, що звинувачувала українську армію “в погромах та в інших злочинних ексцесах”, щоб “тим хоч трохи послабити вражіння від своєї зрадницької поведінки супроти тої армії, яка хоробро билась на полях Поділля...” У зв'язку з цим, уряд УНР надіслав ноту протесту, в якій зазначалось, що “органи офіційної польської преси стараються здискредитувати престиж уряду УНР не лише в очах українського й польського громадянства, але й в очах цілого світу та підірвати довір'я в можливість зrealізування союзного договору”. Польський уряд у своїй відповіді українському керівництву вказував на свою непричетність до цих повідомлень преси і констатував, що Польща “з повною доброзичливістю ставиться до Української Народної Республіки, як до свого союзника”. [276, с. 46-47]

Отже, після підписання договору українське питання втратило свою актуальність і вже не відігривало суттєвої ролі, адже після ліквідації польського фронту, українські війська залишились без свого “союзника” і самостійно продовжували безнадійну і нерівну боротьбу з Червоною Армією. Утім, 22 жовтня польський сейм ратифікував договір про перемир'я і поставив тим самим у безвихідне становище провід і армію УНР. В подальшому українське питання поляки прагнули використовувати з метою досягнення вигідних умов миру, до тих самих заходів вдавались і більшовики, використовуючи справу Східної Галичини.[134, с. 22]

Надзвичайна складність ситуації для України полягала в тому, що і Польща і Росія відвели їй у своїх стратегічних планах особливе місце, яке в підсумку задовільнило учасників переговорів. Іntenції Польщі та Радянської Росії рухали перспективи використання українських чималих ресурсів та боротьби за надзвичайно важливий геополітичний простір. Україна на жаль, стала об'єктом меркантильної, ірраціональної політики і масштабно-визначальних процесів, що стрімко охопили післявоєнну Європу.

В підсумку жовтневі домовленості призвели до компромісу між двома країнами за рахунок поділу України і засвідчили невиконання та порушення поляками умов Варшавського договору, виявили повне знехтування українських інтересів, що були використані як засіб для досягнення головної мети - підписання договору про перемир'я та припинення війни. Крім того вони завдали невіправних втрат українським національним силам у боротьбі за власну державність, що врешті-решт вилилось у трагедію для українського народу.

Проте на позиції Польщі в українському питанні суттєво позначились несприятливі зовнішні та внутрішні обставини, що вилились у суспільно-політичну напруженість та нестабільність і погіршення міжнародного становища. Польська сторона, перебуваючи у важкому становищі та беручи до уваги свої можливості та потенціал вирішила в Ризі використати український фактор з метою врегулювання польсько-радянських відносин.

Загалом Ризькі переговори вересня-жовтня 1920 р. остаточно визначили політичні наміри польських урядовців щодо України та їх напрямок у вирішенні української проблеми, який зводився до поступового припинення та згортання співробітництва з українським проводом.

4.2. Вплив березневих трактатів 1921 р. на польсько-українські стосунки. Занепад та припинення міждержавного співробітництва.

Після ліквідації регулярного фронту і переходу державних структур і військових підрозділів на територію польської держави 21 листопада 1920 р. виник Державний Центр УНР. У Польщі знайшли притулок близько 40 тис.

військових, урядовців та цивільних осіб.[251, с. 194] Зокрема, урядові структури, Генштаб армії УНР, біженці були розміщені у Тарнові та Ченстохові. Згодом, 2 грудня 1920 р. польське військове міністерство затвердило інструкцію, яка встановлювала статус українського війська і урегульовувала його правне становище. В документі зазначалось, що польська сторона розглядає українську армію як союзна та дружню і зобов'язується створити їй побутові умови, ввести медичне обслуговування, забезпечити продуктами харчування на рівні норм для польських солдат гарнізонної служби. Також передбачалось збереження організації військових підрозділів. Проте умови інструкції практично не виконувались. Армія УНР, що перебувала у таборах для інтернованих, знаходилась у вкрай важкому становищі. Умови побуту не відповідали загальноприйнятим нормам.[230, с. 56-58] Все це не могло не позначитись на моральному стані українських військових.

На зламі 1920-1921 рр. більша частина польської громадськості не виключала можливості порушення радянською стороною умов перемир'я і недовіркою відносилась до тих мирних відносин, що склались між Польщею та Росією. У свою чергу, польські газети інформували про те, що більшовицький уряд проводить воєнні приготування та нарощує сили на Правобережній Україні.[3, с. 82]

Наприкінці січня 1921 р. польські урядовці запевнили міністра закордонних справ УНР А.Ніковського в тому, що перспективи польсько-українського співробітництва будуть в певній мірі залежати від характеру стосунків між Польщею та радянськими республіками. Зокрема, передбачалось, в разі продовження війни, створення нового польсько-українського союзу, з наданням Україні фінансової та військової допомоги. У випадку мирного розвитку польсько-радянських стосунків, Польща обіцяла надати політичну підтримку УНР на європейській міжнародній арені.[4, с. 97]

Крім військово-політичних причин, що штовхали Польщу до підписання миру з Росією, важливою була, зокрема й економічна мотивація. “У самій Польщі грандіозна криза, - констатував Ленін, - економічно Польща зруйнована набагато більше чим ми...”[61, с. 253] Важке економічне становище Польщі вимагало досягнення порозуміння з більшовиками і встановлення взаємовигідного економічного співробітництва. Адже економіка Речі Посполитої була залежною від російського ринку збуту і сировинної бази. Так, до першої світової війни на Росію припадало 92% вивозу промислової продукції Польщі.[239, с. 357] Порушення та розрив господарських зв'язків призвели польську економіку до дестабілізації та негативних наслідків. Польщу охопили економічна та фінансова кризи, набули широкого розмаху страйковий рух та безробіття, стрімко падав життєвий рівень народних мас.[225, с. 109]

Зважаючи на економічну та фінансову скруту, польський уряд дав зрозуміти українським представникам, що подальше тимчасове фінансування державних структур та військових підрозділів УНР, навіть в незначних розмірах не уявляється можливим.[39, с. 81] До того ж заходи керівного центру УНР, направлені на отримання коштів від польських урядовців успіху не мали. Втім, поляки намагались в той час зберегти вплив над УНР, не вдаючись при цьому до фінансової підтримки. Отже, український уряд був позбавлений з боку Польщі не лише військово-матеріальної допомоги але й і фінансової.

Відновлення діалогу про постійний мир між Польщею та Росією відбулося 17 листопада 1920 р., на засіданні розглядались і обговорювались головним чином економічні проблеми, оскільки в основних для сторін питаннях було досягнуто згоди на попередніх жовтневих переговорах, що було закріплено у договорі про перемир'я.

Тривалі та складні переговори між Польщею та Росією, що проходили спочатку в Мінську, а потім в Ризі закінчились підписанням 18 березня 1921 р. мирного договору. Хоча Ризька угода і засвідчила закінчення польсько-радянської війни, проте напруга між країнами, яка була викликана недовірою сторін, не спадала. І все ж таки договір, що складався із 26 ст. і низки додаткових протоколів та умов, урегульовував польсько-радянські відносини в політичному, економічному та правовому аспектах. Крім того угода визначала міждержавні кордони, відповідно яких до Польщі відходили західно-українські землі по р. Збруч. “Згідно з принципом самовизначення народів” Польща та Росія визнавали незалежність України і Білорусії та зобов'язувались за статтею п'ятою “не створювати і не підтримувати організацій, що мають метою збройну боротьбу з другою договірною стороною... так само як і організацій, що приписують собі роль уряду другої сторони або частини її території. Сторони зобов'язуються не дозволяти перебування на своїй території таких організацій, їх офіційних представництв... провіз через свою територію збройних сил, зброї, бойових припасів, амуніції...”.[59, с. 625]

Відповідне трактування пункту договору робило неможливим подальший розвиток польсько-українського співробітництва, хоча польські урядовці і надалі запевняли державний центр УНР у своїй прихильності і не поспішали відкрито та остаточно поривати стосунки з українським проводом. Адже на території Польщі ще до підписання Ризького мирного договору діяли державні структури УНР, проходили засідання Ради Міністрів, існував зв'язок уряду з дипломатичними представництвами УНР. Але за умовами угоди, що санкціонувала поділ українських земель та позбавила чинності Варшавський договір, Польща мала припинити будь-яку підтримку державних структур УНР. Загалом підписавши договір, Польща задовольнила свої територіальні, політичні та соціально-економічні вимоги. Фактично на переговорах в Ризі перемогла інкорпораційна концепція націонал-демократичного табору.

Після того як сторони підписали Ризьку угоду Я.Домбський у своїй промові заявив: “Ми визнали спільно і добровільно, згідно з принципом про самовизначення своєї долі, незалежність України і Білорусії...”. До того ж за словами голови польської делегації Польща взяла на себе роль “помосту між Заходом і Сходом”.[134, с. 23]

С.Грабський згодом зазначав, що в Ризі йому вдалося “повністю виконати програму, яку Національний комітет виробив ще в Парижі”. Р.Дмовський, у свою чергу, стверджував, що саме його партія несе всю відповідальність за підписання Ризького мирного договору.[263, с. 277] За словами партійного лідера: “Ризький мир - це мир компромісний, тому що у Ризі не було умов Версалю, коли одна із сторін лежала розпростертою і безсилою”.[164, с. 81]

Польський політичний діяч Т.Головко, у свою чергу, констатував: “У Ризі Польща легковажно переключила усю свою політику на сході в напрямку федерації, важливим актом якої був союз з Петлюрою, який вірно дотримався свого слова в найважчі для Польщі часи. Будемо називати речі своїми іменами -

покинули, зрадили ми Петлюру в Ризі, не від страху перед більшовизмом, а скоріше перед Врангелем. Недовго буде існувати незалежність Польщі без незалежної України.[123, с. 90]

Підтримка Польщею УНР, була обумовлена прагненням Ю.Пілсудського і його прибічників продовжувати війну до повного розгрому Росії. Така позиція лідера польської держави давала змогу українському проводу, розпочати підготовку до загальнонаціонального повстання на території Радянської України. Реалізація плану по збільшенню чисельності української армії була можливою лише за умов забезпечення її військовим спорядженням. Проте Польща не виконала взятих на себе зобов'язань щодо надання матеріально-технічної допомоги армії УНР, тим більше поляки затримали на правому березі р.Збруч потяги з постачанням для українських військ.[38, с. 68] В підсумку, українське керівництво позбавлене з боку Польщі військової, політико-дипломатичної підтримки, було не в змозі продовжувати не рівну боротьбу з більшовиками.

“Після Рижського трактату я лишився один в боротьбі з більшовиками,- писав в листі до Пілсудського Петлюра, - хотів би аби запілля моє було спокійне і організоване. Воно таким і буде, коли Ваші військові відділи не будуть руйнувати тієї праці, тих зусиль уряду УНР. Поляки забирають хліб, цукор-безплатно, реквізують у селян збіжжя, худобу. Все це дає населенню думати про окупаційний режим, воно з цією думкою не змириться. Рижський трактат надщербив в свідомості широких громадських кругів відношення поляків до українців, але я думаю, що в недалгому часі обставини примусять зробити ревізію Рижських умов”.[67, с. 145]

В польському парламенті 12 квітня 1921 р. розгляд питання про перебування в Польщі українського державного центру викликав гострі дискусії. Зважаючи на умови Ризького договору представники Народно-національного союзу наполягали на ліквідації тих організацій, що не відповідали державним інтересам та суперечили умовам угоди. У свою чергу, керівник зовнішньої політики Польщі Є.Сапега зазначив, що уряд не відмовляється від виконання умов угоди, але й повинен дотримуватись положення про надання громадянам інших країн, що переслідуються іноземними урядами, політичного притулку на території Польщі.[5, с. 19] Крім того міністр внутрішніх справ Л.Скульський в заяві представникам преси підкреслював: “Члени уряду Української республіки, що знаходяться в Польщі, розглядаються польською владою як приватні особи-біженці, і тим самим припинені всякі офіційні стосунки між польським і українським урядами”.[167, с. 30]

Отже, серед польських урядових кіл існували сили, які намагались зберегти вплив над УНР і виступали проти від'їзду українських державних структур до іншої країни.

У квітні 1921 р. віце-міністр закордонних справ Я.Домбський повідомив українських представників, що польське керівництво вбачає в уряді УНР єдину силу, яка може претендувати у разі падіння рад на владу в Україні. Поляки не виключали також можливості надати допомогу українським урядовцям в організації національно-визвольної боротьби проти більшовиків, щоправда за умов добре поставленої українським центром конспірації. Прагнучи довести приязність Польщі до ідеї суверенної УНР, Я.Домбський посилався на статтю 2 Ризького договору, в якій на вимогу польських делегатів було прийнято положення про визнання Польщею незалежності України, а не УСРР.[2, с. 34-35]

Виконуючи вимоги польського уряду, що передбачали нові умови перебування в Польщі, український державний центр вдався до реорганізації власних структур, яка мала засвідчити умовно ліквідацію уряду УНР. Після підписання Ризького мирного договору, у Варшаві і надалі продовжувало існувати українське військове представництво на чолі з генералом В.Зелінським, що виконувало одночасно функції дипломатичної місії, яке було, щоправда, перейменоване у “воєнно-ліквідаційну комісію в Польській республіці”. Але протести радянської сторони примусили польських урядовців ліквідувати дану структуру УНР.[167, с. 31] Натомість був створений з тими ж функціями “Український центральний комітет”, який очолили А.Ніковський, П.Пилипчук та Лукашевич, в склад комітету також входили поляки С.Стемповський, Г. Юзевський і Й.Волошиновський. Крім того була створена і діяла “Українська ліквідаційна комісія”, у сферу діяльності якої входила “опіка” інтернованих українських військ. Обидві організації, одержавши дозвіл польського уряду існували в Польщі легально. Отже, на польській території були збережені установи УНР, у функції яких входили підготовка і здійснення загального повстання на території УСРР.[167, с. 33]

По даним польського генерального штабу на території Польщі на початку літа було сформовано декілька військових українських підрозділів: в Александрові - 3,5 тис. чоловік, в Петркові і Калуші по 2 тис. чол., в Кадовіцах - 800, в Ланцуті і в Пікулицях по 3 тис.чол. Проте зброя зберігалась на складах, яку поляки обіцяли видати в будь-який момент.[167, с. 34]

Польський генштаб на фоні можливого поновлення військових дій проти більшовицької Росії, проявляв неабияку зацікавленість до приготувань та підготовки українського командування. Зокрема, розроблявся по завданню Пілсудського “план встановлення збройною силою панування Польщі над Україною і Білорусією”. Про що свідчить документ 2 відділу польського генштабу, в якому начальник відділу Матушевський зазначає, що “другий відділ у своїй діяльності виходить із двох передумов і направлень подальшої політики Польщі на сході:

- 1) полонізація окраїн в кордонах Ризького договору;
- 2) подальша робота в напрямку розчленування Росії шляхом відриву від неї України, а також Білорусії”.[167, с. 36]

Навесні 1921 р. польський генштаб почав інтенсивно розробляти в деталях план по приведенню в бойову готовність українських частин а також перекидання їх поближче до польсько-радянського кордону. Загальне командування військовою операцією покладалось на Тютюнника, який зокрема, був прийнятий у Варшаві начальником генерального штабу Польщі генералом К. Розвадовським, який запевнив Тютюнника в тому, що він як і Пілсудський, вважає, що війна з Радянською Росією “припинена лише для того, щоб краще підготуватись до нової боротьби з більшовиками”. Розвадовський крім того обіцяв Тютюннику відпустити “зброї і різного військового майна у великій кількості”.[167, с. 37]

Таким чином, незважаючи на дії “народових демократів”, що були направлені на остаточне припинення польсько-українського співробітництва, в польській державі ще існували впливові кола, що прагнули певною мірою сприяти продовженню боротьби УНР з більшовиками.

Отже, польсько-українські відносини в період переговорного діалогу Польщі з Росією мали невизначений, декларативний та кон'юнктурний характер.

3 листопада 1920 р. по березень 1921 р. польський уряд не будучи твердо впевненим у тривалості мирних стосунків з радянською Росією, не перешкоджав діяльності державним інститутам УНР і сприяв збереженню військових структур інтернованої української армії. Крім того польське військове командування надало допомогу у формуванні і організації керівних органів по підготовці загальнонаціонального повстання на території радянської України. Проте після підписання Ризького мирного договору, Польща стала на шлях поступового згортання допомоги уряду УНР, що поставило його у критичне становище. Аналіз архівних матеріалів свідчить, що польська сторона відмовилась повернути українській, кошти за те державне майно, що було привласнене поляками під час захоплення м.Рівного в серпні 1919 р. та при інтернуванні армії УНР, в загальному на суму 28 млн. польських марок.[32, с. 51] Тим більше польські урядовці висунули власні контрпретензії, що рівнялись 4 млрд. польських марок.[24, с. 18]

І все ж таки, С.Петлюра високо оцінював значення українсько-польського союзу, зокрема, у грудні 1921 р. в одному з листів до Військового міністра УНР він писав: “Коли ми не засвоїли тої думки, що на певному етапі нашої державности нам потрібно мати тісне порозуміння з поляками, з огляду на небезпеку од Москви, то ми впадемо жертвою безплідних, в'ялових великодержавних, але не своєчасних всеукраїнських планів, давши зайвий доказ нашої незрілості і неуміння йти реальними шляхами, можливими для даного менту... Коли б не польсько-українська згода, не відомою ще була б дальша доля нашої державности. Хай поляки не додержали свого слова і зрадили нам, - ми все ж за цей час і сили організовані свої збільшили, і ясність планів своїх устаткували на майбутнє”.[68, с. 534-535]

Нерівноправний характер Варшавського договору, низка зовнішніх та внутрішньо-політичних чинників обумовили підписання Польщею Ризького мирного договору. Прагнення Ю.Пілсудського і його прихильників підтримувати відносини з УНР, ґрунтувалось на необхідності втілення в життя концептуальних засад федералістської програми. На жаль, українська проблема на переговорах в Ризі не стала предметом гострих та тривалих дебатів, оскільки була досить швидко вирішена компромісним шляхом.

Отже, трактати березневого договору звели нанівець зусилля урядовців УНР у справі продовження визвольних змагань та робили безперспективною польсько-українську співпрацю. Тактика дипломатичного лавірування допомогла Польщі підписати договір з Росією і водночас запевнити українську сторону у своїй підтримці та збереженні ознак польсько-українського співробітництва. Але фактом залишається те, що Ризька угода припиняла на офіційному рівні будь-яке підтримування відносин Польщі з УНР і забороняла перебування українських збройних формувань і державних структур на території польської держави. Зрештою, березень 1921 р. став кінцевим етапом польсько-українських відносин у міжнародному контексті та засвідчив фатальні наслідки для української нації.

Нова політична дійсність, що утворилась на сході Європи після підписання Польщею та Росією мирної угоди в Ризі, вимагала від польської сторони припинення військово-матеріальної підтримки УНР та свідчила про безперспективність та неможливість подальшого розвитку польсько-українських стосунків. Відсутність міжнародної підтримки, а зокрема Франції, негативно вплинула на розвиток та можливості польсько-українського співробітництва. Рівень інтересів і зацікавленості польських урядових кіл українською проблемою залежав в основному від зовнішньополітичної кон'юнктури і позицій Ю. Пілсудського в польському суспільстві.

Безперечним є те, що керівні кола Польщі у своїх діях та планах по відношенню до УНР, виходили передусім власне з національних інтересів, що є цілком закономірним та природним явищем в історії міждержавних відносин. Вирішення особистих проблем, звісно, важили для Польщі куди-більше, ніж українська справа, яку поляки використовували на переговорах із тактико-стратегічних міркувань.

Українське питання на мирних переговорах в Ризі знаходилося в центрі уваги і було для Варшави і Москви найважливішим і найактуальнішим. Обидві сторони прагнучи якнайшвидше дійти до порозуміння і до згоди, стали на шлях насильницького розділу України, і тим самим задовольнили свої територіальні зазіхання, які прикривали гаслами права націй на самовизначення. Для Польщі не було самоціллю відстоювати інтереси УНР, оскільки підтримка української ідеї могла звести нанівець плани польської дипломатії в Ризі.

Польська ж сторона розглядала українське питання в спектрі великодержавної ідеології і хоч існували деякі розбіжності у поглядах представників різних, подекуди протилежних, польських політичних сил щодо цього питання, суттєво вплинути на хід подій вони не могли. В Ризі ж фактично перемогла більш конкретна і реальна концепція “народових демократів”.

Оцінюючи можливості польського уряду щодо надання матеріальної допомоги УНР, варто враховувати складні, динамічні та непередбачувані події політичного та економічного характеру, що породжували кризові ситуації в Польщі та сприяли зростанню хвилі соціальної напруженості.

Виходячи з політичних реалій 1920-1921 рр. та враховуючи політико-економічні мотивації Польщі та Росії в українському питанні і беручи до уваги слабкість польсько-українського союзу, можна стверджувати, що українська справа з самого початку переговорів була приречена, і багатоговікове прагнення українського народу до соборності та незалежності не могло бути втілене в життя

У підсумку Ризький мир посилив українські антипатії до Польщі та остаточно поховав міф про неї як борця “за нашу і вашу вольність”.

ВИСНОВКИ

Весь хід історії українсько-польських взаємовідносин означеного періоду, ще раз наочно підтвердив усю складність подолання усталених стереотипів, що протягом віків впливали на формування історичної самосвідомості українського та польського народів. Переломний, сповнений драматизму період 1918-1921 рр. в історії Польщі та України в цілому виявив з новою силою нерозуміння та неусвідомлення як польською так і українською сторонами важливості розвитку рівноправного та взаємовигідного партнерства. Розвиток відносин між державами засвідчив, що шлях до наповнення їх реальним змістом проліг через значну відстань, яка на жаль, виявилась на той час нездоланною.

Аналіз еволюції процесу становлення українсько-польських відносин дозволяє виділити декілька їх етапів, які за своїм змістом істотно різняться один від одного.

Перший етап з часу підписання Брестського мирного договору до падіння Гетьманату і приходу до влади Директорії УНР характеризується в основному відсутністю прямих безпосередніх зв'язків між Україною та Польщею, оскільки остання ще не набула статусу незалежної держави. Але варто відзначити, що ще до проголошення незалежності Польщі 11 листопада 1918 р гетьманський уряд прагнув встановити добросусідські відносини з Польщею. Зокрема, дипломатичну активність у стосунках з Україною проявила і польська сторона.

Складовою напруженості українсько-польських відносин стали невирішені територіальні проблеми, які протягом 1918 р. так і не були розв'язані шляхом взаємних поступок. Каменем спотикання у налагодженні двосторонніх відносин між Україною та Польщею стали землі Холмщини та Підляшшя. Вже тоді польські провідні політичні кола прагнули обстоювати свої великодержавницькі концепції на сході, які ігнорували національні устремління українського народу. Така позиція значної частини польської політичної еліти по відношенню до України перекреслювала можливість рівноправного розвитку українсько-польських відносин. До того ж звістка про приєднання Холмщини до України та таємний протокол Брестського договору, які викликали у польському суспільстві хвилю обурення, стали прологом у зростанні конфронтації та напруженості між поляками та українцями. Окрім того, вкрай загострились відносини України з Польщею через повстання на західно-українських землях ЗУНР, що сприяло зародженню конфліктогенної ситуації.

Отже, перипетії історичних подій 1918 р. з усією очевидністю виявили найуразливіші місця у відносинах між Польщею та Україною, які зводились до засад паритетності та територіального питання.

Наступний етап історії українсько-польських відносин, що тривав з моменту встановлення дипломатичних контактів між УНР та Польщею до вислання урядом УНР представництва на чолі з А.Лівицьким до Варшави на

чергові переговори, був позначений еволюцією від збройного протистояння до відносного порозуміння та примирення.

У тодішній ситуації для українського керівництва єдиною можливістю зберегти бодай ознаки державності залишалось складне маневрування, за якого вирішити проблеми національної безпеки та реалізувати власну стратегічну програму було практично неможливо. Катастрофічне становище УНР, відсутність конкретних варіантів продовження національної боротьби, міжнародна блокада, збіг стратегічних інтересів Ю.Піلسудського і С.Петлюри активізували з боку України налагодження співпраці з Польщею. Польський орієнтир розглядався як крок уперед у досягненні безпеки та суспільно-політичної стабілізації.

Утім, такий курс України виявився досить уразливим та строкатим і поступово фіксував в українському суспільстві непереборні труднощі у його реалізації. Крім того досить симптоматичною була реакція різних українських політичних сил на прагматичні кроки керівництва, що були спрямовані на підписання угоди з Польщею.

У свою чергу, прагнення лідерів держав Ю.Піلسудського і С.Петлюри до співробітництва, їх політичні погляди, стратегічні інтереси створювали об'єктивні підстави для формування нормативних стосунків між Польщею та Україною. Проте їх волеявлення наштовхувалось на протидію впливових польських політичних сил, які вороже сприймали ідею підтримки України у боротьбі за незалежність. Націонал-демократичний табір рішуче засуджував політичні позиції польських соціалістів в українському питанні як такі що могли поставити під загрозу власне існування польської державності. Відсутність спільної платформи у польському суспільстві щодо України створювала серйозну перепону на шляху розвитку українсько-польських взаємовідносин.

Еволюція польської політики в українському питанні у 1919-1920 рр. не виходила за рамки великодержавницької концепції. І хоч українське питання залишалось в Польщі предметом гострої полеміки, фактично її принципові положення цілком були визначені і перегляду практично не підлягали.

Загалом можна стверджувати, що стан українсько-польських взаємин їх конкретний зміст та масштаби у цілому залежали від політичних дій Польщі, яка опиралась на політику подвійних стандартів та прагматичного маневрування. У Польщі практично не відбулося переоцінки складного минулого у сфері відносин між польським та українським народами, більше того ментально-психологічний бар'єр між ними незрівнянно виріс. Офіційна Варшава не була стурбована реальним встановленням паритетності та довіри у взаємовідносинах з історичним сусідом та якісною трансформацією орієнтирів своєї зовнішньополітичної діяльності. Відтак, існуюча диспропорція відносин між Польщею та Україною прогнозовано та закономірно знижувала їхню міцність та надійність. Новопостала Польща ставши на шлях деформування взаємин з Україною нав'язала їй неконструктивні ідеологічні догми і стратегії, що реально загрожувало та не відповідало українським національним інтересам. Усе це не створювало підґрунття для раціональної ефективної політичної взаємодії між країнами та окреслювало неповноцінність та вразливість українсько-польських відносин.

Між тим відчайдушні потуги української сторони у 1919 р. дійти до взаєморозуміння з поляками у питаннях визнання України, встановлення кордонів та оформлення українсько-польського союзу успіху не мали. До того ж

дипломатичні місії Курдиновського і Пилипчука на переговорах з поляками не дотримались урядових директив, проявивши в підсумку некомпетентність, нерозуміння політичної ситуації і надмірну довіру полякам. Як наслідок, такі дії перетворювали Україну в знаряддя польської зовнішньої політики і завдавали в цілому невиправних втрат українській справі. Загалом приваблива перспектива зближення з Польщею на компромісних засадах виявилась справою далеко не простою.

Питання Східної Галичини для поляків у стосунках з Україною було першорядним і чи не найголовнішим, тому вони прагнули досягти згоди УНР на приєднання цих земель до Польщі, щоб тим самим вирішити позитивно для себе цю проблему на міжнародній конференції в Парижі. Отже, чинник Східної Галичини визначав в певній мірі напрямок та розвиток українсько-польських відносин.

Загалом у цей період, українському проводу на жаль, не вдалося досягнути дипломатичним шляхом остаточного порозуміння з Польщею тому, що визначальними критеріями у стосунках між країнами були великодержавницькі інтереси Польщі, яка зокрема, не могла не враховувати політичних орієнтирів провідних західних держав.

Заключна стадія переговорного процесу, що тривала з жовтня 1919 р. з перервами по квітень 1920 р. започаткувала новий виток розвитку українсько-польських відносин. До речі, в цей період було досягнуто в результаті складних та виснажливих переговорів позитивних зрушень у стосунках між польською та українською сторонами, суть, яких зводилась до заключення ряду історичних домовленостей. Проте слід зазначити, що шлях до них торувався восени 1919 р.

Осіній дипломатичний діалог, що розпочався в кінці жовтня 1919 р. між українською та польською делегаціями, мав непересічне значення для уряду УНР, який перебував у вкрай важкому становищі. Адже вирішувалось питання підтримки Польщею УНР у її боротьбі за незалежність. Проте переговори не виправдали сподівань та надій уряду УНР. Основним підсумком переговорів стало підписання декларації від 2 грудня 1919 р., яка в цілому задовольнила територіальні вимоги польської сторони. Зокрема, декларація ускладнила і без того не прості відносини між ЗУНР і УНР, викликала негативну реакцію з боку значної частини українських політичних кіл та неспроможна була зупинити варварських дій поляків на окупованих українських землях. В цілому, документ від 2 грудня сприяв поглибленню стосунків між Польщею та УНР, але не вирішив нагальних та невідкладних проблем уряду УНР, пов'язаних з продовженням боротьби проти більшовицькою Росією. В результаті декларація заклала лише ґрунт для укладення та підписання широкомасштабної українсько-польської угоди. Утім, усе це не дозволяло Україні піти далі формальних дипломатичних успіхів і реально поліпшити та зміцнити своє геополітичне становище.

Українські дипломати прагнули нормалізувати відносини з Польщею, ціною незначних територіальних поступок, що було однією з причин затягування українсько-польських переговорів. Але жорстка і непоступлива позиція польської сторони щодо Східної Галичини та земель Волині, відсутність серйозних контраргументів змусили українську місію визнати ці території за Польщею.

Аналізуючи зміст українсько-польських взаємин у 1919 р., можна стверджувати, що він практично виключав розбудову справді союзницьких

відносин і перетворювався на форму закріплення політичної залежності України від Польщі. Досягнені українською стороною незначні здобутки під час дипломатичного діалогу з поляками насправді погано сполучались з реальністю і були не досить плідними.

Переговори, що активізувались на початку березня 1920 р. і виявились знаковими, закінчились в підсумку підписанням історичної українсько-польської угоди, яка була покликана створити нову політичну дійсність між країнами. Квітневі домовленості здавалось сприяли знаходженню спільної змістовної основи, можливої взаємовигідної співпраці та мирного співіснування. Проте складна історична спадщина взаємин обох народів, національні менталітети, їх уявлення та уподобання прирікли цей союз на невдачу. Разом з тим відсутність широкої підтримки впливових держав, на яку так сподівались обидва політичні лідери, фактично робила ідею спільної боротьби Польщі та України малоефективною та слабкою. Вірогідним є й те, що варшавські домовленості, яким були притаманні неприродність та нерівноправність були лише спробою в реалізації Ю.Пілсудським та С.Петлюрою власних політичних програм.

Загалом, польсько-український союз, що не мав під собою сталого ґрунту, не виправдав сподівань ні Пілсудського, ні Петлюри та не призвів до позитивних зрушень у відносинах між країнами. Польща виявилась неспроможною вирішити долю України і ледве сама не втратила незалежність. Попри тимчасовий успіх спільної військової акції проти більшовицької Росії, союз був позначений цілою низкою негативних моментів, що виявили його слабкість та розпад. На практиці польські дії, що є незаперечним фактом, не відповідали умовам угоди та йшли в розріз з ними. Всупереч військовій конвенції, поляки не виконали сповна завдання щодо формування та забезпечення армії УНР, крім того вони свідомо створювали перешкоди у її поповненні та зростанні.

У свою чергу, С.Петлюра і Ю.Пілсудський не змогли переконати у важливості та доцільності союзу свої народи і в результаті Варшавський договір не став чинником національного об'єднання та консолідації ні в Польщі, ні в Україні та не призвів до масового антибільшовицького повстання. Більше того цей союз, не витримавши випробування часом, був позбавлений підґрунтя конструктивізму та прагматизму. А з огляду на тогочасну зовнішню та внутрішню політичну кон'юктуру він не спроможний був якісно детермінувати строкатий зміст українсько-польських взаємин.

Комплексне дослідження двосторонньої угоди свідчить, що визначальним чинником майбутньої долі України мав стати не Варшавський договір, а наслідки війни з Радянською Росією. Позитив, яких з часом можливо і відновив би втрачений баланс інтересів. Не зважаючи на контрверсійність оцінок угоди, безперечним залишається той факт, що вона давала змогу і надалі провадити широкомасштабну боротьбу з більшовиками за визволення України та створювала перспективи саморозвитку української державності і що найвірогідніше під пильною опікою Польщі. Саме в цьому і полягала основна ідея Варшавського договору. У даному сенсі, угода має сприйматись й тлумачитись як життєво необхідна умова незалежності України. Власне договір був віддзеркаленням тих складних відносин, що склалися між Польщею та Україною в 1918-1920 рр.

Характеризуючи період від початку спільної боротьби УНР та Польщі проти більшовицької Росії 25 квітня 1920 р. до підписання польською стороною

жовтневих умов перемир'я 12 жовтня 1920 р слід відзначити, що перемінний для Польщі та УНР перебіг спільної військової акції проти більшовицької Росії та наслідки польсько-радянських переговорів в Ризи 1920 р негативно позначились на розвитку українсько-польського співробітництва.

В означений період політика Польщі в українському питанні була найбільш непослідовною. В результаті, чого український уряд позбавлений будь-якої зовнішньої підтримки, змушений був власними силами проводити не рівну і майже безперспективну національно-визвольну боротьбу. Польща зігнорувавши фактично Варшавський договір, інтереси свого союзника, все ж не прагнула остаточно розірвати відносини з проводом УНР. В реальності стратегічні висхідні польської політики щодо України набули комбінуючих обрисів, що поєднували елементи різних рівнів.

Зрештою, осінній польсько-радянський діалог 1920 р. остаточно визначив позицію Польщі та її зовнішньо-політичний вектор в українській справі, який в підсумковому варіанті передбачав поступове згортання відносин з керівним центром УНР. На зламі 1920-1921 рр. зміст та стан українсько-польських стосунків практично позбавляв Україну участі у визначенні зовнішньополітичної стратегії та безпосередній реалізації національної ідеї.

Фактично заключним етапом польсько-українського співробітництва можна без перебільшення вважати період з часу припинення поляками військових дій проти Росії 18 жовтня 1920 р., що передбачали умови перемир'я і згортання військової допомоги УНР до підписання Ризького мирного договору 18 березня 1921 р.

Загалом після досягнення згоди про перемир'я польська політична доктрина в українському питанні не змінила своєї сутності і продовжувала залишатись невиваженою та суперечливою. Польська сторона намагалась "резервувати" за собою співпрацю з керівним центром УНР. Зокрема, вона сприяла організації координаційно-керівних структур загальнонаціонального руху опору на території УСРР та проведенню розвідувальних і диверсійних антирадянських акцій. На території Польщі продовжували легально існувати державні інституції УНР та військові організації інтернованої армії УНР. Проте польський уряд не дотримався власних зобов'язань в справі фінансової допомоги, дипломатичної підтримки УНР на міжнародній арені та організації антирадянського збройного виступу.

Отже, польські урядовці намагаючись зберегти вплив над проводом УНР, вдавались до дій, що створювали лише видимість співробітництва з Україною. Адже їх лояльне та толерантне ставлення до УНР диктувалось вимогами часу. Така позиція польського уряду, в цілому не могла призвести до значних позитивно-практичних наслідків, а лише вводили українських урядовців в стан примарних надій та очікувань. Польща не наважилась заради України продовжувати війну і ризикувати власною незалежністю.

Справа миру з Радянською Росією була для польських дипломатів пріоритетною, а подальше ведення бойових дій, що могли носити затяжний характер, вони вважали згубними для відновленої Польщі, адже військовий потенціал Росії значно переважав польський.

В основу вирішення української проблеми були закладені програмні засади націонал-демократів, які передбачали відмову українцям у праві мати власну державу та поділ України між Польщею та Росією. Федералістський план

Пілсудського, що був лише спробою створити нові відносини в Східній Європі, став фактом нереальним та неможливим і в кінцевому рахунку виявився нежиттєздатним. Тим більше, що Пілсудський після війни з більшовиками не міг суттєво впливати на зовнішню політику Польщі.

Ризькі домовленості 1921 р. яскраво продемонстрували ігнорування та нехтування інтересів українського народу і призвели до насильницького поділу України. Польща, використавши український чинник, практично реалізувала свої експансіоністські плани. Відновлення величі Речі Посполитої ставало базовим сенсом польських політичних кіл. Польська політична еліта намагалась утвердити Польщу через Україну і тим самим вибратись з периферії європейської політики. У найзагальнішому плані константою такої політики безумовно є зародження тенденції до ускладнення та урізноманітнення кризи.

У цілому, березневі трактати між Польщею та Росією позбавляли керівництво УНР будь-якої перспективи на продовження національно-визвольної боротьби та вели до занепаду польсько-українське співробітництво як таке, що втратило для польської сторони певну зацікавленість та значимість. До того ж під впливом зовнішніх та внутрішніх обставин трансформувались позиції польських урядових кіл щодо УНР. Адже, складні внутрішні суспільно-політичні процеси, що були зумовлені польсько-радянською війною та позиції великих держав штовхали польське керівництво до перегляду відносин з українським проводом, створених на ґрунті Варшавського договору. З огляду на характер відносин з Радянською Росією, польські урядовці проявляли в певній мірі інтерес до українського державного центру, який намагались використати як антибільшовицьке гасло і важливий аргумент при вирішенні східно-галицької проблеми.

Отже, динаміка українсько-польських відносин у даний період, що носила відбиток строкатості, невизначеності, остаточно засвідчила крах ідеї порозуміння та єднання українського та польського народів.

Причини, що призвели до краху надії і сподівання лідерів держав Ю. Пілсудського і С.Петлюри були надто глибокими та нездоланими. Польська політична еліта українську проблему розглядала через призму польської присутності на українській землі, що у свою чергу, стало чи не найголовнішою перешкодою на шляху до згоди та порозуміння між Польщею та Україною. Окрім того, обопільна неприязнь, що тяжіла над суспільною свідомістю поляків та українців перекреслила намагання та спроби керівників країн до зближення та єднання. Тодішня драма двосторонніх відносин полягала не у формальному з'єднанні та проблемах взаємин, що виявились при цьому, а в слабкості та вразливості суспільств обох держав. Якісні зміни у відносинах між країнами можливі були лише за умов проведення глибоких політичних, економічних та культурно-просвітницьких трансформацій, що відповідали б стандартам внутрішньої та зовнішньої стабільності та безпеки.

Причини трагічного вислідку для України мабуть будуть занадто тривіальними, якщо їх шукати лише у зраді та нещирості поляків, які перш за все прагнули зміцнити власну державність та відстояти споконвічні (як вони вважали) "східні креси", а не боротись до переможного кінця за українську ідею. Загалом передумови фатальних наслідків українського національно-визвольного руху криються не тільки у зовнішніх чинниках, а скоріш за все у власній неспроможності політичної еліти згуртуватись та консолідуватись для

вироблення чітко вираженої стратегії дій, що сприяла б розвитку та захисту української державності та національної ідеї. До того ж внутрішній стан національно-демократичних сил як України так і Польщі виявився недостатньо зрілим та цілком не готовим до реалізації широкомасштабних планів Петлюри та Пилсудського.

Ймовірно видається навіть те, що толерантна, конструктивна політика Польщі в українському питанні навряд чи компенсувала безпорадність внутрішньої політики України. Сама ж зовнішня політика із слабким та кволим тилом не спроможна стати діючим механізмом міждержавних відносин, а тим більше ефективно захищати національні інтереси на світовій арені.

Польща, яка ледве жевріла, яку роздирали безліч протиріч і яка до того ж прагнула стати форпостом та передмурком західної цивілізації не в змозі була позитивно розв'язати українську проблему, яку з часом і зовсім зігнорувала.

Проте необхідно враховувати і той факт, що на позиції Польщі в українському питанні суттєво вплинув цілий комплекс негативних проявів внутрішнього і зовнішнього життя країни, що вилились у соціально-політичну напругу і посилення міжнародної ізоляції. Польські урядові кола вимушені були під тиском обставин формально відмовитись від військово-політичного співробітництва з керівництвом УНР, що на практиці призвело до передислокації української армії на схід від встановленої демаркаційної лінії без надання необхідної допомоги. За цих умов концепція Петлюри та Пилсудського набула абстрактного характеру, а оптимізація стратегії України набула обрисів замкнутого кола.

За весь час існування незалежності України так і не було створено науково-концептуальних засад стратегії зовнішньої політики, яка б забезпечила сприятливі умови для розвитку державотворчих процесів в Україні.

А самий стан цих взаємин можна інтерпретувати як явище переважно поверхове, зосереджене назагал у сфері дипломатії, яка фактично не мала істотного впливу на позитивне вирішення української проблеми та не здатна була гармонізувати та оптимізувати зовнішні впливи.

Історія українсько-польських взаємин буремних 1918-1921 рр. є досить повчальною та актуальною, її узагальнюючий висновок може стати засадним при формуванні стратегічної концепції розбудови самостійної держави, а його суть полягає утім, що така розбудова є національною справою народу України, який у досягненні своєї мети не повинен повністю у доленосних питаннях покладатися на зовнішньо-політичні чинники, що в період визвольних змагань, були на жаль, визначальними. Розвиток міждержавного співробітництва має передбачати зменшення односторонньої залежності, створення сприятливих альтернатив та вигідних стратегічних орієнтирів. До того ж найбільші резерви зміцнення та відстоювання національних інтересів містяться у площині суб'єктивного. В основі формування державотворчих процесів в Україні категоричним імперативом має виступати власна сформована національно-політична зрілість народу, яка міцно перепліталась би з непохитним національним духом, незламною моральною силою та рішучою і наполегливою боротьбою за утвердження величної національної ідеї.

Шлях до об'єктивного тлумачення історії українсько-польських відносин лежить через освіту й виховання, перш за все підростаючого покоління. Перший крок у цьому напрямку мають зробити історики обох країн. Основне завдання

яких полягає у подоланні негативних стереотипів драматичної спадщини, у відтворенні цілісної правдивої картини спільного минулого, пошуках шляхів зближення українського й польського суспільств. Вирішенню цих нагальних проблем будуть сприяти проведення спільних наукових досліджень, конференцій, семінарів, узгодження та спільне написання підручників для систем середньої та вищої освіти і взагалі подання більш ґрунтовної та всеохоплючої інформації про українське та польське суспільства. І хоча цей творчий процес з кожним роком набирає ходи, пошук об'єктивної істини йде досить важко та болісно.

Сьогодні науковці України та Польщі мають дедалі частіше проводити спільно ґрунтовні і комплексні дослідження з актуальних проблем історії українсько-польських відносин з метою створення якісно нових, виважених, перспективних засад, що сприяли б подальшому розвитку взаємовигідних та рівноправних стосунків як на офіційному, так і на побутовому рівні.

Проте як не прикро констатувати, але ця хвилююча проблема з її багатограними вимірами ще тривалий час буде нездоланною і стоятиме руйнівною перешкодою на шляху до справжнього українсько-польського порозуміння, прощення і єднання. Утім, хочеться сподіватися, що інтеграційні процеси, осмислення та усвідомлення уроків минулого сприятимуть цілеспрямованому формуванню приязних та добросусідських відносин між українським та польським народами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

Ф.1429. Канцелярії Директорії УНР. ОПИС 2.

1. СПР.20 - Звіти посольства УНР в Німеччині про міжнародну ситуацію, військово-санітарну місію в Берліні. Зміни персонального складу. Посольство та його конструкція.
2. СПР.24 - Витяг із звіту представництва Міністерства фінансів УНР про фінансово-економічну діяльність в Англії. 1.01-2.09.1920 р.
3. СПР.90 - Огляди преси УНР і закордонної преси про економічне і політичне життя України, радянської Росії й західно-європейських країн. 2.01-23.04.1921 р.
4. СПР.109 - Огляд преси, доповіді та звіти про діяльність місії УНР у Німеччині, Болгарії, Туреччині, Фінляндії, Франції визнання уряду УНР. 4.02-25.04.1921 р.
5. СПР.114 - Вирізки із зарубіжних газет про положення на Україні. 1921 р.

Ф.1429.ОПИС 4.

6. СПР.2 - Листування з командуючим складом петлюрівської армії і контрреволюційними бандами про перехід військ через Польщу та Румунію, організацію диверсійних актів на території радянської України. 1919-1921 рр. Ф.1429.ОПИС.5.

7. СПР.2 - Копії протоколів нарад Директорії та III сесії Всеукраїнської Ради селянських депутатів. 11.1917-06.1920 рр.

Ф.2211. Української дипломатичної місії в Речі Посполитій Польській. ОПИС.1.

8. СПР.1 - Звіти про засідання петлюрівської дипломатичної місії з делегатами Польського уряду.

9. СПР.3 - Копія звернення петлюрівської дипломатичної місії до польського уряду про визнання Уряду Директорії про допомогу йому в боротьбі з Радянською Владою. Копії інформаційних звітів петлюрівського МЗС.

Ф.2486. Української торговельно-економічної місії в Речі Посполитій Польській. 1920 р. ОПИС.1.

10. СПР.1 - Копії протоколів засідань петлюрівської торговельно-економічної місії в Польщі.

Ф.3172. Штаб дієвої Армії УНР.ОПИС.3.

11. СПР.35 - Доповіді та донесення про положення на фронті, переговори з Польщею і делегацією, відношення з Радянською Росією, “добровольчою армією” та інше. 3.01-21.10.1920 р.

Ф.3518. Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Чехословаччині, м.Прага (1920-1923) ОПИС1.

12. СПР.1 - Обіжники і політичні огляди преси МЗС УНР. 16.01-28.12.1919 р.

13. СПР.14 - Листування з МЗС УНР про персональний склад місії. 24.01-21.10.1919 р.

Ф.3619. Посольства УНР в Німеччині, м.Берлін (16.12.1918-3.12.1922) ОПИС.3.

14. СПР.15 - Статути: українського товариства ліги націй; спілки об'єднаних громадських і добродійних українських організацій у Німеччині. 1919 р.

Ф.3696. Міністерства закордонних справ УНР. ОПИС 1.

15. СПР.12 - Листування з департаментом чужоземних зносин про ноту Директорії з пропозицією мирних переговорів. 12.1918-11.1919 рр.

16. СПР.14 - Листування з департаментом чужоземних зносин про персональний склад українського посольства в Берліні і його потреби. 27.12.1918-11.1919 рр.

17. СПР.24 - Листування з департаментом чужоземних зносин про дипломатичні відносини з Швейцарією, про персональний склад української місії в Берні. 18.12.1918-23.10.1919 рр.

18. СПР.31 - Листування з департаментом чужоземних зносин про персональний склад польського посольства на Україні і його потреби та в справах окремих польських громадян. 13.12.1918-24.01.1919 рр.

19. СПР.66 - Декларація уряду Директорії УНР, уповноваження й директиви дипломатам. 28.12.1918-6.09.1919 рр.

20. СПР.68 - Протоколи конференції голів дипломатичних місій УНР в різних державах і міністерства в серпні 1919 р. м.Карлсбаді. 6.08.-14.08.1919 р.

21. СПР.144 - Реферати європейських газет про українську справу.

22. СПР. 172-Документи про взаємовідношення України з Румунією. 5.09.1919 р. Ф.3696.ОПИС 2.

23. СПР 14 - Місячні звіти про діяльність МЗС з 1920 р.

24. СПР.19 - Доповіді голови Української ліквідаційної комісії в Польщі про відношення французького уряду і військових кіл Франції до уряду УНР про становище інтернованих військ УНР в Польщі. 9.02-15.09.1921 р.
25. СПР.21 - Інформаційні листи від радника уряду УНР за кордоном про відносини різних українських угруповань. 6.09.1920-1.04 1921 рр.
26. СПР.100 - Листування з місією УНР в Речі Посполитій Польській про товаро-обмін між УНР і РПП.
27. СПР.119 - Копії протоколів нарад послів і голів закордонних місій УНР і Відні. 18.09.1920 р.
28. СПР.272 - Обіжники Міністерства закордонних справ. 11.12-30.12.1919 р
29. СПР.275 - Нота і меморандуми уряду УНР до уряду Речі Посполитої Польської протокол засідань польсько-української конференції, звіти членів української дипломатичної місії в РПП, про декларацію УНР в РПП. 17.10.1919-14.02.1920 рр.
30. СПР.276 - Копії нот, меморандумів та листування місії УНР в Польщі, надіслані до польського уряду. 19.08-12.1919 р.
31. СПР.278 - Огляд сучасного міжнародного становища УНР і закордонної політики УНР, ноти, декларації, меморандуми УНР. 1919-1920 рр.
32. СПР.281 - Доповідь про діяльність інформаційного бюро місії УНР у Польщі. 18.09.1919-28.03.1921 рр.
33. СПР.348 - Листування з дипломатичною місією у Варшаві.
34. СПР.391 - Документи про діяльність бувшого надзвичайного посла УНР М. Порша в Німеччині. 11.12.1920-16.03.1921 рр.
35. СПР.404 - Огляд сучасного міжнародного становища УНР і закордонної політики уряду УНР. 1920-1921 рр.
36. СПР.427 - Листування з дипломатичною місією у Вашингтоні про внутрішню боротьбу серед українських емігрантів в Америці. 23.06-15.12.1921 р.
37. СПР.430 - Інформаційні повідомлення голови делегації у Ризі про хід переговорів. 12.08-14.11.1920 р.
38. СПР.676 - Інформаційні документи про українсько-румунські взаємовідносини.
39. СПР.678 - Часописи та вирізки з німецьких та українських газет на Україні про Вашингтонську конференцію за 1921 р.
Ф.3696.ОПИС 3.
40. СПР.24 - Нота уряду Директорії до Польщі про допомогу петлюрівській армії.
Ф.3766. Міністерства закордонних справ Української Держави. ОПИС 1.
41. СПР.2 - Накази Міністерству закордонних справ. 16.07-11.12.1918 р.
42. СПР.4 - Повідомлення державних установ про їхню структуру. 9.05-29.11. 1918 р.
43. СПР.22 - Про персональний склад посольств Української Держави. Штати і списки членів і урядовців посольств і кандидатів на посади в посольстві.
44. СПР.46 - Законопроекти внесені міністерством закордонних справ на розгляд ради міністрів.
45. СПР.137 - По дипломатичним зносинам з Польщею, про призначення представників Польщі на Україну.
Ф. 3766.ОПИС.3.
46. СПР.8 - Протоколи засідання Ради Міністрів Української Держави. 2.05-13.12. 1918 р.

47. СПР.138 - Про економічні і поштові зносини, по справах окремих українських і польських громадян. 3.08-13.12.1918 р.
Ф.3809. Петлюри Симона Васильовича - голови Директорії Української Народної Республіки, м.Київ, в еміграції з 1921 - Тарнів, Ченстохів та ін. міста Польщі (1879-25.05.1926) ОПИС.2.
48. СПР.1 - Повідомлення петлюрівців про політичну неблагонадійність делегатів петлюрівських мирних конференцій в Ризі і Парижі.
49. СПР.9 - Копії листів І.Мазепи. Листи Петлюри тощо.
Ф.3972. - Український педагогічний інститут ім.М.Драгоманова в Празі (Чехословаччина). ОПИС.2.
50. СПР.29 - Автор невідомий "Українська справа". Дипломні та курсові праці студентів.
Ф.4440. Представництва ЗУНР в Празі. ОПИС 1.
51. СПР.1 - Ноти, повідомлення, доповіді, записки президії Української Національної Ради Східної Галичини про утворення та устрій ЗУНР, окупацію Сх Галичини Польщею.

Центральний Державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України)
Ф.1. ЦК Компартії України. ОПИС 20.

52. СПР.206 - Доклади, сводки Закордонного отдела ЦК КП(б)У (Закордота и отдельных коммунистов о политическом положении и работе местных организаций, Закордота на Правобережной Украине, Киеве, Каменец-Подольском, Крыму). 24.05-30.12.1920 р.

Центральний Державний історичний архів у м. Львові (ЦДІАЛ)

Ф.146. Галицьке намісництво. Президія, м.Львів (1772-1918).ОПИС 8.

53. СПР.3809 - Донесення старост і поліцейних влад, листування з Міністерством внутрішніх справ про страйки селян.
Ф.583. Польська народна рада, м.Перемишль (1918-1919).ОПИС 1.
54. СПР.3 - Відозви, повідомлення, афіші, запрошення. 1.11.1918-1.02.1919 рр.

Archiwum Akt Nowych (AAN).

55. Instytucje Tymczasowego Rządu Ludowego w Lublinie (1918). sygn.1.
56. Polska Partia Socjalistyczna (1919-1939). sygn.I-2, I-3, XIII-91.
57. Polska Partia Socjalistyczna "Opozycja" (1919-1920). sygn.I-1.
58. Polskie Stronnictwo Ludowe "Piast". sygn.1.

II. ДРУКОВАНІ ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

59. Документы внешней политики СССР.-М.: Госполитиздат, 1959.-Т.3.-724 с.
60. Документы и материалы по истории советско-польских отношений: В 12-ти т. Т.2.-М.: Наука, 1964.-719 с.
61. Документы и материалы по истории советско-польских отношений: В 12-ти т. Т.3.-М.: Наука, 1965.-607 с.
62. Документы и материалы по истории советско-польских отношений: В 12-ти т. Т.4.-М.: Наука, 1966.-559 с.
63. Доценко О. Літопис української революції. Матеріали й документи до історії української революції. 1917-1923.-Київ - Львів, 1923.-Т.2, кн.4.-364 с.

64. Доценко О. Літопис української революції. Матеріали й документи до історії української революції. 1917-1923.-Львів, 1924.-Т.2, кн.5.-400 с.
65. Книш З. З таємних документів польської окупації Західної України.-Торонто : Срібна Сурма, 1983.-288 с.
66. Петлюра С. Статті, листи, документи.-Нью-Йорк: Укр. Вільна Акад. наук у США, 1956: В 2-х т. Т.І.-589 с.
67. Петлюра С.Статті, листи, документи.-Нью-Йорк: Укр. Вільна Акад. наук у США, 1979: В 2-х т.-Т.ІІ.-627 с.
68. Петлюра С. Статті, листи, документи / Упоряд. В.Сергійчук.-К.:Видав. ім. Олени Теліги, 1999.-Т.ІІІ.-616 с.
69. Петлюра С. Статті.-К.: Дніпро, 1993.-341 с.
70. Петлюра С. Народе Український: вибрані статті, листи, документи.-Харків: Лівий берег, 1992.-150 с.
71. Симон Петлюра та його родина: до 70-річчя його трагічної загибелі. Документи і матеріали.-К.: Рада, 1996.-319 с.
72. УРСР на міжнародній арені (1917-1923). Зб. док.-К.: Наукова думка, 1966.-667 с.
73. Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich.-Warszawa, 1961.-Т.2.
74. Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich.-Warszawa, 1964.-Т.3.
75. Międzynarodowe aspekty wojny polsko-bolszewickiej 1919-1920. Antologia tekstów historycznych.-W., 1996.
76. Ukraine and Poland in documents 1981-1922 / Ed. T.Hunczak, part. 2 /-New-York-Paris-Sidney-Toronto: Shevchenko scientific society, 1983.-450 p.

ІІІ.ДИСЕРТАЦІЇ, АВТОРЕФЕРАТИ ДИСЕРТАЦІЙ

77. Варгатюк С. Зовнішня політика Директорії УНР: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02.-К.,1996.-26 с.
78. Генник М. Українське питання у діяльності польських патріотичних партій: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02.-Чернівці, 1997.-17 с.
79. Гетьманчук М. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920-1939 рр.: Автореф. дис... док-ра іст. наук: 07.00.02-Чернівці, 2001.-31 с.
80. Городня Н. Політика країн Антанти та США щодо державності України в 1917-1919 роках: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02.-К., 1996.-24 с.
81. Джеджула Г. Буржуазно-помещичья Польша в антисоветских планах французского империализма (1917-1921 гг.): Дис... канд. ист. наук: 07.00.02.-К., 1975.-170 с.
82. Дубрава О. Формування державних кордонів України (1917-1925 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.02.-К., 1996.-202 с.
83. Заруда Т. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02.-К.,1995.-15 с.
84. Кобринська С. Ризький мир як завершальний етап боротьби (1917-1921 рр.) за утвердження української державності: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02.-К., 1996.-23 с.
85. Красівський О. Українсько-польські відносини в Східній Галичині в контексті національної політики Другої Речіпосполитої (1918-1923 рр.): Автореф. дис... док

- ра. іст. наук: 07.00.05.-К., 1999.-35 с.
86. Кучик О. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917-1920): Дис... канд. наук. : 07.00.01.-Львів, 2001.-224 арк.
87. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр.: Автореф. дис... док-ра іст. наук: 07.00.01. - Львів, 1999.-36 с.
88. Матвієнко В. Політика УНР та Української Держави щодо новопосталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917-1921 рр.): Автореф. дис... док-ра іст. наук: 07.00.02.-К., 2003.-40 с.
89. Павлюк О. Східна Галичина в європейській політиці 1918-1919: Дис... канд. іст. наук: 07.00.03.- К., 1993.-199 с.
90. Складенко Д. Україна і Ризька мирна конференція (1920-1921): Дис... канд. іст. наук.: 07.00.01.-К., 1999.-173 арк.
91. Соловійова В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918-1920 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01.-З., 1999.-20 с.
92. Шамрасва В. Міжнародні відносини УНР доби Директорії: Автореф... канд. іст. наук: 07.00.02.-К., 2003.-20 с.
93. Шинкаренко Т. Український національно-визвольний рух в 1920-1923 рр. в контексті зовнішньої політики західних держав: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02.-К., 1999.-22 с.
94. Яцюк М. Військово-політична діяльність Директорії УНР (1918-1920 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01.-Харків, 2000.-227 арк.

IV. МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ. СТАТТІ

95. Антончук Д. Українсько-польські переговори про перемир'я в травні 1919 року. Календар Червоної Калини, 1939.-С.163-178.
96. Баран З. Східна Галичина і союз Пилсудський - Петлюра // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa.-Torun, 1997.-S.177-190.
97. Богун-Чопівська І. Той буремний 1920-й (в Україні та Польщі) // Дзвін.-1994.-№1.-С.96-99.
98. Боечков В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан.-К.: Основи, 1994.-168 с.
99. Віднянський С. Українське питання в міжвоєнній Польщі: Основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній науці // Український історичний журнал.-2003.-№2.-С.39-55;
100. Винниченко В. Відродження нації: В 3-х т.Т.3.-Відень, 1920.-535 с.
101. Винниченко В. Лист до класово несвідомої української інтелігенції.-Вид. політвідділу дивізії "Червона Галичина", 1920.
102. Вішка О. С.Петлюра в Польщі й у Франції (1920-1926) // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa.-Torun, 1997.-S.163-175.
103. Волков Ф. Тайны Уайтхолла и Даунинг-стрит.-М.:Мысль, 1980.-462 с.
104. Гай Ю. З ким і проти кого: ганебний шлях петлюрівщини та її спадкоємців.-К.: Молодь, 1980.-223 с.
105. Галицька-Дідух Т. Українське питання на Ризькій мирній конференції (1920-1921 рр.) // Нова політика.-1999.-№5.-С.43-47.
106. Гарліцкі А. Дивна війна 1920 р. // Всесвіт.-1991.-№3.-С.159-165.

107. Гетьманчук М. Ризький мир: українсько-польські відносини періоду підготовки, підписання й ратифікації Ризького договору 1921 р.-Львів, 1998.
108. Гетьманчук М. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920-1939 роках.-Л.: Світ, 1998.-428 с.
109. Горлов Н. Что хочет от нас панская Польша.-М., 1923.
110. Григорієв Н. Поляки на Україні. Польсько-українські відносини в історичній перспективі.-Скрантон, 1936.-93 с.
111. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.-К.: Генеза, 2000.-360 с.
112. Гриценко А. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні. Рік 1920. Історичні зошити. Ін. іст. України НАНУ.-К., 1997.-93 с..
113. Гудь Б. Українці-Поляки: хто винен?: У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів першої половини ХХ століття.-Львів, 2000.-192 с.
114. Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння: До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917-1921 рр.-Львів: Українські технології, 1997.-67 с.
115. Гунчак Т. Україна: перша половина 20 ст.-К.: Либідь, 1993.-288 с.
116. Дашкевич Я. Для кого дорога до нікуди? /Упор. А.Павлишин./ Україна і Польша між минулим і майбутнім.-Львів: Видав центр Фенікс, 1991.-С.214-230.
117. Дашкевич Я. Фальсифікація новітньої історії українського народу в сучасній Польщі // Український час.-1991.-№1.-С.15-19.
118. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 рр.-К., 1998.-240с.
119. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр: В 2-х т Т.2.-Ужгород, 1930.-510 с.
120. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле /1914-1920/.-Мюнхен: Українське вид-во, 1969.-543 с.
121. Єременко Т. Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський // У 70-річчя паризької трагедії 1926-1996: Зб. пам'яті Симона Петлюри / Упоряд.: В.Михальчук і Д. Степовик.-К.: Вид. ім. О.Теліги, 1997.-С.212-217.
122. Єфремов С. Щоденники, 1923-1929.-К.: Генеза, 1997.-848 с.
123. Зарецька Т. Відносини Директорії Української Народної Республіки з Польською Республікою (1919-1920 рр.) //Зб. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.-К., 2002.-Вип. 11.-С.76-92.
124. Захарчук Б. Проблема кордону в контексті українсько-польських відносин доби національно-демократичної революції в Україні (1917-1923) // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze.3. Spotkania polsko-ukraińskie.-Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 1996.-С.170-174.
125. Зашкільняк Л. Українське питання в працях і діяльності Леона Василевського. // Україна - Польша: історична спадщина і суспільна свідомість: Матер. міжн. конф.-К., 1993.-С.142-150.
126. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів.-Львів: Львівський нац. універ. ім. І.Франка, 2002.- 752 с..
127. Зуев Ф. Международный империализм - организатор нападения панской Польши на Советскую Россию, 1919-1920.-М., 1954.
128. Іванис В. С.Петлюра-Президент України: 1879-1926.-Торонто, 1952.-255 с.
- 129.Йосипишина Я. Симон Петлюра: Польша й Антанта // У 70-річчя паризької трагедії 1926-1996: Збірник пам'яті Симона Петлюри.-К.: Видавництво ім. Олени

Теліги, 1997.-С.71-81.

130. Камінюк М. Як пілсудчина готує наступ на радянську Україну.-Харків: Держвидав України, 1929.-24 с.

131. Карпенко О. Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918-1920.-Львів: Видав. Львівського унів-ту, 1964.-256 с.

132. Карпус З., І.Срібняк. Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920р. // Український історичний журнал.-2000.-№1.-С.80-95.

133. Карр Е. История Советской России. Большевицкая революция 1917-1923. /Пер с англ.-М.: Прогресс, 1990.-Т.1 и 2, кн.1.-768 с.

134. Кедрин І. Паралелі в історії України.-Нью-Йорк : Червона Калина, 1971.-137 с.

135. Козакевич Є. Рухаємось у доброму і бажаному напрямі // Політика і час.-1995.-№4.-С.21-25.

136. Конєва Я. Польсько-українські стосунки в історичному та політичному контексті // Розбудова держави.-1996.-№5.-С.39-41.

137. Коновалець Є. Причинки до історії української революції, Прага, 1928.-39 с.

138. Копилов А. Зовнішня політика С.В.Петлюри: прорахунки та упущені можливості (актуальна точка зору) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державно-педагогічного університету. Історичні науки-Т.3(5).-К., 1999.-С.302-306

139. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918-1923. Проблеми взаємовідносин.-К.: Вид-во УДАУ, 1998.-298с.

140. Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни 1918-1919.-Львів, 1933.-179 с.

141. Кулик І. Провал підступних планів іноземного імперіалізму проти Радянської України.-К.: Держполітвидав, 1953.-104 с.

142. Кулик І. Провал польського плану в 1920р.-К.: Держполітвидав, 1940.-44 с.

143. Кульчицький С. Проблема кордону між Україною й Польщею в радянській політиці 1919-1921рр. // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість.-К., 1993.-С.187-199.

144. Кульчицький С. Як вирішувалось “українське питання”: (Про Україну в 1917-1922 рр.) // Політика і час.-1994.-№9-12.

145. Липинський В. Повне зібрання творів, архівів, студії.-Філадельфія, 1995.-Т.6.-470 с.

146. Лісевич І.Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa.-Torun, 1997.-S.81-99.

147. Лісевич І. У відблиску польських багнетів. Життя Києва під час перебування в ньому польських військ (травень-червень 1920 р.).-К., Інститут історії України НАНУ., 2002.-226 с.

148. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2-х т.Т.1.-К.: Основи, 1994.-554 с.

149. Литвин М. Польсько-український військовий політичний діалог 1918-1920 роки: від збройного конфлікту в Галичині до союзних Варшавських угод // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa.-Toruń: Uniwersytet, 1997.-S.247-259.

150. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр.-Львів, 1998.-488 с.

151. Литвин С. Українсько-польський договір 1920 року: помилка Симона Петлюри чи єдино можливий варіант продовження боротьби за державність? // Полтавська петлюріана. Матеріали IV Петлюрівських читань.-Число 3.-Полтава: Полтавське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства “Просвіта” ім.

Тараса Шевченка. Видав. "Рік", 1999.-С.8-26.

152. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана.-К.:Видав. ім. О.Теліги, 2001.-640 с.

153. Лихолат А. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917-1922 рр.)-К.: Держполітвидав, 1955.-663 с.

154. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921: В 3-х т.Т.2. Кам'янецька доба-Зимовий похід.-Прага: Вид-во Прометей, 1942.-232 с.

155. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921: В 3-х т.Т.3. Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР.-Прага: Прометей, 1943.-234 с.

156. Мазепа І. Огнева проба. Зимовий похід.-Прага: Колос, 1941.-101 с.

157. Маркус В. Україна в міжнародних взаєминах. (1917-1921). Правничий вісник.-Нью-Йорк, 1971.

158. Матвієнко В. Українсько-польські відносини 1919-1921 рр.: тернистим шляхом до запізненого порозуміння // Вісник міжнародні відносини.-Вип.27.-К., 2003.-С.177-185

159. Мельник М. Українська держава 1917-1920 років у світлі міжнародного права // Визвольний шлях.-№6.-С.640-655.

160. Михайлова О. Україна у східній політиці Ю.Пілсудського (кінець 1918 р.-квітень 1920 р.) // Зб. проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. Інститут історії України НАНУ.-К., 2002.-С.231-254.

161. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ століття.-К.: Український письменник, 1993.-413 с.

162. Наленч Д., Наленч Т. Юзеф Пілсудский-легенды и факты. Пер. с пол.-М.: Политиздат, 1990.-399 с.

163. Несук М. Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917-1918 рр.-К.: Вид-во Політична думка, 1999.-274 с.

164. Николаев К. На путях польско-русского сближения // Акты Польской республики за 1918-1921гг.-Варшава, 1921.-С.75-83.

165. Огієнко І. Урочистий в'їзд С.Петлюри до Кам'янця-Подільського 1-травня 1920 р. Уривок споминів // Наша культура (Варшава), 1936.-№5.-С.321-331.

166. Ольшанский П. Рижский мир. Из истории борьбы Советского правительства за установление мирных отношений с Польщей (конец 1918-март 1921 г.)-М.: Наука, 1969.-265 с.

167. Ольшанський П. Рижський договір и развитие советско-польских отношений. 1921-1924.-М.: Наука, 1974.-285 с.

168. Павлович М. Війна з польськими панами (польсько-шляхетська авантюра).-Х., 1920.-31 с.

169. Павлюк О. Від злуки до розриву (Взаємини урядівУНР і ЗУНР у 1919році) // Наука і суспільство.-1994.-№4-6, 7-8;

170. Павлюк О. Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р // Український історичний журнал.-2000.-№6.-С.3-16.

171. Подляський К. Білоруси - литовці - українці: Наші вороги чи брати ?-Мюнхен: Віднова, 1986.

172. Прушинський М. Драма Пілсудського. Війна 1920р../Пер. з польс.-К.: Лібра, 1997.-372 с.

173. Ріпецький С. Українсько-польський процес 1918-1923 перед світовим трибуналом.-Чікаго, Нью-Йорк: Український публіцистично-науковий інститут, 1963.-38 с.

174. Семенов В. Українська Народна Республіка і Польща 1917-1920 // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa.-Torun, 1997.-S.101-111.
175. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України.-Тернопіль, 1996.-180 с.
176. Симоненко Р. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 році. Паризька мирна конференція і антирадянська інтервенція на Україні.-К.: Вид. Акад. наук УРСР, 1962.-440 с.
177. Симоненко Р. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні. Друга половина 1919р.-березень1921р.-К.: Наукова думка, 1965.-304 с.
178. Скляров С. Польско-украинский территориальный спор и великие державы в 1918-1919 гг.// Исследования по истории Украины и Белоруссии. Выпуск 1.- М., 1995.-С.130-167.
179. Сковронек Є. Поділи Польщі на тлі Європи //«Ї»:Незалежний культуролог. часопис.-Львів, 1997.-№10.-С.25-33.
180. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939).-К.: Наукова думка, 1985.-271 с.
181. Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920).-К.: Просвіта, 1999.-508 с.
182. Сорока М. Світ відкриває Україну. Про зовнішню політику Української держави у 90-х роках ХХ століття. Статті. Документи.Коментарі.-К.: Вид-во “Київська правда”, 2001.
183. Срібняк І. Обезброїна але не скорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921-1924 рр.)-К.: Вид-во ім. Олени Теліги: Філадельфія, 1997.-187 с.
184. Срібняк І. С.Петлюра-на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919-1920 років. // С.Петлюра та українська національна революція: Зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців в Україні.-К.: Рада, 1995.-С.137-164.
185. Стахів М. Західна Україна (Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923): В 6-ти т.Т.5.-Скрентон, 1959-1961.
186. Стахів М. Третя Советська Республіка в Україні.-Нью-Йорк, 1968.-244 с.
187. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: В 7-ми т.Т.7.-Скрентон, 1962-1967.-432 с.
188. Сташевський Д. Провал антирадянської політики міжнародного імперіалізму (1917-1924).-К., 1957.-135 с.
189. Степень С. Поляки й українці II Річі Посполитій: спроба діалогу // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: Матер. міжн. конф.-К., 1993.-С.212-222.
190. Сухино-Хоменко В. Одміни і банкрутство українського націоналізму.-Х.: Держвидав України, 1929.-186 с.
191. Тимошевський В.Історія української влади.-Відень-Київ, 1920.-32 с.
192. Тютюнник Ю. З поляками проти Вкраїни.-Харків, 1924.-101 с.
193. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз.-К.: Політична думка, 1996.-448 с.
194. Федорович В. Україна і Польща напередодні Ризького договору (1917-1921) // Вісті комбатанта.-Торонто-Нью-Йорк, 1987.-№1.-С.12-20.

195. Чалий В. Українська держава 1917-1920 рр. як суб'єкт міжнародного права // Нова політика.-1996.-№1.-С.35-41.
196. Чекаленко Л. Теоретичне підґрунття національного розуміння // Пілсудський і Україна: Матер. наук-популяр. конф.-Тернопіль: Підручники і посібники.-2002.-С.23-31.
197. Чередниченко В. Від Брестської угоди до Варшавського договору. Деякі про діяльність Української Народної Республіки. // Під прапором лєнінізму.-1990.-№20-21.-С.76-83, 80-86.
198. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма.-Прага, 1927.-333 с.
199. Шаповал М. Шлях визволення. Суспільно-політичні нариси.-Прага-Берлін, 1923.-70 с.
200. Шелухін С. Варшавський договір між поляками й Петлюрою.-Прага: Нова Україна, 1926.-40 с.
201. Штарський М.Ю.Пілсудський. Факти і міфи. // Український історичний журнал.-1992.-№5.-С.89-102.
202. Шульгін О. Без території: Ідеологія та чин уряду УНР на чужині.-Париж: Меч, 1934.-251 с.
203. Шульгін О. С.Петлюра та українська закордонна політика // Зб. пам'яті С Петлюрі.-Прага, 1930.-С172-188.
204. Юльський В. Панська Польща - аванпост інтервенції.-Х.: Пролетар, 1931.-52 с.
205. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917р. в правному аспекті.- Мюнхен: Український вільний університет, 1971.-402 с.
206. Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918-1923 рр.-Філадельфія, 1956.-182 с.

V. МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ, СТАТТІ ІНОЗЕМНИМИ МОВАМИ

207. Ajnenkiel A. Z dziejów Tymczasowego Rządu Ludowego w Lublinie.//Kwartalnik Historyczny.-1958.-№4.-S.1057-1090.
208. Bełcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce.-W.,1925.-1086 s.
209. Berezowski Z. Kwestia ukraińska a pokój z Rosją.//Gazeta Warszawska.-1920.-№70.S.1.
210. Bruski J. Petłurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Ludowej na wychodźstwie (1919-1924).-Kraków: Arcana, 2000.-600 s.
211. Chojnowski A. Ukraina.-W.,1997;
212. Cienciala A., Komarnicki T. From Versailles to Locarno. Keys to Polish Foreign Policy, 1919-1925.-University Press of Kansas, 1984.-384 p.
213. Czubiński A. Problem obszaru i granic odrodzonego Państwa Polskiego w latach 1918-1922. // Problem obszaru i granic odrodzonego Państwa Polskiego (1918-1990).-Poznań, 1992.-S.49-70.
214. Dabkowski T. Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912-1923.-Warszawa-PAN, 1985.-326 s.
215. Darski J. Ukraina. Historia współczesności, konflikty narodów.-W., 1993.
216. Daski J. Pokój Ryski.Wspomnienia.Warszawa, 1931.
217. Deruga A. Początek rokowań o sojusz między Piłsudskim a Petłurą (styczeń-lipiec 1919) // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały.-W., 1970.-T.6.

218. Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorysi i Ukrainy, 1919-1919.-Warszawa, 1969.
219. Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa.-W.,1926.
220. Dybanowicz E. Sprawa politycznej administracji w Polsce.-Lwów,1920.
221. Dziewanovski M. Joseph Piłsudski a european Federalist, 1918-1922.-Stanford, California, 1969.-379 p.
222. Eckert M. Historia Polski 1914-1939.-W., 1990.
223. Farys J. Koncepcje polskiej polityki zagranicznej 1918-1939.-W., 1981.-415 s.
224. Garliski A. J Piłsudski 1867-1935.-W., 1990.
225. Glubinski I. Historia: Trudny wiek 20.-W., 1994.
226. Gluzinski T. Sprawa ukraińska.-Warszawa, 1937.
227. Gostyńska W. Stosunki polsko-radzieckie (1918-1919).-Warszawa, 1972.
228. Grunberg K. Polskie koncepcje federalistyczne.-W., 1971;
229. Horak S. Poland and her national minorities. 1919-1939.-New-York, 1961.-259 p.
230. Karpus L. Żołnierze Ukraińskiej Republiki ludowej internowani w obozach w Polsce w latach 1920-1924 // Історія. Частина 2: тези та повідомлення 3-ого Міжнародного конгресу українців.-Харків, 1996.-S.55-64.
231. Koko E. Sojusz Piłsudski-Petlura w polskiej historiografii // Warszawskie zeszyty ukrajinoznawcze.3. Spotkania polsko-ukrainie.-Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 1996.-S.305-314.
232. Koko E. Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918-1925.-Gdańsk, 1991.
233. Kozak S. Czy Polacy i Ukraińcy sprostają wyzwania współczesności? Warszawskie zeszyty ukrajinoznawcze.3. Spotkania polsko-ukrainie.-Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 1996.-S.7-9.
234. Kowalchik A. Pan Petlura?-Warszawa, 1998;
235. Kumaniecki J. Stosunki polsko-radzieckie w okresie przygotowawczym do konferencji Genuenskiej 1922 r. // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały.-W., 1969.-T.4.-S.61-84.
236. Kutrzeba T. Wyprawa Kijowska 1920 roku.-W., 1937;
237. Leinvand A. P.P.S. Wobec wojny polsko-radzieckiej (1919-1920).-W., 1964.
238. Lewandowski K. Stosunki polsko-czechosłowackie w latach 1918-1939 // Przyjaznie i antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi w latach 1918-1939. -Wrocław, 1977.
239. Lopathik S. Rozwój polsko-radzieckich stosunków gospodarczych w latach 1921-1923 // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: Warsawa, 1976.
240. Lytwyn M. Polsko-ukraiński sojusz antybolszewicki 1920 r.-geneza, nadzieje i realia // Lithuania (Warszawa).-1996.-Nr.1.-S.38-46.
241. Mankowski Z. Traktat ryski jego konsekwencje // Warszawskie zeszyty ukrajinoznawcze.3. Spotkania polsko-ukrainie.-Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 1996.-S.104-109.
242. Olszanski T. Historia Ukrainy 20 w.-W., 1994.-348 s.
243. Palij M. The Ukrainian-Polish Defensive Alliance, 1919-1921: An Aspect of the Ukrainian Revolution.-Edmonton-Toronto, 1995.
244. Papierzynska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926. -Kraków, 1979.-286 s.
245. Piłsudski J. O państwie i armii.-W., 1985.-t.I.
246. Piłsudski J. Pisma-mowy-rozkazy.-W., 1933. .

247. Piłsudski J. Pisma zbiorowe.-W., 1990.-t.V.
248. Pobod-Malinowski W. Najnowsza Historia Polityczna Polski 1864-1945.-Londyn, 1956.-T.2.cz.1.
249. Poland and Ukraine. Past and present.-Edmonton, Toronto.-1980.-366 p.
250. Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa.-Toruń, 1997.-564 s.
251. Potocki R. Ukraińskie wychodźstwo polityczne w Polsce (1920-1939) // Warszawskie zeszyty ukraiznawcze.3.Spotkania polsko-ukrainskie.-W.: Katedra Ukrainistyki UW, 1996.-S.190-206.
252. Potocki R. Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej 1920-1939.-Lublin, 1999.-384 s.
253. Rezmer W. Symon Petlura (22V 1879-25V1926) Szkic biograficzny // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa.-Toruń, 1997.-S.151-161.
254. Serszyk W. Perspektywy sojuszu polsko-ukraińskiego na tle sytuacji Europy Środkowo-Wschodniej (1918-1921) //Warszawskie zeszyty kraiznawcze.3.Spotkania polsko-ukrainskie.-W: Katedra Ukrainistyki UW.,1996.-S.82-88.
255. Skaradzinski B. Polskie lata 1919-1920.-W., 1993.
256. Suleja W. Piłsudski a Petlura // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa.-Toruń, 1997.-S.113-129.
257. Suleja W. Józef Piłsudski.-Wrocław-Warszawa-Kraków, 1995.
258. Thugutt S. U bram Kijowa //Wyzwolenie/1919-1926, орган ПИП-В (СПИП)/.-Warszawa, 1920.-№20.-16 maja.-S.225-226.
259. Tomaszewski J. Kresy Wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX w // Między Polską etniczną a historyczną.-Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1988.-S.97-117.
260. Torzecki R. Federacja czy wspólna obrona niezależności. Piłsudski i Petlura w latach 1919-1923 // Warszawskie zeszyty ukraiznawcze.3. Spotkania polsko-ukrainskie.-Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 1996.-S.74-81.
261. Wandycz P. France and her Eastern Allies, 1919-1925.- Minneapolis, 1962.-545 p.
262. Wandycz P. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno.-Minneapolis, 1962.
263. Wandycz P. Soviet-Polich Relations, 1917-1921.-Cambridge, Mass., 1969.-403 p
264. Wandycz Piotr S. Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919-1920.-Paryż, 1967.
265. Wapinski R. Endcja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej.-Poznań, 1974.-S.301-308.
266. Wapinski R. Roman Dmowski.-Lublin, 1988.-390 s.
267. Wasilewski L. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym.-Warszawa, Kraków,1925.
268. Waszkiewicz Z. Józef Piłsudski a problem ukraiński // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa.-Toruń, 1997.-S.192-215.
269. Wiszka E. Prasa wojsk Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920-1924 // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa.-Toruń, 1997.-S.309-327.
270. Zaks Z. Radziecka Rosja i Ukraina wobec sprawy państwowej przynależności Galicji Wschodniej 1920-1923 // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały.-W., 1970.-T.6;
271. Zaks Z. Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogaliczyjska 1918-1939 // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały.-W., 1969.-T.4.-S.37-61.

272. Zaskilniak L. Stosunki polsko-ukraińskie w XX wieku : analiza i interpretacja // Polska-Niemcy-Ukraina w Europie.-Rzeszów, 1996.-S.187-202.
273. Zerelik R Rząd i Rada Ukraińskiej Republiki Ludowej w Tarnowie w okresie 1920-1922 // Warszawskie zeszyty ukrajinoznawcze.3. Spotkania polsko-ukraińskie.-Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 1996.-S.207-219.
274. Żurawski vel Grajewski P. Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919.-W., 1995.-126 s.

VI. МЕМУАРИ

275. Галаган М. З моїх споминів.-Львів: Червона Калина, 1930.-Ч.3.-298 с.
276. Кедровський В. Рижське Андрусово: Спомини про російсько-польські мирові переговори в 1920р.-Вінніпег, Манітоба, 1936.-64 с.
277. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії.-Інсбрук, 1960.-406 с.
278. Лотоцький О. Симон Петлюра.-Б.м., 1936.-118 с.
279. Лукасевич Л. Роздуми на схилку життя.-Нью-Йорк, 1982.-342 с.
280. Марголін А. Україна і політика Антанти // Україна на дипломатичному фронті. Іст. Альманах-календар Черв. Калини.-Львів, 1939;
281. Назарук О. В українській дипломатичній службі в роках 1915-1923 // Літопис Червоної Калини.-1938.-№10.-С.16-17.
282. Панейко В. З'єдинені держави Східної Європи. Галичина і Україна супроти Польщі й Росії.-Відень, 1922.-82 с.
283. Прокопович В. Остання подорож // Збір. пам'яті С.Петлюри.-Прага, 1930.-С. 210-215.
284. Феценко-Чопівський І. Хроніка мого життя: Спогади міністра Центральної Ради та Директорії.-Житомир, 1992.-122 с.
285. Glabinski S. Wspomnienia polityczne.-Pelpin, 1939.-552 s.
286. Grabski S. Pamiętniki :Czytelnik.-W., 1989: В 2-х т.Т.1.-418 s.
287. Grabski S. Pamiętniki :Czytelnik.-W., 1989: В 2-х т.Т.2.-517 s.
288. Grabski S. Z codziennych walk i roswasan.-Poznań, 1923.-167 s.
289. Holowko T. Przez dwa fronty. Ze wspomnień emisariusza politycznego w 1918 roku.-W., 1931: В 2-х т.Т.1.-274 s.
290. Holowko T. Przez dwa fronty. Ze wspomnień emisariusza politycznego w 1918 roku.-W., 1931: В 2-х т.Т.2.-156 s.
291. Lenowicz A. Na II zjeździe KPRP (Wspomnienia uczestnika) // Z pola walki.-1958.-№2.-S.133-148.
292. Thugutt S. Autobiografia.-W., 1984.-195 s.
293. Thugutt S. Rząd Ludowy w Lublinie.-W., 1928.-30 s.
294. Thugutt S. Wybór pism i autobiografia.-W., 1939.-374 s.
295. Witos W. Moje wspomnienia.-Paryż, 1964.-Т.2.
296. Wasilewski L. Zarys dziejów PPS.-W., 1925.-218 s.

VII. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

а) Українська преса.

297. Вістник політики, літератури і життя.-1918.-ч.8.
298. Вісник державних законів для всіх земель УНР.-25.03.1919.-випуск 12.

299. Вістник Української Народної Республіки.-25.01.1919, 10.07.1919.-Ч.14.
/Інформаційний орган уряду УНР/.
300. Голос.-23.05.1920.-Ч.1. /Орган української народної партії/
301. Громадська думка.-6.02.1920.-Ч.31, 1.05.1920.-Ч.102, 6.05.1920.-Ч.105, 7.05.1920.-Ч.106.
302. Громадське слово.-10.05.1920
303. День.-17.05.1997.-Кваснєвський А. Добре знаю Україну як турист, але вперше відвідаю її як офіційна особа., 24.10.1997.-Куронь Я. Ми не втечемо від минулого.
304. Київська Мисль.-05.1918.-№58.
305. Комуніст.-5.01.1920. /орган ЦК КП(б)У/.
306. Народна воля.-31.05.1919. /Орган ЦК Всеукраїнської ради селянських депутатів/.
307. Наше слово.-1.06.1997.-Спільна заява Президентів України і Республіки Польща “До порозуміння і єднання”.
308. Нова доба.-Відень.-15.05.1920.-Ч.11. /Орган закордонного комітету Української комуністичної партії/.
309. Нова Рада.-14.04.1918, 31.01.1919. /Орган ЦК УСДРП/.
310. Робітнича газета.-27.07.1918.-№328, 7.08.1918.-№337, 27.08.1918.-№353, 17.10.1918.-№392, 1.02.1919, 21.02.1919.-№457. /Орган ЦК УСДРП/.
311. Самостійник.-7.04.1918.-Ч.1, 28.04.1918.-Ч.4., 7.08.1918.-№337, 27.8.1918.-№353./Орган Української партії самостійників-соціалістів/.
312. Трибуна.-Київ.-24.12.1918.-Ч.5.
313. Трудова громада.-Кам’янець-Подільський.-7.06.1919.-Ч.4. /Орган місцевої організації УСР/.
314. Україна.-Кам’янець-Подільський.-6.09.1919.-Ч.23. /щоденна газета /
б) Польська преса
315. Варшавское слово.-Варшава.-25.04.1920, 20.07.1920.-№160./ орган демократической мысли/.
316. Газета Львовська.-30.04.1920.
317. Нова реформа.-30.04.1920.
318. Слово польське.-9.05.1920.
319. Dziennik Ludowy.-14.02.1919.-№45., 1 maja 1920. /орган ППСД/.
320. Naprzód.-Kraków.-12 maja 1920.
321. Naród.-12.05.1920.-Ч.38.
322. Gazeta Warszawska.-Варшава.-1919-1925.-№ 291, 27.04.1920./орган НДП/.
323. Kurier Polski.-30 kwietnia, 11 maja 1920.
324. Rząd i wojsko.-21 grudnia 1919.
325. Wiek nowy.-5 maja 1920.